

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nazife GÖKSU

OSMANLI ÂLİMİ ve DÎVAN ŞAİRİ MUSLİHUDDİN MUSTAFA ES-SÜRÛRÎ'NİN
HAYATI ve TEFSİR-İ SÛRE-İ YUSUF ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nazife GÖKSU

OSMANLI ÂLİMİ ve DÎVAN ŞAİRİ MUSLİHUDDİN MUSTAFA ES-SÜRÛRÎ'NİN
HAYATI ve TEFSİR-İ SÛRE-İ YUSUF ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Danışman

Yrd. Doç.Dr. Yasin PİŞGİN

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Nazife GÖKSU'nun bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet ÜNAL (İmza)

Üye (Danışman) : Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Eyüp YAKA (İmza)

Tez Başlığı: Osmanlı Âlimi ve Dîvan Şairi Muslihuddin Mustafa Es-Sürûrî'nin Hayatı ve Tefsîr-i Sûre-i Yusuf Adlı Eserinin İncelenmesi

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 14/07/2017

Mezuniyet Tarihi : 31/07/2017

(İmza)

Yrd. Doç. Dr. Ayça BÜYÜKYILMAZ

Müdür V.

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Osmanlı Âlimi ve Dîvan Şairi Muslihuddin Mustafa Es-Sürûrî'nin Hayatı Ve Tefsîr-İ Sûre-İ Yusuf Adlı Eserinin İncelenmesi" adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)
Nazife GÖKSU

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSLİHUDDİN MUSTAFA ES- SÜRÛRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı	3
1.1.1. Yaşadığı Dönem.....	3
1.1.2. İsim ve Nesebi.....	10
1.1.3. Doğum Tarihi ve Yeri	10
1.1.4. İlim Tahsili ve Hocaları.....	10
1.1.5. Meslek Hayatı.....	11
1.1.6. İlmi ve Edebi Kişiliği	13
1.1.7. Vefatı	15
1.2.Eserleri.....	15
1.2.1. Edebiyat	16
1.2.2. Arap Dili	20
1.2.3. Tıp.....	22
1.2.4. Tefsir	23
1.2.5. Fıkıh.....	24
1.2.6. Hadis.....	24
1.2.7. Tasavvuf	24
1.2.8. Kelam	25
1.2.9. Mantık	25
1.2.10. Astronomi	26
1.2.11. Coğrafya ve Kozmoloji.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

MUSLİHUDDİN MUSTAFA ES- SÜRURÎ'NİN “TEFSİR-İ SÛRE-İ YÛSUF” ADLI ESERİNİN TANITIMI

2.1. Eserin Müellife Nisbeti	27
2.2. Tefsirin Bulunduğu Kütüphane	27

2.3. Cildi ve Kâğıt Özellikleri	28
2.4. Hattı ve Mürekkebi	28
2.5. Varak Sayısı	28
2.6. Satır ve Sütun Sayısı	28
2.7. Tefsirin Muhtevası	28
2.8. İstinsah Kaydı ve Müstensihi	29
2.9. Ferağ Kaydı	29
2.10. Eserin Baş Kısmı	31
2.11. Eserin Son Kısmı	32
2.12. Tefsirin Kaynakları	32
2.12.1. Arap Dili	32
2.12.2. Tefsir	32
2.12.3. Hadis	32
2.13. Eserin Diğer Yazma Nüshaları	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TEFSİR-İ SÛRE-İ YÛSUF'UN METODU

3.1. Kur'ânın Kur'ân'la Tefsiri	36
3.2. Kur'ânın Kıraatlerle Tefsiri	42
3.3. Kur'ân'ın Hadisle Tefsiri	51
3.4. Kur'ân'ın Arap Dili İle Tefsiri	54
3.5. Kur'ân'ın Hikaye İle Tefsiri	57
3.6. Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlüne Dair Görüşleri	59
3.6.1. Sebeb-i Nuzül	59
3.6.2. Huruf-u Mukattaa	59
SONUÇ	60
KAYNAKÇA	62
ÖZGEÇMİŞ	66

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.s.	: aleyhisselam
bk.	: bakınız
bs.	: baskı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Fak.	: fakültesi
Haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
ksm.	: kısım
Ktp.	: kütüphanesi
Nr.	: numara
s.	: sayfa
s.a.s	: Sallallahü aleyhi ve sellem
sy.	: sayı
terc.	: tercüme eden
thk.	: tahkik eden
ts.	: tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Üniv.	: Üniversitesi
v.	: vefatı
vb.	: ve benzeri
vr.	: varak
yay.	: yayınları

ÖZET

Muslihuddin Mustafa es-Sürûrî XVI. yüzyılda Anadolu'da yaşamış bir Osmanlı âlimidir. Müellifin farklı alanlarda çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bu eserlerinden günümüze ulaşamayanlar olduğu gibi eserlerinin büyük çoğunluğu yazma eser şeklinde olup kendilerinden kolaylıkla istifade edilememektedir. Bizim çalışma konusu yaptığımız tefsire dair eseri de bunlardadır. Yazma eser incelemesi şeklinde ele aldığımız “Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf” adlı eserde Yûsuf sûresinin tamamı 140 hikâye ile tefsir edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muslihuddin Mustafa es- Sürûrî, Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf, Tefsir.

SUMMARY

TITLE: THE LIFE OF THE OTTOMAN AND THE ADVANCED MUSLIHUDDİN MUSTAFA ES-SÜRÛRÎ AND THE INVESTIGATION OF THE WORKSHOP NAME OF TEFSÎR-İ SÛRE-İ YÛSUF

Muslihiddin Mustafa es-Sürûrî is an Ottoman scholar who lived in Anatolia in the 16th century. The author has many works in different fields. The great majority of their works are in the form of works of writing and can not easily be enjoyed by them. These are the works of Tafsir which we are working on. In the book entitled "Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf", which we consider as a writing review, all of the surnames of Yûsuf are interpreted with 140 stories.

Keywords: Muslihiddin Mustafa es-Sürûrî, Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf, Tafsir.

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim indirildiği tarihten itibaren müslümanlar onu anlamak için çaba sarfetmişler ve ilk vazifesi Kur'ân'ı beyan olan Hz. Peygamber'den onu öğrenmişlerdir. Daha sonraki nesil bu bilgileri sahabeden almış, daha sonrakiler de bu birikim ışığında kendi çalışmalarlarıyla tefsirler ortaya koymuşlardır ve bu gayret muhakkak devam edecektir.

Osmanlı Devleti bizlere ilim alanında zengin bir miras bırakmış ve bu ilim mirasının içerisinde Tefsir de önemli bir alanı işgal etmiştir. Bu birikimi değerlendirip ondan gereğince istifade etmek de bizim vazifemiz olmalıdır.

XVI. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden çok yönlü bir ilmi kişiliğe sahip olan Muslihuddin Mustafa es-Sürûrî'de Osmanlı tefsir geleneğine katkıda bulunan âlimlerimizdendir. Müellifimiz, ömrünün büyük çoğunluğunu geçirdiği İstanbul'da medreselerde hoca görevinde bulunmuş, şehzade hocalığı yaparak siyasi olayların içinde yer almıştır. Sevilen bir derviş yönüyle de zû vücûh bir kişiliği yansıtmaktadır.

Biz de müellifin Süleymaniye Yazma Bağışlar bölümüne kayıtlı, Arapça bir sûre tefsiri olan *Tefsiri-i Sûre-i Yûsuf* isimli eserindeki metodunu ve zamanındaki yerini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde; Osmanlı son döneminin siyasî, ilmî, sosyal ve kültürel durumunun müfessirin fikir dünyasını ve eserin içeriğini etkilediğini düşündüğümüz için bu bilgilere geniş olarak yer verdik. Müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri üzerinde durduk. Bu konuda İsmail Güleç'in "Gelibolulu Muslihiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif isimli Eseri" adlı makalesinden de istifade ettik.

İkinci bölümde; çalışmamızın konusu olan Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf adlı eserin tanıtımını yaptık. Bu konuda esas aldığımız Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, No:149/1-2'dekayıtlı nüshanın yanında tefsirin diğer yazma nüshalarını da değerlendirdik.

Üçüncü bölümde; eserin metodunu oluşturan rivayet ve dirayet açısından değerlendirmeler yer almaktadır. Çalışmamızın konusu olan eserin tefsir çeşitlerinden hangisi içerisinde yer alabileceğine değindik ve eserden metin ile birlikte örnekler verdik. Arapça metinlere yer vermemizin sebebi, tercümeyle değişmesi muhtemel olan müellifin üslubunun okuyucuya orijinal şekilde ulaşmasını sağlamaktır.

Bu bölümde örneklendirmenin yanı sıra, müellifin tefsir usulüne dair görüşlerine, eserinde kullandığı kendine özgü özelliklere, sıkça kullandığı ifadelerle vb. de değindik.

Çalışmamızda esas kabul ettiğimiz Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, No:149/1-2'dekayıtlı nüshanın ilk, son ve bazı önemli sayfalarının fotoğraflarına da yer verdik.

Çalışmada tecrübesiyle desteklerini esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN'e, tez konusu seçiminde tavsiyeleriyle çalışmaya öncülük eden hocam Yrd. Doç. Dr. Eyüp YAKA'ya ve diğer hocalarıma, her an maddi ve manevi desteğini yanımda hissettiğim eşim Mustafa GÖKSU Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

Nazife GÖKSU
Antalya, 2017

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim tüm insanlığa gönderilmiş ilâhî bir kitaptır. İnsanların maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması onun doğru bir şekilde anlaşılıp tefsir edilmesine bağlıdır. Çünkü Kur'ân'da genel prensiplere yer verilmiş ve ayrıntıların bilinebilmesi için tefsire ihtiyaç duyulmuştur. Onda açık âyetler olduğu gibi açıkça anlaşılmayan âyetler de vardır. Bunun yanında Kur'ân'da ancak o konuda ilim sahibi olanlar tarafından izah edilmekle anlaşılacak yüksek edebi sanatlar da mevcuttur. Bu durumlar için insanların tefsire mürâcaat etmesi gerekir. Aynı zamanda Kur'ân, müslümanların dînî, dünyevî ve günlük işlerinde dahi mürâcaat etmek durumunda olduğu temel bir kaynak olup insanları Kur'ân üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Bu da tefsire olan ihtiyacı göstermektedir

İnsanların Kur'ân üzerinde düşünmeye sevk edilmeleri de tefsire ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber, Kur'ân'la ilgili her çeşit bilgiye Yüce Allah'ın istediği ölçüde sahip kılınmış ve ashabına bu bilgileri beyan etmiştir. Nitekim Allah'ın Kur'an'da *"Biz seni onlara bekçi olarak göndermedik. Sana düşen sadece tebliğdir."*¹ *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da üzerinde düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik."*² buyurması da, Hz. Peygamber'in tebliğ ve tebyînle görevli olduğunu ve Kur'ân tefsirinde sünnete olan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Kur'ân, ideal bir insan ve toplum için öneriler sunar ve düzenlemeler getirir. Kur'ân'ın anlaşılması dinamik bir olgudur. Herhangi bir zamanla kayıtlı değildir. Kıyamete kadar da dinamizmini devam ettirecektir. Bu bakımdan Kur'ân'ın ifadeleri ilmî ve fikrî gelişimin neticesi olarak varlık âleminde yeni karşılıklar bulacak ve bütünlüğü içerisinde eskilerin tespit edemediği bazı önemli noktaların çözüme kavuşması mümkün olacaktır.

Kur'ân'ın Arapça olan metninin çözümünde Arapça'ya, tatbikatla ilgili konularda sünnete, nüzûl sebepleri konusunda sahabenin müşahadelerine, cahilî kültürel motiflerden söz edildiği hususlarda ve tarihî olaylarda tarih kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kaynakların yanı sıra Kur'ân'ı daha iyi anlamak için insanlığın fikir tarihini iyi tanımak gerekir. İnsanlık kendisini ve çevresini tanır; sosyal ve fizik alanlarındaki kanunları ne kadar iyi bilirse Kur'ân'ı daha üst seviyede anlama imkânı elde eder.

Çalışmamızın amacı, Osmanlı Dönemi tefsir özelliklerini ihtiva eden Muslihuddin Mustafa es-Sürûrî'nin Tefsîr-iSûre-i Yûsuf adlı eserini gün yüzüne çıkarmak, toplumun bilgisine sunmak ve faydalanılmasını sağlamaktır. Bu gayenin yanı sıra eseri tanıtip

¹ Şûra, 42/48.

²Nahl, 16/44.

Değerlendirerek tefsir çeşitleri arasında yerini belirlemek ve ilim dünyasına katkıda bulunmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSLİHUDDİN MUSTAFA ES- SÜRÛRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

1.1.1. Yaşadığı Dönem

Osmanlı yükseliş dönemi şair ve âlimlerinden olup³özellikle temel islam ilimlerinde söz sahibi olan müellifimizin Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf adlı eserini incelerken, genel olarak söz konusu dönemde Osmanlı devletinin siyasî, sosyal, ilmi ve kültürel durumu hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Daha sonra da müellifimizin yaşamış olduğu XVI. yüzyılda, ilmi yapıda etkisi olan müesseselere değinmeye gayret edeceğiz.

Kanunî döneminde (1520-1566) yoğun siyasi ve askeri faaliyetlerin tesiriyle Osmanlı, Avrupa siyasi alanında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen iç reformlar, kanunların uygulanmasındaki hassasiyet, devlet teşkilatı ve bürokrasisindeki yeni gelişmeler, sağlam hukuk anlayışını yerleştirme ve hakim kılma gayretleri, Sünnî dünyanın koruyuculuğunu üstlenmesi ve doğuda Safevîler'e, batıda Hıristiyanlara karşı '*ilahî misyon*'u üstlenmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme süreci doruk noktaya çıkmıştır. Bu durum XVIII. yüzyıl sonlarında geniş ölçüde Avrupa tesirinde kalınacağı döneme kadar klasik Osmanlı yapısının devamı şeklinde bir devlet siyaseti olarak sürdürülmüştür. Bu siyaset Osmanlı Devleti'ni, Avrupa'nın cihanşumûl üç imparatorluğundan biri haline getirmiştir.⁴

Daha sonraki zamanlarda Osmanlı'nın Safevîler'le, Habsburglar'la yaptığı savaşlar, temel müesseselerde olumsuz etkilere yol açmıştır. Bozulma belirtileri Kanunî zamanında başlamış, III. Murat Devri'nde (1574-1595) tamamen ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Osmalılar batıda gelişen yeni dünya anlayışı ve işleyişine karşı ayak uydurmada zorlanmıştır. Osmanlı Devlet sistemini derinden etkileyen siyasî, sosyal ve iktisadî amillerin hazırladığı değişme dönemi, Osmanlı gaza ve fetih fikrinin etkisini kaybettiği devreyi işaret eder. XVII. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın askeri gücünün etkileri kuvvetle görülecekse de Osmanlılar artık Orta Avrupa'daki mevcudiyetlerini koruma gayreti içerisinde olacaktır. Bütün bunlara rağmen uzun süre ayakta durmayı başaran Osmanlı Devleti için Kanunî Devri'ndeki siyasî başarılar XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki kısa dönem hariç bir daha gerçekleşmeyecektir.⁵

Osmanlı'nın son dönem siyasi yapısı kısaca böyle iken ilmî yapı ve bu yapının temelini teşkil eden müesseselere değinmemiz uygun olacaktır.

³Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri*, Meral Yayınları, İstanbul 1972, c. II, s.347.

⁴ Bu imparatorluklar: Habsburg, Moskova çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğudur. bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1977, ksm: 2, c. III, s. 150, 189.

⁵ Feridun Emecen, "Osmanlı Devleti Tarihi", Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999, c. I, s. 33-47.

Osmanlı Devleti'nde gerek devlet gerek cemiyet açısından kurulu bir düzen vardır.⁶ İlmî müesseseler bu kurulu düzenin bir parçasıdır. İlimle iştigal eden ilmiye sınıfı, medrese eğitiminden geçmiş ilim adamları için kullanılan bir tabirdir. Esas itibarıyla bu sınıf toplumun eğitim, din ve yargı kısımlarından sorumludur. Bu grubu oluşturan müderrisler eğitim ve öğretimden, müftiler fetva, kadılarınca yargı ve yönetimden sorumlu idiler. Bunlardan başka camilerde imamlık yapan cami görevlileri ile Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve şeriflerin reisi konumundaki "nakîbu'l-eşraf"⁷ da bu zümreye dahildi.⁸

XVI. yüzyılda yetişmiş belli başlı âlimleri şöyle sıralayabiliriz:

Zembilli Ali Efendi lakabıyla meşhur Müftü Ali Cemalî, (v.932/1526) yüksek seciyesi ve hakşinaslığı ile her sınıfa kendisini sevdirmiş, Yavuz Sultan Selim gibi gazaplı fakat insafı bir padişah bile onun sözünü dinlemiştir.⁹

İbn. Kemal Ahmed Şemseddin, (v.940/1534) meşhur âlim Molla Lütü'den (v.900/1495) ders almış, tefsir, hadis, fıkıh, usul-ü fıkıh, tarih, lügat, edebiyata dair eserler yazmıştır. Müderrislikten sonra kazasker olmuş ve Müftü Ali Cemalî Efendi'nin vefatı üzerine Şeyhü'l İslam olmuştur.¹⁰

Atûfî Hayreddin Hızır, (v.948/1541) Arap edebiyatında, tefsir, hadis ve kelamda hakkıyla ihtisas sahibidir.¹¹

Kınalızâde Ali Efendi (v.979/1572), devrinin en büyük âlimlerinden olup, tefsir, hadis, fıkıh, felsefe ve riyaziyede şöhret bulmuştur. Şam kadısı iken vefat etmiştir.¹²

Taşköprülüzâde Ahmed İsamüddin, (v.968/1561) *Mevzûâtü'l Ulûm* ve *Şakâyık-ı Nûmaniye*'nin sahibidir. Babası Muslihuddin Mustafa, Yavuz Sultan Selim'e hocalık yapmıştır.¹³

Celâlzâde Salih Efendi, (v.973/1565) İbn. Kemal ve Kanûnî'nin hocası Hayreddin Efendiden ders görmüş, müderrislik ve kadılıkta bulunmuştur. Tarih, kelam, fıkıh ve belâğata dair 14 kadar eseri vardır.¹⁴

Ebussuud Mehmed Efendi, (v.982/1574) XVI. asrı şereflendiren büyük âlimlerin sonuncusudur. Müderrislik, kadılık ve kazaskerlik yapmış ve 1545'te şeyhü'l islam tayin

⁶ M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1.

⁷ "Nakîbu'l-eşraf" Seyyid ve şeriflerle ilgili işlere bakan yetkili hakkında kullanılmıştır. Ş.Tufan Buzpınar, Nakîbü'l eşraf, *TDV İslam ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. XXXII, s. 322.

⁸ Ziya Kazıcı, *İslam Tarihi*, Kayhan Yay., İstanbul, 2000, c. XII, s. 393.

⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, s. 232.

¹⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 233.

¹¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 233.

¹² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 234.

¹³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 234.

¹⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 234, 235.

edilmiş, vefatına kadar otuz sene hiçbir siyasi işe karışmadan mevkiini muhafaza etmiştir. Tefsiri meşhur bir eser olup, Zemahşîrî ve Beydâvî tefsirlerinden sonra üçüncü gelmektedir.¹⁵

XVII. asırda ise önceki dönemler kadar büyük âlimler yoktu ancak kalem sahibi üretken âlimler daha çoktu. Medreselerden aklî ilimlerle kelim ve felsefe gibi ilimlerin kalkmasının da değerli âlimler yetişmesinde tesiri olduğu söylenebilir. XVII. yüzyılda Bergamalı İbrahim(v.1014/1606),Taşköprüzade Mehmed Kemaleddin Efendi(v.1030/1621), Altıparmak Mehmet Efendi(v.1033/1623), Aşî Mehmed Efendi(v.1016/1607), Kütahyalı Hibrî Ali Efendi(v.1083/1672), Kefeli Ebu'l-Beka Eyüp(v.1095/1684); XVIII. Yüzyılın başında yaşamış ilim adamlarından ise Kazasker Abdülbaki Arif Efendi(v.1713), Mustafa Efendi(v.1707), İshak Hocasî Ahmet Efendi(v.1708), Yahyalı Hoca Esad Efendi(v.1730), Maraşlı Saçaklızade Mehmed Efendi(v.1730), Üsküdarlı Mehmet Efendi(v.1736) yetişen âlimler arasında sayılabilir.¹⁶

Osmanlı tarihinde ulemânın eğitim ve mesleki durumları, sosyo-ekonomik konumları devirden devire farklılık göstermektedir. XVII. ve XVIII. yüzyılda ilmiye sınıfının üst tabaka üyelikleri soya dayalı genetiksel bir yapıdan oluşmaktaydı. XVI. Yüzyıl sonlarından (998/1590), XVII. yüzyıl ortalarına(1070/1660) kadar görev yapan yirmi şeyhülislamın dördü şeyhülislam oğlu veya torunu, beş tanesi yüksek rütbeli ilmiye sınıfının, biri yüksek rütbeli devlet adamının, biri tarikat şeyhinin oğlu olup dokuzu halk tabakasından gelmiştir.¹⁷

Şimdi de alanımızla alakalı olarak Osmanlı Devletindeki medreselere ve okutulan tefsir çeşitlerine değinelim.

İslam dünyasında eğitim daha çok mescid, âlimlerin evleri ve sahafçılarda yapılırdı. Zamanla mescitler bu eğitim yükünü kaldıramamış, bunun yerine örgün eğitim merkezleri olan medreseler kurulmuştur.¹⁸ Bu medreselerde okutulan ilimlerin güvenilir bilgisini bize o gün “temessük” adı verilen bugünkü karne görevi gören belgelerdir. Bunlar maalesef günümüze ulaşamamıştır ama öğretim programlarını ele alan bazı kaynaklar vardır.¹⁹ Bu eserler arasında yer alan *Kevâkib-i Seb'a*'ya göre, öğrenciye önce “Rabbi Yessir” duası ile elifba cüzü okutularak Amme cüzüne geçilir,Kur'ân hatminden sonra tecvit kitabı okutulur,Kur'ân'ı ezberler ve sonrasında sarf, nahiv, mantık, âdap ve meânî ilimlerine ilişkin

¹⁵İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 234,235.

¹⁶İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*,s. 236.

¹⁷İlberOrtaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler-I*, Turhan Yay., Ankara 2000, s. 16.

¹⁸Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Programları*, TC. Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2002, s. 3.

¹⁹Yazarı bilinmeyen *Kevâkib-i Seb'a* (1741), İshak b. Hasan et-Tokadi (v.1689)'nin *Nazmu'l- 'Ulûm*'u, Muhammed b. Ebî Bekir el-Maraşî (v.1731)'nin *Tertibu'l-Ulûm*'u, Erzurumlu İbrahimHakkı (v.1780)'nin *Tertibi Ulûm*'u, Ali b. Abdullah el-Uşşakî (v.1785)'nin *Kasîde fi Kütubi'l-Meşhûre fi'l-Ulûm*'u ve Muhammed Behced el-Eserî'nin *A'lâmu'l-İrâk* adlı eserleri örnek olarak verilebilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz yay., İstanbul,1997, c. I, s. 68.

kitaplarbitirilirdi. Kelam ilminden sonra fıkıh ve hadis usûlü de tamamlandıktan sonra en üst murad olan tefsir ilmine başlanırdı.²⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (v.1194/1780)*Tertîbi Ulûm* adlı eserinde tefsir dersleri hakkında şöyle denilmektedir:

“Tefsir ilmin bil, bul hidayet – Beydâvî olsun derse nihayet” (Tefsir ilmini öğren, dosdoğru yolu bul, bu derste Beydâvî son ders kitabı olsun.) Bu beyitlerle bağlantılı olarak Osmanlı Dönemi'nde okutulan ilimler ve tefsir ilmi hakkında şu çıkarımlarda bulunulabilir: Sonunda Beydâvî tefsiri olmak üzere tefsir ilmine ait pek çok eser okunmalıdır. Tefsir, Allah'ın kelamını anlamak manasına geldiği için tüm İslamî ilimlerin temelidir. Bütün ilimler önce öğrenilir sonra Kur'ân'a tatbik edilir. Onun için Kur'ân tefsiri denilince bütün ilimlerin hazmedilmiş olması gerekir. Bu anlayıştan hareketle her ilim dalı Kur'ân'ı anlamaya yönelik olduğu için sanki tefsirden bir bölüm okunmuş ve sonunda tahsil hayatı Beydâvî ile noktalanmış olur.²¹ Osmanlı toplumunda eğitim ve öğretim Kur'ân ve tecvid dersleriyle başlayıp tefsir dersleriyle noktalanmaktadır. Medreselerdeki tefsir dersi Arapça ağırlıklı ilimler ile akâid, fıkıh usûlü, fıkıh, hadis ve hadis usûlü gibi diğer bütün temel İslam bilimlerinden sonra okutulması, Kur'ân'ı anlama ve yorumlamanın bütün bu ilimleri bilmeyi gerekli kılması ile ilgilidir.²²

Osmanlı'da ilk medrese Orhan Gazi(v.763/1362) tarafından İznik'te kurulmuştur. Bunun ardı sıra Bursa, Edirne İstanbul gibi önemli merkezlerde yeni medreseler hayata geçirilmiştir. İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet'in açtığı Sahn-ı Seman ile Kanunî Sultan Süleyman'ın açtığı Süleymaniye medreseleri en önemli medreselerdir. Osmanlı medreselerinde Daru'l-Hadis, Daru'l-Kurra gibi tamamen tefsire hasredilmiş medreselere rastlanmasa da tefsirin okutulmadığı hiç bir medrese yoktur.²³ Tefsir tarihinde metot ve muhteva yönünden eserleriyle zirve noktasını teşkil eden üç kıymetli müfessir vardır. Bunlar Taberî (v.310/923), Zemaşerî (v.538/1144) ve Râzî (v.606/1210)'dir. Bu müfessirler kendilerinden önceki eserleri kompoze ederek öyle eserler oluşturmuşlardır ki asırlar boyunca en önemli mürâcaat kaynakları olmuşlardır. Nitekim Osmanlılar tarih sahnesine çıkıncaya kadar tefsir hareketi zirveye ulaşmış, şerh ve hâşiyeler devri başlamıştır.²⁴

Osmanlı Devleti kuruluşu sırasında tefsir, temel kaynaklarına kavuşmuştur. Osmanlı eğitim sistemi bu geleneğin dışına çıkamadığından Ebu'l Kasım Cârullah ez-Zemaşerî'nin (v.538/1144)*el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl* adlı eseri ile

²⁰ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yayınları, İstanbul 1997. s. 70-76.

²¹ Özyılmaz, *Osmanlı medreseleri*, s. 177, 178.

²² Mustafa Öztürk, *Osmanlı Tefsir Kültürü'ne Panoramik Bir Bakış*, Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları, İlim Yayma Vakfı yay., 2011, c. I, s. 157.

²³ HidayetAydar, “Osmanlılarda Tefsir Çalışmaları”, Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı III, Düşünce ve Bilim, Ankara 2000, yıl: 6, sy: 33, s. 538-539.

²⁴ Sakıp Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri*, Matbu Tez (Doçentlik), İstanbul, ts., s. 140.

Beydâvî (v.691/1292)'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîladlı* eseri tefsir faaliyetleri için temel kaynak seçilmiştir. Bu tefsirlerin yazılışı temelde bazı amaçlara dayanmaktadır. Zemahşerî'nin gayesi Mu'tezile'nin görüşlerini tefsire aktarmak, Beydâvî'nin amacı ise bu görüşleri tenkit edip Ehl-i Sünnet görüşünü savunmaktır. Bu yüzden tefsirden beklenen gaye belli ölçüde daraltılmış, daha çok âyetleri sarf ve nahiv kaideleri ile tahlil ederek mana tefsirine ağırlık verilmiştir. Bunun yanında tefsiri, kelimeler ve fıkıhla ilgili konulara kaydırıp, itikadi ve ameli mezhep görüşleri savunulmuştur. Genellikle sahabe ve tabiinden gelen nâsih-mensûh ve nüzûl sebepleri gibi rivayete dayalı bilgilerle, hadisler üzerinde gerekli inceleme ve ayıklama yapılmadan âyetler tefsir edilmiştir. Tefsir çalışmaları, çağa ait yeni fikirler yerine önceki fikirler üzerinde durulup ilim anlayışını tenkit ve münakaşalar üzerinden geliştirmek gibi konulara ağırlık veren bir anlayışa sürüklenmiştir.²⁵

Kur'ân tefsirinde XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar köklü bir değişiklik olmamış, âyetler alışılmış konulara bağlı kalınarak tefsir edilmiştir.²⁶ Müstakil tefsirle ün yapmış bir kaç tefsirle anılan Osmanlı Devleti'ni, çok sayıdaki hâşiye ve benzeri şerh ve ta'likatlarıyla tanıyoruz. Osmanlı âlimlerinin çoğunun tefsirin yanısıra fıkıh, hadis, kelimeler ve tasavvuf gibi ilimlerde de derinleştikleri göz önüne alınırsa, tefsirde ulaşılan noktanın büyük olduğu tartışılmazdır.²⁷

Kur'ân'ın tamamını içine alan eserlerin yazıldığı tefsir faaliyetlerini değerlendirerek tespit edebildiğimiz müfessir ve eserlere bakacak olursak, Osmanlı müfessirleri arasında ilk müstakil tefsir Şihâbuddin Ahmed b. Mahmûd Sivasî (v.860/1456)'nindir.²⁸ O'nun

Uyûnü't- Tefâsîr lil Fudalâi's- Semâsîr adıyla yazdığı eseri, *Tefsîri's-Şeyh* olarak şöhret bulmuştur.²⁹

Müstakil tefsiri bulunan Hacı Paşa (v.827/1424) da âlim, müfessir ve tabip bir zattır. Eserinin adı *Mecmeu'l Envâr fî Cemû'l Esrârolup* iki ciltlik Arapça bir tefsirdir. Kutbuddin İznîkî (v.821/1418) şer'i ve tasavvufî ilimlerde mütehasıs bir âlimdir. Tefsirinin adı, *Tefsîr-i Kutbiddîn*'dir. Bir başka müfessir de *Nûru'l Kulûb* adıyla iki ciltlik bir esere sahip Bedreddin Simâvî (v.823/1420)'dir.³⁰

Osmanlı ulemâsı içinde aklî ve naklî ilimlerde büyük bir yeri olan Molla Fenarî (v.1431), Osmanlılar'ın ilk şeyhülislamıdır. Molla Fenarî'nin adını *Uyûnu'l A'yân* koyduğu

²⁵Muhammed Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1992, s. 8.

²⁶Sakıp Yıldız, "Osmanlı Tefsir Hareketine Toplu Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl:2, sayı:2, 1987. s. 1-2.

²⁷Ali Turgut, "Osmanlılarda Tefsir Çalışmalarına Genel Bakış", *Din Öğretimi Dergisi*, Ankara, 1989, sayı: 18, s. 25-39.

²⁸Mustafa Kılıç, *İbn Kemal Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, (Doktora Tezi), Erzurum, 1981, s. 95.

²⁹Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri yay., Ankara, 1955, c. I-II, s. 394.

³⁰Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II, 410, 411.

tefsirinde Keşşâf, Beydâvî ve Râzî tefsirlerinden istifade etmesi Osmanlılar'ın temel kaynakları olan bu eserlerin medreselerde devamına vesile olmuştur.³¹ Bu eserin bir diğer özelliği de Anadolu'da Sadreddin Konevî (v.673/1274) ile devam eden Muhyiddin Arabî (v.638/1240)'nin tasavvufi-felsefî ekolünün Osmanlılar'da devamını sağlamış olmasıdır.³²

Hâşiye çalışmalarıyla dikkat çeken Osmanlı'nın bu alandaki eserlerinden bir kaçıyla ilgili şu isimler söylenebilir: Seyid Ahmed Kırımî (v.879/1474) Fatih devri ulemâsındandır. Beydâvî tefsirine dair bir hâşiye yazmıştır.³³ Molla Hüsrev'in (v.885/1480) de *Envâru't-Tenzîl* üzerine hâşiyesi³⁴ vardır.³⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme döneminde yazılan tefsirler incelendiğinde Anadolu'da üç ayrı ekolün hüküm sürdüğü görülür. Birincisi Sadreddin Konevî ile başlayan Muhyiddin b. Arabî'nin tasavvufi-işâri tefsir ekolüdür. Kemalüddin Kâşânî (v.736/1335), Kutbuddin İznîkî (v.821/1418)ve Molla Fenârî'nin (834/1431) bu alandaki çalışmalarıyla devam eden bu ekol, Anadolu'daki tasavvufî hareketin canlı tutulmasında önemli bir rol oynamıştır. İznîk Medreselerinde görev yapan ilk müderris Davud Kayserî (v.751/1350), *Füsûs'ül-Hikem* şerhiyle uzun yıllar Anadolu tasavvuf hareketinde etkili olmuştur. İkincisi Cemalüddin Aksarayî (v.791/1388), Sa'duddin Taftazânî (v.792/1390), Seyyid Şerif Cürcânî(v.816/1413), Alâaddin Musaannifek(v.875/1470), Seyyid Ahmed Kırımî(v.879/1474) ve Molla Hüsrev'in(v.885/1480) temsil ettiği ekoldür. *Keşşâf* ve *Envâru't-Tenzîl* adlı tefsirler üzerindeki şerh ve hâşiyelerle Osmanlı tefsir hareketinde etkili olan bu ekol, Taftazânî ve Cürcânî'nin Anadolu'ya gelişi ve ilmî çevrelerle yakın teması sonucu, şerh ve hâşiye türü eserlerin gelişmesine yardımcı olmuştur. Üçüncü ekol ise Şihâbüddin Sivasî (v.860/1456) Alâaddin Semerkandî (v.860/1456), Aydınlı Hacı Ali Paşa (v.827/1424) ve Alâaddin Semerkandî (v.893/1488) ile gelişen ekoldür.³⁶

Molla Gürani'nin *Gayetü'l-Emânî* tefsiri kendinden sonra yazılan tefsirleri geniş çapta etkileyecek bir eser olmasa da tamamen dikkatlerden uzak kalmış bir tefsir değildir. Varlığı bilinerek mürâcaata layık nitelikte görülmüştür.³⁷ Tefsirinde Zemahşerî ve Beydâvî'yi yer yer

³¹ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri*, s. 142-144.

³² Recep Şehidoğlu, *Molla Fenari ve Tefsir Metodu*, (Doktora Tezi), Ankara, 1992, s. 55.

³³ Hâşiyenin ismi *Misbâhu't Ta'dîl fi Keşfi Envâri't Tenzîl* olup ayrıntılı bilgi için bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. I-II, s.424.

³⁴ Hâşiyenin ismi *Hâşiye-i Beydâvî* olup ayrıntılı bilgi için bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c.I-II, s. 428.

³⁵ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri*, s. 142-144.

³⁶ Yıldız, *Osmanlı Tefsir Hareketine Toplu Bakış*, c. II, s. 7.

³⁷ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri*, s. 318-320.

tenkit etmesi onun birçok ilme olan vukufiyetini göstermektedir.³⁸ Nimetullah Nahcuvanî (v.920/1514)'nin tasavvufî bir üslûpla yazdığı eseri iki cilttir.³⁹

İbn Kemal Paşa (v.940/1534) ise eserlerinin sayısı ve muhtevası bakımından Osmanlı âlimleri arasında önemli bir yere sahiptir. Ancak Fatîha ile başlayan tefsiri tamamlanamamıştır.⁴⁰ Tefsirin tamamlanamamış olması, Zemaşerî ve Beydâvî gibi iki büyük müfessiri kaynak edindiği halde onları tenkit etmesi, kendisinden hemen sonra talebesiolan Ebussuûd Efendi'nin eserinin ortaya çıkması gibi sebeplerle müfessir İbn Kemal Paşa umulan şöhrete kavuşamamıştır.⁴¹

On altıncı asrın ikinci yarısındaki dinî eserlerde Ebussuûd Efendi (v.982/1574)'nin *İrşâdü-Aklis's-Selim ilâ Mezâye'l-Kitabi'l-Kerîm* isimli Kur'ân-ı Kerim tefsiri başta gelmektedir.⁴² Ebussuûd Efendi, Osmanlı Türkleri arasında yetişen sayılı müfessirlerden biridir. Kanunî Sultan Süleyman adına telif ettiği bu tefsirle haklı bir şöhret kazanmıştır.⁴³ Bu tefsir onun şeyhülislamlık görevini gölgede bırakan ve ismini ebedileştiren bir eser olmuştur.⁴⁴ Bu sayede Ebussuûd Efendi Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamlı devrine uygun bir şekilde, ilmin sembolü olan bir şahsiyet olarak temayüz etmiştir.⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki tefsir faaliyetlerini genel çerçevede ele alan eserler yanında⁴⁶ günümüzde belli müfessirleri konu edinen tez çalışmaları da yapılmıştır. Bu tez çalışmasına konu olan son dönem Osmanlı Müfessirlerinden bazıları şunlardır: Şihâbüddîn Sivasî (v.860/1378)⁴⁷, Molla Fenarî (v.834/1431)⁴⁸, Alâaddin Semerkandî (v.893/1488), Molla Güranî (v.893/1488)⁴⁹, Nimetullah Nahcuvanî (v.920/1514)⁵⁰, İbn

³⁸ Abdulcebbar Altun, *Şeyhülislam Molla Gürani, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1996, s. 157.

³⁹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II, 450.

⁴⁰ Bilmen, *a.g.e.*, I-II, 459; Kılıç, *İbn Kemal Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, s. 114.

⁴¹ Kılıç, *İbn Kemal Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, s. 296.

⁴² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, ksm:2, III, 490.

⁴³ Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, 1991, s. 86.

⁴⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, 1988, II, 331.

⁴⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, s. 351.

⁴⁶ bk.Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları* (Kuruluştan X/XV. asrın sonuna kadar)", Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006-2007; Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (Yüksek Lisans Tezi); Cüneyt Sapanca, *Osmanlı'da Tefsir Usûlü Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

⁴⁷ bk.Bahattin Dartma, *Şihabu'd-din es-Sivasî Uyunu't-Tefâsir li'l-Fudala'î's-Semasi'ndeki Metodu*, (Doktora Tezi), İstanbul, 1994; AbdalbakiGüneş, *Şihabuddines-Sivasî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1994.

⁴⁸ bk.Recep Şehidoğlu, *Molla Fenârî ve Tefsir Metodu*, (Doktora Tezi), Ankara, 1992; Mehmet Çiçek, *Molla Fenârî ve Fazlu'r-Rahman'ın Kur'ân'a Yaklaşımları*, (Doktora Tezi) İstanbul, 2009; Mustafa Tuncer, *Molla Fenârî ve Fatîha Sûresi Tefsiri*, (Yüksek lisans), Samsun, 1991; M. Taha Boyalık, *Molla Fenari'nin Aynu'l-Ayan Adlı Tefsirinin Mukaddimesi (Tahlil ve Değerlendirme)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

⁴⁹ bk. Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Güranî ve Tefsiri*; Altun, "Şeyhülislam Molla Gürani: Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu."

⁵⁰ bk.Yaşar Kurt, *Nimetullah Nahcivanî ve Tasavvufî Tefsiri*, Samsun, 1998.

Kemal(v.940/1543)⁵¹, Ebussuûd (v.982/1574)⁵², Muhammed Bedreddin el-Münşî (v.1593)⁵³, Vanî Mehmed Efendi (v.1096/1685)⁵⁴, İsmail Hakkı Bursevi (v.1725)⁵⁵, Lütfullah Erzurûmî (v.1788)⁵⁶ ve Molla Halil Siirdî (v.1864).⁵⁷

1.1.2. İsim ve Nesebi

Kaynaklarda adı Sürûrî Muslihu'ddîn Mustafâ b. Şa'bân el-Gelibovî er-Rûmî şeklinde geçmektedir. Adı Mustafâ, lakabı Muslihu'ddîn, baba adı Şa'bân, nisbeti el-Gelibovî ve Rûmî, mahlası da Sürûrî'dir. Anadolu'da doğmuş ve yetişmiş olması ona diğer birçokâlim ve şair gibi Rûmî mahlasının da verilmesini sağlamıştır.⁵⁸

Babası Hâce Şa'ban'ın zengin bir tüccar⁵⁹ ve abartılı bir şekilde anlatılacak kadar zenginliğe sahip olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁶⁰ Âlim ve fâzıl kimseleri çok seven zengin baba biricik oğlunun eğitimi ve öğretimi için malını harcamaktan hiç çekinmemiştir.⁶¹ Hâce Şa'ban memuriyette de bulunmuştur. Sultan II. Beyazıt'ın Amasya'da şehzadeligi sırasında bir dönem onun defterdarlığını yapmıştır.⁶²

1.1.3. Doğum Tarihi ve Yeri

XVI. asrın tanınmış hadis, tefsir ve belâgat âlim ve ediplerinden biri olan Sürûrî⁶³ 897/1491 yılında Gelibolu'da dünyaya gelmiştir.⁶⁴

1.1.4. İlim Tahsili ve Hocaları

İlköğrenimini ilme merakı olan babasından almıştır. *Kâfiye*⁶⁵ isimli kitabı ezberlediğinde babası sevincinden hocasını ve kendisini hediyelemiştir.⁶⁶ Herhangi bir

⁵¹ Kılıç, *İbn Kemal Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, s.95.

⁵² Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhulislam Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s.86.

⁵³ Hayrettin Öztürk, "*Muhammed Bedrüddin el-Münşî Hayat, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1993; Hikmet Aydemir, "*Osmanlı Müelliflerinden Akhisarlı Muhammed İbn Bedrüddin el-Münşî ve Tefsirdeki Metodu*", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., Şırnak 2001.

⁵⁴ Erdoğan Pazarbaşı, *Vanî Mehmed Efendi ve Araisü'l-Kur'ân*, Van Belediye Başkanlığı yay., Van 1997.

⁵⁵ Ali Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî: Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*, (Doktora Tezi), İstanbul 2001.

⁵⁶ Halis Ören, *Göşgüür Lütfullah Erzurûmî (v.1788) ve Ramizu't-Tahrir Adlı Tefsiri*, (Doktora Tezi), İstanbul 1995.

⁵⁷ bk. Ömer Pakiş, "*Molla Halil es-Siirdî ve Tefsirdeki Metodu*", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996.

⁵⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asâru'l-Musannifin*, İstanbul 1955. c.2. s.434.

⁵⁹ Mustafâ İsen, *Künhül'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Ankara 1984. s.229-231.

⁶⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şüerâ*, yayına hazırlayan İbrahim Kutluk, Ankara 1978, c.1, s. 457.

Şemsettin Sami, *Kamusu'l-Alam*, İstanbul 1311, c.4, s.2558.

⁶¹ Ali b. Bali, *el-Ikdu'l-Manzûm fi Zikri Efâzılı Rûm*, Beyrut, (Şakayık'ın sonunda) s. 343.

⁶² Sehi, *Heşt Bihişt the Tezkere by Sehi Beg*, haz. Günay Kut, Harward 1978, s. 45b.

⁶³ Kastamonulu Latîfi, *Tezkire-i Latîfi*, İstanbul, 1314. s.186.

⁶⁴ Faik Reşat, *Eslâf*, İstanbul 1312, s. 26.

⁶⁵ Mısır mektebine mensup İbni Hâcib'in (v.646/1249) Arap gramerine ait meşhur eseri. Kısa ve öz olmasına rağmen nahiv ile ilgili bütün konuları kapsar. Birçok şerhi vardır. Molla Abdurrahman Cami tarafından yapılan şerh Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Çok çeşitli baskısı olan bu eser Tarık Necm

eser kaleme aldığında babası hiçbir zaman mükâfatlandırmayı ihmal etmemiştir.⁶⁷ Devrinin ileri gelen âlimlerinden, Nihalî Ca'fer Çelebi (v.949/1562), Bursa'da Kasımpaşa müderrisi Kara Dâvud Efendi (v.948/1541), Kadri Efendi (v.937/1530), İstanbul'da Taşköprülüzâde Mustafâ Efendi ve Abdülvâsi' Efendi'den ders görmüş, Fenârîzâde Muhiddîn Efendi (v.954/1548)'den medrese tahsilini bitirip icâzet alarak “mülâzım⁶⁸” olmuştur.⁶⁹

1.1.5. Meslek Hayatı

Sürûrî, çalışma hayatına arkadaş çevresine göre geç sayılabilecek bir yaşta, yirmi dokuz yaşındayken başlamıştır. Babası zengin olduğu için geçim sıkıntısı çekmemesi herhangi bir işe girmesine gerek bırakmamıştır. İlk aldığı görev nâiblikdir. 1520'de Fenârîzâde Muhiddîn Efendi İstanbul kadısı olduğu vakit Sürûrî'yi yeni kurulan “bab mahkemesi nâibliği” hizmetine getirdi.⁷⁰ Bab nâibleri, İstanbul kadısının işlerinin çokluğu sebebiyle ona vekâleten yardım eder, dava dinler ve karar verirdi.⁷¹ Böyle önemli bir göreve getirilen Sürûrî'nin hocasının güvenini kazanmış bir talebe olduğu gözlerden kaçmamaktadır.

Sürûrî, iki yıl naiblik yaptıktan sonra Fenârîzâde Muhiddîn Efendî'nin 1522'de Anadolu kazaskeri olmasıyla onun resmî evrakını diğer resmî dairelere götürüp getirme işi olan “tezkirecilik”⁷² hizmetini yerine getirmeye başladı. Bu yeni işinde pek fazla uzun süre çalışmadı. Bu makama ait gizli bilgileri eski hocası Abdülvâsi' Efendiye, sedârette çalışan oğlu vasıtasıyla bildirmekle suçlandığında⁷³ ilmiye yolunu bırakıp Emir Buharî'nin damadı ve zaviyesinin şeyhi Nakşibendî Mahmut Efendi'den⁷⁴ inâbe alarak dervişliğe intisâb etti.⁷⁵ Bir müddet sonra hacca gitti.⁷⁶ Dönüşünde Fenârîzâde'den işlerini kendisine danışacak kadar iltifat görerek 1523'de 20 akçe ile Gelibolu'da Muhaşşî Sinan Efendi'nin (v.986/1578) yerine Sarıca Paşa Medresesi müderrisi oldu.⁷⁷ 1526-1527'de Pîrî Paşa zaviyesi şeyhi olan Cemâl

Abdullah tarafından tahkik edilerek 1986 Cidde'de neşredilmiştir. Kenan Demirayak-Sadi Çöğenli Arap Edebiyatında Kaynaklar, 2. bs., Erzurum 1995, s.167.

⁶⁶ Nev'izâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık fî Tekmiletü's-Şakâyık*, yayına hazırlayan Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s.23.

⁶⁷ Faik Reşat, *Eslaf*, s.27.

⁶⁸ Medreseyi bitirenlere verilen ünvan. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s.232.

⁶⁹ Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık*, s.24.

⁷⁰ Faik Reşat, *Eslaf*, s.27.

⁷¹ Mehmet İpşirli, “Bab Mahkemesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* c. V. s.362.

⁷² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 1946, c.2.s. 611.

⁷³ Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık*, s.24.

⁷⁴ Mahmut Efendi (v.1531), İstanbul'da ilk Nakşî tekkesini kuran Emir Buhari'nin damadıdır. Kızı Fatma Hatun ile evlidir. Fatih ve Edirnekapı'daki tekkelerde şeyhlik görevlerini sürdürmüştür. Kayınpederinin ölümünden sonra posta geçmiştir. Edirnekapı'da Otakçılar Emir Buhari Tekkesini Mahmud Efendi tesis etmiştir. Baha Tanman, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.11. s.128-129.

⁷⁵ Mehmet Süreyya *Sicill-i Osmani* yahut *Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, İstanbul, 1311. c. III. s.12; Mehmet Ârif, *Mir'at-ı İstanbul*, İstanbul., 1314, s.540.

⁷⁶ Faik Reşat, *Eslaf*, s.27.

⁷⁷ Ali b. Bali *el-Ikdu'l Manzum*, s.343.

Efendi'nin vefatı üzerine de vakıf sahibinin hayatta olması ve adı geçen zaviyeyi medrese olarak vakfetmesi üzerine burada yirmi beş akçe ile medresenin ilk müderrisi oldu.⁷⁸ Daha sonra burada 40 akçe ile rütbe-i erbaîn'e kadar terfi etti ve aynı zamanda zaviyenin seccadenişîn'i⁷⁹ oldu. Bu medresede on bir yıl çalıştıktan sonra Vezir Güzelce Kasım Paşanın 944/1537-1538'de Galata'da ismini taşıyan semtte yaptırdığı Kasım Paşa medresesinin 50 akçe ile ilk müderrisi oldu.⁸⁰

On sene ilm-i zâhir ve bâtın ile meşgul olduktan⁸¹ sonra 1547'de, Fenârîzâde Muhiddîn Efendî'nin vefatıyla büyük bir üzüntüye kapılan Sürûrî müderrislikten istifa ederek Emir Buhârî zâviyesi şeyhi Nakşibendî Mahmut Efendi'nin damadı Abdülatif Efendiye intisâp ile tekrar dervişliğe girdi.⁸² Bu sefer ki girişinde her türlü dünyevî işten elini ve eteğini çektiğini Âşık Çelebi gayet seci'li bir üslupla anlatır.⁸³ Fakat bu sırada Mora'da sancakbeyi bulunan Güzelce Kasım Paşa Sürûrî'nin istifasına son derece üzülen bir mektup yazar. Paşa mektubunda şöyle der:

“Ol medreseyi biz sizün şerefünüze binâ itdük, eğer makbûl olmazsa hedm itmek mukarrer ve makâmınızda bîgâne görmege tahammül gayr-ı mutasavverdür”⁸⁴(Biz bu medreseyi sizin için bina ettik. Şayet (burada müderrisliği) kabul etmezseniz muhakkak onu yıkarız. Sizi orada müderrislik makamında görmemeye tahammül edemeyiz.)

Sürûrî, Paşa'nın bu aşırı ısrarı karşısında; derviş kıyafetini muhafaza etmek, her cuma ve ikinci sonraları Kasımpaşa camiinde *Mesnevî* okutmak ve sadece haftanın belirli günlerinde ders vermek üzere müderrisliği yeniden kabul eder.⁸⁵

Sürûrî, Kanûni Sultan Süleyman'ın Van seferine çıkışı sırasında bir hatt-ı hümayunla⁸⁶, 1548'de Şehzade Mustafa'nın hocası Hayreddin Hızır Efendî'nin vefatıyla (1546) boşalan⁸⁷ hocalığa davet olundu.⁸⁸ Bu davete; Kânûnî'nin Irakeyn seferinde Gubârî ile arasında geçen bir olay dolayısıyla Sürûrî'nin padişah tarafından tanınması, Vezir Kasım

⁷⁸ Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyk*, s. 24.

⁷⁹ Farsça iki kelime olup, seccadede oturan demektir. Şeyhler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto yay. Ankara 2014, s. 417.

⁸⁰ Faik Reşat, *Eslaf*, s.28.

⁸¹ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, s. 153b.

⁸² Âşık Çelebi, *a.g.e.*, s. 153b.

⁸³ Riyazî, *Ravzatü's-Şüerâ*, İstanbul Üniversitesi ts.4098, s. 141b.

⁸⁴ Atâyî, *a.g.e.*, s. 24.

⁸⁵ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, s. 153b.

⁸⁶ Osmanlı diplomatiğinde padişahın kendi el yazısı ile yazılmış emirleri için kullanılan bir tabirdir. bk. Mübahat S. Kütükoğlu, “Hatt-ı Hümayun” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. XVI, s.485

⁸⁷ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul, 1927. c. III. s. 306.

⁸⁸ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, s. 64.

Paşanın çok hürmet etmesi, mutasavvıflar arasında güzide bir yere sahip olması ve uzun yıllar İstanbul’da müderrislik yapması ve halk tarafından sevilmesinin sebep olduğu düşünülebilir.⁸⁹

Dervişliğe sülûk eden birisinin şehzade hocalığını kabul etmemesi gerekirken, Sürûrî Âşık Çelebi gibi dostlarının uyarılarına rağmen bu vazifeyi kabul ile Karaman’a şehzadenin yanına gitti.⁹⁰ Kınalızâde (v.1012/1604) hocalığı kabul etmesini “*Âleme sultân iken kendüsini kul eyledi*”⁹¹ diyerek eleştirmektedir.

Sürûrî’nin hocalığına tayin edildiği Şehzade Mustafâ, Kanûnî’nin en büyük oğlu idi. Halk ve askerler tarafından sevilen, yiğit, âlim ve şair bir şehzadeydi. Sürûrî, etrafına seçme fikir adamlarını toplayan edebiyat ve ilme karşı büyük alaka gösteren şehzadede gördüğü yetenek üzere onun edebiyatı öğrenmesi için çok çalıştı⁹² ve yine onun için muhtelif eserler kaleme aldı.⁹³ Sürûrî, geleceğin padişahının vazifesini bilen ve adalet duygularıyla donanmış, yurdunu ve halkını candan seven bir adam olarak yetişmesini istediği için ona güzel ahlaktan ve iyi idare etmenin inceliklerinden bahseden mühim bir eser yazıp takdim etmeyi düşünmüştü. Fakat böyle bir kitabı telif etmenin bazı sakıncaları olabilirdi. Onun için kendinden öncekilerin yazdığı konu ile ilgili bir kitabı tercüme etmek en iyisiydi. Hemedanlı Ali b. Şihabüddin oğlu Ali’nin (v.1384) *Zahiretü’l-Mülûk*’u tercüme etmek için ideal bir kitap idi. Şehzade onu Sürûrî’ye gösterdiğinde ondan herkesin yararlanması için tercüme etmesini istemişti.⁹⁴ Sürûrî bu eseri iki ay gibi kısa bir zamanda tercüme etti.⁹⁵ Ayrıca Amasya’da tamamladığı *Gülistan Şerhi*’ni şehzade adına telif etti.⁹⁶ Şehzade için tercümeyle başlayıp onun ölümü ile yarıda bıraktığı *Kitâbü’l-Acâyib ve’l-Garâib*’de şehzadeye karşı sevgi ve bağlılığını ifade eder.⁹⁷

1.1.6. İlmi ve Edebi Kişiliği

Kaynaklarda faziletli, olgun, bilgili olarak anlatılan Sürûrî şiir ve beleğât da bilmektedir. Dili tatlı ve huyu güzeldir. Şairliği devrine göre orta derecedir.⁹⁸ İffet, ismet, istikamet, mürüvvet ve güzel ahlak gibi faziletlerini her hususta göstermiş ve herkese tasdik ettirmiş, zamanının müdevven olan edebî ve dînî bütün ilimlerini elde

⁸⁹ İsmail Güleç, “Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü’l-Maârif isimli eseri, Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies” XXI (2001), s. 211–236.

⁹⁰ Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-Şüerâ*, s.153b.

⁹¹ Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şüerâ*, s.459.

⁹² Ömer Faruk Akün, “Sürûrî”, *İslam Ans.*, M.E.B., İstanbul 1957, c.12, s. 249.

⁹³ Mehmet Ali Ayni, *Türk Ahlakçıları*, 2. bs. İstanbul, 1993, s.198.

⁹⁴ Yazma nüsha Nuruosmaniye nr. 2306.

⁹⁵ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, s. 308.

⁹⁶ Sürûrî, *Bahrü’l-Maarif*, s. 1b-2a.

⁹⁷ Ömer Faruk Akün, “Sürûrî”, s.249.

⁹⁸ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri*, s.347.

etmiştir.⁹⁹ Kânûnîdevrinin en meşhur ve en velûd şârihi olan Sürûrî,¹⁰⁰ halk arasında çok büyük bir âlim olarak tanınmıştır¹⁰¹ ve eserleri halk arasında makbuldür. Farsça ve Arapça şiirleri de vardır.¹⁰² Şemseddin Sâmî onu “Lisân-ı Fârisî’nin gavâmızına vâkıf olmadığı için hataları çoktur.”¹⁰³ şeklinde eleştirmektedir. Farsça yazdığı eserlerinin kolay anlaşılmadığını ve nüktelerin kusurlu olduğunu Bursalı Mehmet Tahir de ifade etmektedir.¹⁰⁴

Sürûrî, şiir bilgisinin şer’î ilimlerdeki bilgisi ile mukayesesini şöyle yapmaktadır “*Ve bu fakîrin egerçi şa’ri adedince şî’r-i şü’ûrî vardur amma ilm-i şer’ ihâtası ol kadar ki şü’ûr-ı şü’arâ anun ‘öşr-i ‘âşiri degüldür*”¹⁰⁵ (Her ne kadar bu fakîrin şer’î ilimlere dair bilgisi kadar şiirleri olsa da, şer’î ilimlere olan hâkimiyeti o kadardır ki, şiire olan yeteneği onun onda biri bile etmez.)

Günümüzde diğer eserlerinin bol miktarda bulunmasına karşılık divanlarının kütüphanelerde bulunmayışı şiirlerinin o derece çok tutulmadığını gösterir. Buna karşın dinî ilimlerde çok bilgili olduğu belirtilir.¹⁰⁶ Tezkirelerde kitaplarının çokluğu ve bilgisinin fazlalığı ile övülmektedir. Şer’î ilimlerdeki kitaplarının eleştirilmesine rastlanmamıştır.

XVI. yüzyılda edebi lisanımız Arapça ve Farsça’dan yeni unsurlar alıyor, Fars edebiyatı mânevînüfuzunu kuvvetle muhafaza ediyordu. Sürûrî de bu nüfuzun etkisinde, Fars edebiyatının önemli eserleri üzerine yoğunlaşarak hem tercüme ve şerh çalışmaları hem de lügat ve gramer kitapları yazan bir edebiyatçıdır.¹⁰⁷

Kasım Paşa Medresesi ikinci dönem müderrisliği sırasında kendi yaptırdığı camiye bitişik hücrelerinde isteyen talebelerine ders verirdi. Evine gelen herkese yemek yedirirdi. Evi misafirsiz kalmaz ve yalnız yemek yemezdi.¹⁰⁸ Keramet ehli, yakışıklı, eli açık, iyiliksever, öğretmeye yatkın ve kitap yazmaya meraklı birisi idi.¹⁰⁹ Aynı zamanda bir derviş olan Sürûrî İstanbul’da kurulan ilk Nakşî tekkesinin ikinci dönem dervişlerindendi. Nakşibendîliği İstanbul’a ilk getiren Şeyh Emir Buharî’nin (v.922/1516) Fatih Malta’da II. Bayezid döneminde (1481-1512) ilk kez kurduğu Nakşibendî tekkesinden sonra Edirnekapı ve Ayvansaray’da açtığı tekkelere vefatından sonra damadı Mahmut Efendi şeyh olmuş¹¹⁰ ve Sürûrî de Mahmut Efendiden inâbe almıştır. Tezkirelerde kendisinden bahsedilirken bazı

⁹⁹ Mehmet Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, 2. bs. İstanbul, 1993, s.197.

¹⁰⁰ Amil Çelebioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul 1994, s.117.

¹⁰¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*. s. 426.

¹⁰² Faik Reşat, *Eslaf*, s.30.

¹⁰³ Şemseddin Sâmî, *Kâmusu’l-A’lâm*, İstanbul 1311, c.IV, s.2558.

¹⁰⁴ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri* s. 347.

¹⁰⁵ Sürûrî, *Bahrü’l-Mearif*, s.131a-131b.

¹⁰⁶ Kastamonulu Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, s.187.

¹⁰⁷ M. Fuad Köprülü, *Türk edebiyatı Tarihi*, 4. bs., İstanbul, 1986, s. 382.

¹⁰⁸ Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-Şüerâ*, s. 153b.

¹⁰⁹ Faik Reşat, *Eslaf*, s.29.

¹¹⁰ Mustafâ Kara, “Emir Buharî”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, c.XI, s. 125-126.

özelliklerini kerâmetine bağlamaları dervişliği sebebiyle olsa gerektir. Sürûrî'omrünü ilme adanmış, evlenmemiştir.¹¹¹

1.1.7. Vefatı

Sürûrî kameri yıl hesabıyla 72 yaşında iken kısa bir hastalığın ardından 7 Cemaziyelevvel 969/1561'de kolera salgınında vefat ederek¹¹² Kasımpaşa semtinin Beyoğlu cihetinde inşa ettirdiği¹¹³ mescidin haziresinde mihrabın önüne rastlayan yere defin olunmuştur.¹¹⁴

Öldüğünde tekfin ve techîz için hazırladığı iki bin çil akça bulunmuştur.¹¹⁵ “Mîreved be-behişt” ve “Gitti cihan sürûru” vefatına düşülen notlardır.¹¹⁶ *Mir'ât-ı İstanbul, Esmâü'l-Müellifin ve Sicill-i Osmanî*'de vefat tarihi 962¹¹⁷ Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde ise 965 olarak geçmektedir.¹¹⁸ Vefatına düşülen tarihlerden 969'da vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bugün, devrinde bir ziyaretgâh olan mezarı da ortadan kalkmıştır.¹¹⁹

1.2. Eserleri

Sürûrî'nin eserleri hakkında kaynakların bize sunduğu bilgilerde sayı bakımından farklılıklar görülmektedir. Kaynaklar otuz küsur eseri olduğunu bildirirken Evliya Çelebi'de bu rakam yüz elliye çıkmaktadır.¹²⁰ Evliya Çelebi'nin bu sayısı belki Sürûrî'nin mescide bitişik evinde bulunan kitaplarını Sürûrî'nin yazdığını sanması olabilir. Bazı kaynaklarda ise onun eserlerinin sayısının yaşının yarısına eşit, yani otuz altı olduğu kayıtlıdır.¹²¹

Onun şöhret bulmasını sağlayan iki eseri vardır. Bunlardan biri *Bahrü'l-Ma'ârif*¹²² diğeri ise “şârih-i mesnevî” diye tanınmasını sağlayan *Şerh-i Mesnevî*'dir.¹²³ Tefsir, hadis, fıkıh, mantık, ilm-i nücûm, tıp ve edebiyat gibi çeşitli sahalarda meydana getirdiği otuzu aşkın eseri ile devrinde çok üretken bir ilim adamı olarak karşımıza çıkan Sürûrî, bir kısmını Arapça ve Farsça olarak kaleme aldığı eserleri daha çok şerh ve hâşiye türündendir.

¹¹¹ Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şüerâ*, s.153a; Ali b. Bâlî (v.992/1584), *el-Ikdu'l Manzum*, s. 344.

¹¹² Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık*, s.24.

¹¹³ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s.347.

¹¹⁴ Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, İstanbul 1281, c.2, s.4.

¹¹⁵ Âşık Çelebi, *a.g.e.* s.154a.

¹¹⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s.347.

¹¹⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin Esmâül'l Müellifin ve Asarü'l-Musannifin*, İstanbul 1955. c.II. s. 434.

Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî* yahut *Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, s.12.

¹¹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1314, c.I, s. 426.

¹¹⁹ Ömer Faruk Akün, “Sürûrî”, s.249.

¹²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 426.

¹²¹ Atâyî, *a.g.e.*, s.65.

¹²² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, İstanbul 1941.

¹²³ Faik Reşat, *Eslaf*, s.26.

Şer'î ilimlerdeki eserlerinin çokluğunu “‘Ulûm-ı dînîyye ve ma‘ârif-i yakîniyyede te‘lifâtun kesreti ve âsârün vefreti fi’l-vâki’...”¹²⁴diyerek ifade etmektedir.

Sürûrî mürettep bir divan sahibidir.¹²⁵ Ayrıca Türkçe iki divanı daha vardır.¹²⁶

Sürûrî derslerine yardımcı olmak üzere büyük bilgisi ile İslam dünyasının ilmî ve edebî muhtelif klasik eserlerini daha kolay anlaşılır bir hale getirmeye ve onlardaki güçlükleri gidermeye çalışmıştır. *Mesnevî*, *Gülîstan*, *Bostan* ve *Divân-ı Hâfız* için yaptığı şerhler edebî sahada en başta gelenleridir. Kataloglarda basılı herhangi bir eserine rastlanmamıştır.¹²⁷

Şimdi kaynaklarda adı geçen eserleri hakkında bilgi vermek istiyoruz:

1.2.1. Edebiyat

Farklı alanlarda pek çok eseri bulunan Sürûrî, özellikle edebiyat alanında temayüz etmektedir. En çok eser verdiği alan edebiyat olup en meşhur kitabı da bu alana aittir ve kütüphanelerde rahatlıkla bulunabilmektedir. Şimdi müellifin bu alana dair eserlerini kısaca tanıtmaya çalışacağız:

-*Bahrü'l- Ma‘ârif*

Bahrü'l Ma‘ârif Sürûrî'nin en meşhur kitabıdır. Diğer eserlerinin ancak bir kısmını bir kaç kütüphanede bulma ihtimali var iken adı geçen eseri her kütüphanede bir kaç nüsha bulunduğu gibi birçok özel kütüphaneyi de zenginleştirmektedir. Müellif hattıyla yazılı olan nüsha Manisa İl Halk Kütüphanesi 1638 numarada kayıtlıdır.¹²⁸ Bazı kusurlar taşımakla beraber uzun zaman sahasında beğenilen bir kitap olarak büyük bir rağbet görmüştür¹²⁹ ve birçok eksikliklerine rağmen bizdeki derli toplu ilk belâgat kitabı sayılmaktadır.¹³⁰

- *Şerh-i Mesnevî*:

Mesnevî'yi Farsça şerh etmiştir.¹³¹ Mesnevî'nin altı cildi üzerindeki büyük şerhi “şârih-i mesnevî” unvanı ile şöhret bulmasını sağlamıştır. Mesnevî'nin bir bölümünü şerh etmiştir. Bir zamanlar *Mesnevî*'yi talebelerle mütâlaa ve Mevlevîliğin remizlerini mülâhaza etmekle meşgul iken hatırını kıramadığı dostlarının ricasıyla şerhe başladığını belirtmektedir.

¹²⁴ Sürûrî, *Bahrü'l Mearif*, s. 131b.

¹²⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* s. 347.

¹²⁶ Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şüerâs*.460; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-Şüerâ*, s.154b.

¹²⁷ M.Seyfeddin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*, İstanbul 1971.

¹²⁸ Faik Reşat, *Eslaf*, s.30.

¹²⁹ Yakup Şafak, “Bahrü'l-Maârif Müellifi Sürûrî'nin Şiir ve Şairlikle İlgili Görüşleri”, Yedi İklim c. VII, sy.52, Temmuz 1994, s.17-21.

¹³⁰ Mehmet Çavuşoğlu, “*Divan Şiiri*”, Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II, sy. 415, 416, 417, Ankara 1986, s. 1-16.

¹³¹ Mevlana Bibliyografyası, haz. Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, Ankara 1974, s. 127.

Şerhi seçtiği beyitleri tasavvufun zirve şahsiyetlerinin menkıbelerinden oluşan hikâyelerle yapmaktadır. Toplam 410 hikâye yer almaktadır. Bu şerhte yer alan menkıbeler ayrıca bir inceleme konusudur. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye; Ayasofya 1928, Carullah 1713, 1714, 1715, Esad Efendi 1562, 1673, Hacı Mahmut Efendi 2210, 2246, Hüsnü Hayri Paşa 686, Hacı Bekir 2210, 2246, Kadızâde 278, Murad Buharî 181, Nafiz Paşa 557, 562, 568, Serez 1462, Turhan Sultan 185, Yozgat 888, Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi 1256.¹³²

-Şerh-i Divan-ı Hafız

Bu eserini Hafız'ın meşhur eserinde geçen remz ve mecazların daha iyi anlaşılması için Türk diliyle kaleme aldığını ifade etmektedir.¹³³ Kendisinden sonra gelenlerce eleştirilmiştir. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler; Orhan 1193-1194, Haraçcı 985, Çorum İl Halk Kütüphanesi 2000, İstanbul Üniversitesi Merkez Farsça Yazmalar 181, Türkçe 1061, 163, 4710, 571, 9713, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K 250, Osman Ergin 582, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, Raşid Efendi 1306, Nuruosmaniye 3444/3963, 3445/3964, 3443/3962, Süleymaniye; Çelebi Abdullah 181, İzmir 534, 616, Antalya Tekelioğlu 888, Ayasofya 4056, Carullah Efendi 1697, Esad Efendi 2774, Hafid Efendi 367, Halet Efendi 367, 716-717, Hamidiye 1143, Hekimoğlu 644, Hidiv İsmail 89, Kılıç Ali Paşa 802, 797, Mehmed Ağa 148, Yazma Bağışlar 571, 2639, Hacı Mahmut Efendi 3777, Serez 2675-2677, Beyazıd Veliyüddin Efendi 2685, Millet Ali Emîrî Edebiyat 207/444.¹³⁴

- Şerh-i Bostan

Sâdî'nin meşhur eserine yaptığı Farsça şerhtir. Şehzade Mustafa'nın hocalığını yaptığı esnada, daha önce Gülistan'ı Arapça şerh ettiğini, çevresindeki dost ve talebelerinin bu sefer de Bostan'ı Farsça şerh etmesini istedikleri için şehzadeye ithafen kaleme almıştır.¹³⁵

Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Şarih hattıyla Beyazıd Veliyüddin Efendi 2680, Millet Feyzullah Efendi 1638, Süleymaniye; Serez 2568, Yazma Bağışlar 4228.¹³⁶

¹³² Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif isimli eseri" s.211-236.

¹³³ Güleç, a.g.e., s. 211-236. Şerh-i Divan-ı Hafız, Süleymaniye Yazma Bağışlar 571, varak 1b-2a.

¹³⁴ Güleç, a.g.e., s. 211-236.

¹³⁵ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani yahut Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, s.12.

¹³⁶ Güleç, a.g.e., s.211-236. Sururî, *Şerh-i Bostan*, Serez 2568, s.1b-2a.

-Şerh-i Gülistan

Arapça kaleme aldığı Gülistan şerhini Sultan Mustafa'nın hocası iken Amasya'da şehzade için telif ettiği yazılıdır.¹³⁷Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler;Ulucami 2638, Genel 1228-4166, Orhan 1169, Haraçcı 989, Çorum İl Halk Kütüphanesi 2140, İstanbul Üniversitesi Merkez Arapça Yazmalar 1453, 2902, 473, Edirne Selimiye 1433, Kayseri Raşid Efendi 604, Tire Necip Paşa Diğer Vakıflar 138, Nuruosmaniye 3524/4044, 3525/4045, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Ktp.85, Süleymaniye; İsmihan Sultan 324, İzmir 521, Amcazade Hüseyin 376, Ayasofya 4104-4106, Bağdatlı Vehbi 1753, Carullah 1707, Celal Ökten 538, Dârülmesnevî 444, Hafid Efendi 310, Halet Efendi 182, 707, Lala İsmail 543, Pertevniyal 783, Serez 2545, 2576, Yazma Bağış 1190, Düğümlü Baba 138, İstanbul Üniversitesi Merkez; Arapça, 1683, Hacı Selim Ağa 970, Millet Ktp. Farsça Eserler 959.¹³⁸

-Şerh-i Şebistân-ı Hayâl

Sürûrî, Şehzade Mustafa'nın hocalığı esnasında, şehzadenin huzurunda iken, Fettâh-ı Nişaburî'nin (v.852/1448) *Şebistân-ı Hayâl*'inin tercüme edilmesi ve açıklanmasının kendisinden istenmesi üzerine bu zor işe kalkıştığını söylemektedir. Edebi sanatların açıklandığı bu eserin bulunduğu kütüphaneler şunlardır: İstanbul Üniversitesi Merkez; Türkçe 1747, 3457, Süleymaniye; Bağdatlı Vehbi 1667, Darülmesnevi 434 (Baş tarafı eksik), Esad Efendi 2791, Halet Efendi 721, Kılıç Ali Paşa 805, Lala İsmail 531, 532, Serez 3951, Kadızade Mehmet Efendi 406, Topkapı; Ahmed 2400, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Kütüphanesi 430, Millet Ali Emîrî Edebiyat 249/365, 250/625, 251/152.¹³⁹

- Türkçe Divanı

Türkçe şiirler de yazan Sürûrî'nin başarılı bir şair olmadığı söylenir. Küçük bir divançesi vardır. Divançesindeki şiirleri daha çok tasavvufi neşeye sahip bir edayla yazılmıştır. Bundan başka iki tane daha divanı olduğu söylenmektedir.¹⁴⁰ Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Hacı Mahmut 3777, Millet Ali Emîrî Manzum 200, Bursa Yazma Eserler Genel 2182.

¹³⁷ Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif isimli eseri" s.211-236. Şerh-i Gülistan, Süleymaniye İsmihan Sultan, 5 Şevval 985, s. 1b-2a.

¹³⁸ Güleç, a.g.e., s.211-236.s.211-236.

¹³⁹ Güleç, a.g.e., s.211-236.

¹⁴⁰ Şemsettin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, s.2558.

-Sanâyiü's-Şi'riyye

Müellifin *Bahrü'l-Maarif* isimli eserinden alınmış bir bölümdür. Mezkûr eserin edebi sanatları anlattığı bölümü alınmıştır. Tanımı yapıp örnek verilerek açıklanan bu risale 'akis' sanatı¹⁴¹ ile başlayıp 'mülemma' sanatı¹⁴² ile sona ermektedir. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Aşir Efendi 430/47.¹⁴³

-Kasîde-i Masnû'a

Bahrü'l-Maarif'in sonundaki her bir beyti bir sanata örnek olan kasidesidir. Müstakil bir eser olmayıp edebi sanatlara ve nazım biçimlerine örneklerin yer aldığı bir mecmuanın içindedir. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Esad Efendi 3484'dir.¹⁴⁴2013'te İsmail Güleç tarafından yayımlanmıştır.

-Kıssa-ı Kârûn

Müstakil bir eser olmayıp müellifinin *Gülistan Şerhi*'nden bir bölümdür. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Osman Huldi 35/3 dir.¹⁴⁵

-Şerh-i Mu'ammâyat-ı Camî

Mevlana Abdurrahman Câmî'nin (v.817/1414) eserine yaptığı şerhtir. Dostları ve talebeleri muamma fenninde bir eser kaleme almasını istemişler. Ondan bu konuda yazılmış ve herkes tarafından takdir edilen ve okunan Mevlana Camî'nin pekiyi anlaşılmayan eserini Türk diline tercüme etmesini ve anlaşılması güç olan yerlerini açıklamasını istemişlerdir. Başlangıçta dostlarının bu isteğini kabul etmeyen Sürûrî, ısrarlar sonucunda sevdiklerini kıramayarak asıl metni kırmızı mürekkepli olacak şekilde şerh eder. Sürûrî bu eserinde diğer eserlerinde görmeye alışık olmadığımız şekilde gayet secili adeta şiir gibi bir üslup kullanmaktadır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Ulucami 2658, Haraççı944, Süleymaniye Ayasofya 1866, Kadızâde 411, İstanbul Üniversitesi Merkez, Türkçe Yazmalar,1762, Millet Ali Emîrî Edebiyat 255/27.¹⁴⁶

¹⁴¹Bir mısra veya cümledeki kelimelerin, ifade ve ibarelerin yine anlamlı bir şekilde yerlerini değiştirerek yapılan bir edebî sanattır. Bk. Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, s. 25.

¹⁴²Bazı mısraların Türkçe, diğerleri de daha ziyade Arapça, Farsça ya da diğer dillerden olmak üzere iki ya da üç dilin karışımıyla söylenmiş manzumelere verilen isimdir. Bk. Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Perşembe Kitapları, İstanbul 2001, s.299.

¹⁴³ Güleç, a.g.e., s.211-236.

¹⁴⁴ Güleç, a.g.e., s.211-236.

¹⁴⁵ Güleç, a.g.e., s.211-236.

¹⁴⁶ Güleç, a.g.e., s.211-236.

-Şerh-i Mu‘ammâyât

Seyyid Hüseyin Ahlatî'nin (v.808/1405) eserine yaptığı şerhtir.¹⁴⁷ Türkçe olan bu eser Sürûrî'nin Şehzade Mustafa'nın hocalığı sırasında temize çekilmiştir. Daha önceleri Camî'nin *Hilye-i Halel* isimli risalesine yaptığı şerhin arkadaşları tarafından çok beğenilmesinden sonra Mir Hüseyin'in risalesini de şerh ederek her derste bir miktarı yazılarak tamamlanmış ve müsveddeler Şehzade Mustafa için tebyiz edilmiştir. Dost ve talebeleri onun Câmî'nin Muammayât'ına yaptığı şerhi çok beğenmişlerdir. Bu sefer de Mir Hüseyin'in Muammayât'ını şerh etmesini isteyince onları kıramaz ve Mir Hüseyin'in muammalarının çok zor ve ince nüktelerle dolu olduğunu söyleyerek olası hatalarına karşı hoşgörü bekleyerek şerh eder. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Haraççı 957, Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi 1707, Hacı Mahmut Efendi 5194, Esad Efendi 2813, İzmir 442. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Yazmalar 175. Hacı Selim Ağa Kemankeş 461/2.¹⁴⁸

-Tarih-i Huta vü Hotan ü Çin ü Maçin

Sürûrî'nin eserlerini sıralayan kaynaklarda Kanunname diye geçmektedir. Farsça'dan Türkçe'ye tercüme olan bu eser Çin, Hoten, İran ve Türk illerinin tarih, kültür ve coğrafyasını tanıtmaktadır. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Esad Efendi 1852'dir.¹⁴⁹

1.2.2. Arap Dili

Arap Dilini'nin inceliklerini çok iyi kullanan Sürûrî, bu alanda da pek çok eser kaleme almıştır. Şimdi bu eserleri hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

-El-Miftâh fi şerhi Merâhi'l-Ervâh

Ahmed b. Ali b. Mesud'un eserine yaptığı Arapça şerhtir. Konusu sarftır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Haraççı 1606, Süleymaniye İbrahim Efendi 590/2, 777, Aşir Efendi 619, Darülmünevi 534, Fatih 4796, Kılıç Ali Paşa 987, Kasidecizâde 633, Laleli 3104, Serez 3413, Yahya Tevfik 1705, Hacı Beşir Ağa619.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Sehî, *Heşt Bihişt the Tezkere by Sehi Beg*, s. 46a.

¹⁴⁸ Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri" s.211-236.

¹⁴⁹ Güleç, a.g.e.,s.211-236.

¹⁵⁰ Güleç, a.g.e.,s.211-236.

-Hâşiye ala'z- Zav

Nahiv konusunda, El-Miftah'ın daha iyi anlaşılması için Arapça kaleme alınmış bir eserdir. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Kasidecizade 637'dir.¹⁵¹

- Şerh-i Binâ

Medreselerde okutulan kaynak kitaptır. Arapça yazılmıştır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Hacı Mahmut 6038, Hafid Efendi 413/1, Süleymaniye 979/1.¹⁵²

-Şerh-i Emsile

Derslerinde yardımcı olmak ve kimi zor meseleleri açıklamak üzere talebelerinin isteği üzerine bu eserini Arapça kaleme almıştır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Ulucami 3293/4, 3250/6, Orhan 5896/2, 1404/2, Genel 4735/3, 544/3, Haraççı 1622/3, Süleymaniye Lala İsmail 3068, Şehit Ali Paşa 2583, Bağdatlı Vehbi 1842/3, 1838/3, Carullah 1928/10, 1976/3, Darülmünevi 532/4, Denizli 332/2, 328/4, 354/2, Fatih 4759, 4763, 5374/5, Hacı Mahmut 5955/4, 6069/2, 6100, Hafid Efendi 413/2, Hamidiye 1351/3, Harput 19/4, Hasip Efendi 486/6, Kılıç Ali Paşa 689, 975/2, 989/3, 1025/4, Kadızade 521/2, Laleli 3068, 3071/2, Mesih Paşa 108/1, Servili 334/1, Tırnovalı 1694, 1695, Yazma Bağış 1047/7, 1772/4, 1756/2, 1759/4, Yozgat 462/2. Millet Ali Emîrî, Arabî 4033/2, 4049/1, 4050/1, 4021/8, Beyazıd Veliyüddin 3047/4.¹⁵³

-Şerhü'l- Misbah fi'n-Nahv

Sürûrî'nin, nahiv konusunda misbah gibi bir eser olarak nitelediği bu eseri Arapça'dır. 944/1537'de, müderrislik yaptığı dönemde kaleme almıştır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Orhan 1385, Haraççı 1475, Süleymaniye Şehid Ali Paşa 2476, Fatih 4866, 5029, Hamidiye 1314, Kılıç Ali Paşa 913, Kadızade Mehmet Efendi 494.¹⁵⁴

-Şerh-i Kâfiye

Sürûrî, Bahrü'l-Maârif'in dibacesinde, zamanında, İbni Hâcib'in (v.646/1249) Arap gramerine ait, kısa ve öz olmasına rağmen nahiv ile ilgili bütün konuları kapsayan meşhur eseri Kâfiye'yi açıklayan bir kitap hazırladığını belirtmektedir. Çocukluğunda da bu kitabı

¹⁵¹ Güleç, a.g.e.s.211-236.

¹⁵² Güleç, a.g.e.,s.211-236.

¹⁵³ Güleç, a.g.e.,s.211-236.

¹⁵⁴ Güleç, a.g.e.,s.211-236.

ezberlemiş ve babası tarafından ödüllendirilmiştir. Bu kitap Hacı Selim Ağa Kem 585-586 numarada kayıtlıdır.¹⁵⁵

1.2.3.Tıp

Müellifimiz daha ziyade islamî ilimlerde kendisini gösterse de farklı alanlarda da ilim sahibidir. Bu alanlardan bir de Tıp ilmidir üç eseri bulunmaktadır. Şimdi bu eserleri tanıtalım.

-Kitabü's-Şehâde

Tıp konusunda yazılmış bir eserdir. Tam adı Risale fi't-Tıb li-Mir Salih'tir. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Şehit Ali Paşa 2038/6'dır.¹⁵⁶

-Şerh-i Mu'cez min'et-Tıb

Tıp sahasında, asırlar boyunca bizde ve dışarıda okutulan İbni Sina'nın, yaklaşık bir milyon kelimeye büyük bir tıp ansiklopedisi olan, bütün eski tıp ile müslüman tıbbını ihtiva eden meşhur Kanun isimli kitabının¹⁵⁷ bir bölümünü tercüme ve şerh etmiştir. Şehzade Sultan Mustafa'nın doktorlarından birinin bir ilaç tarifini öğrenmek istemesi üzerine bu eserin önemini şehzadeye anlatan müellif, şehzadenin emriyle eseri Türkçe açıklamalı bir şekilde tercüme eder. Tıbbın tarifini yaparak başladığı *Mu'cez-i Kânûn* tercümesinin bulunduğu kütüphaneler şunlardır; Süleymaniye Fatih 3542, Kadızade Mehmet Efendi 347, Şehid Ali Paşa 2060, Ayasofya 3662, Hekimoğlu 576, Mihrişah Sultan 345/1, Serez 2741, Hamidiye 1018, Şehit Ali Paşa 2060.¹⁵⁸

-Terceme-i Risâle-i Peñç Çini

Tıp ile ilgili olan bu eserini, diğer eserlerinde olduğu gibi çevresindekilerin ısrarı sonucu tercüme etmiştir. Eserin müellifi Nurullah adında birisidir ve yirmi yıla yakın Hind diyarında kalmış ve oranın en meşhur hekimleriyle görüşmüştür. Eserin aslı Hintçe'dir ve Türkçe'ye Farsça tercümesinden çevrilmiştir. İsmi *Çib-Çini* olarak da geçer. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Lala İsmail 389/5, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Kütüphanesi 430.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif isimli eseri" s.211-236.

¹⁵⁶ Güleç, a.g.e.,s.211-236.

¹⁵⁷ Cevat İzgi, "Osmanlı Medreselerinde İlim", İstanbul 1997, c.2, s. 44-52.

¹⁵⁸ Güleç, a.g.e.,s.211-236.

¹⁵⁹ Güleç, a.g.e.,s.211-236.

1.2.4. Tefsir

İslamî ilimlerden Tefsir ilmi ile de alakalı olan Sürûrî, özgün üslubu ile bu alanda da kendisini ispat etmiştir. Bu ilime dair sahip olduğu dört eserden biri şerh, biri sûre tefsiri, biri müstakil bir tefsir ve diğeri de sûre tefsirinden bir bölümdür. Şimdi bu eserleri kısaca tanıtalım.

-Hâşiye alâ Envâri't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl Tefsîr-i Beydâvî

Eser Arapça'dır. Sultan Mustafa'ya ithafen kaleme alınmıştır. Tefsirler arasında özel yeri olduğu için Beydavî'nin tefsirine hâşiye yazdığını söylemektedir. Kadı Beydâvî tefsirinin muhtasar şerhidir. Büyük ve küçük olarak iki defa yazmıştır. Bulunduğu kütüphaneler: Kılıç Ali Paşa 116, Yûsuf Ağa 66, 67, Süleymaniye Şehit Ali Paşa 236/2'.¹⁶⁰

-Tefsîr-i Kur'âni'l Azîz

Nuruosmaniye kütüphanesinde Umur Paşa adına yazılmış bir Türkçe tefsîri olduğu da bildirilmektedir.¹⁶¹, Nuruosmaniye 226/317 (Mikrofilm arşivi 4173) bulunan bu kitabın cildi, tezhibi ve kâğıdı gayet iyi korunmuş olup klasik kitapçılığımıza örnek gösterilecek derecededir. Ayetleri kırmızı mürekkeple yazılmış, kenarları cetvelli bu güzel eser yaklaşık yedi sayfalık bir girişle başlamaktadır. Genel yapısının aksine esere manzum bir girişle başlayan Sürûrî; tevhid, nat ve nat-ı ashab-ı kiramdan sonra eseri telif sebebini anlattığı bölümde eseri iki nedenden dolayı yazdığını söylemektedir. Biri bu eserin kurtuluşuna vesile olması, amel defterini kabartması ve okuyanların hayır dualarını kazanmak isteği, diğeri ise devrin askerlerinden Umur Paşanın isteğidir.

-Tefsîr-i Sûre-i Yusûf

Müellifin Arapça olarak kaleme aldığı bu eser çalışmamıza konu olan eseridir. Çalışmamızın devamında bu eser hakkında ayrıntılı bilgi verileceği için burada detaya girmiyoruz. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye İsmihan Sultan 37, Kılıç Ali Paşa 82, Serez 251, Yazma Bağış 149/1, 23, Tire Necip Paşa Kütüphanesi NP 69.

-El-Hikâyetü'l-Garîbe

Arapça olan bu eser bir mecmua içindedir. Kuran-ı Kerim'deki Yûsuf kıssasını 140 küçük hikâye şeklinde açıklamaktadır. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Ayasofya 2195.

¹⁶⁰Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri" s.211-236.

¹⁶¹Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri*, s.347.

1.2.5. Fıkıh

Müellifimizin Fıkıh alanında iki eseri mevcuttur. Şerh niteliğinde olan bu eserlerden biri günümüze ulaşamamıştır.

-Hâşiyetü'l- Hidâye ve'l-Înâye

Bir diğer ismi el-Înâye Şerh-i Kitâbi'l-Hidâye'dir. Arapça yazılmıştır. Şehzade Sultan Mustafa'ya ithafen yazılmıştır. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye İsmihan Sultan 128.¹⁶²

- Hâşiyeye-i Telvîh lîl-Taftazânî

Arapça olduğu söylenen bu eserin¹⁶³ kütüphanelerde kaydına rastlanamamıştır.

1.2.6. Hadis

Sürûrî'nin Hadis alanında kaleme aldığı tek eseri budur.

-Şerh-i Buhârî ila Nısf

Eser, Arapça'dır. Kaynaklarda Buhârî'nin yarısına yakın bir yeri şerh ettiği kayıtlı ise de¹⁶⁴ kütüphanelerde rastlanamamıştır.

1.2.7. Tasavvuf

Dînî ilimlerdeki yetkinliğinin yanı sıra bir sûfî kişiliği de olan Sürûrî'nin Tasavvuf'a dair de bir eseri mevcuttur.

-Tercüme-i Zâhireti'l-Mülûk

786'da vefat eden Seyyid Ali b. Şihabüddin el-Hemedânî'nin Farsça eseridir. Amasya'da Şehzadenin hocası iken Şehzadenin arzusu üzerine 960/1552 senesinde iki ayda tercüme etmiştir.¹⁶⁵

Bir mev'ıza kitabı olan bu eser; 1- İmanın ahkâmı, 2- Ubudiyet haklarının edası, 3- Mekârim-i Ahlak hususunda devlet reislerinin hülefa-yı râşidîn'in siretlerine uyması, 4- Ana-

¹⁶²Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif isimli eseri" s.211-236.

¹⁶³Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri*, s. 347.

¹⁶⁴Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., s. 347; Mehmet Süreyya, *Sicill-iOsmani* yahut *Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, s. 12.

¹⁶⁵Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., s. 347.

baba, karı-koca, evlad ve akraba hakları, 5- Saltanat, vilayet ve emâret ahkâmı, halkın haklarına, adalet ve ihsanın lüzumu, 6- İnsanın mahlûkat içindeki hususi mevki ve önemi, 7- Emri bil-ma'rûf nehyi an'il-münker, 8- Şükr-i ni'met, 9- Sabrû ale'l-mesâib, 10- Zemm'ül-kibr ve'l-gadab¹⁶⁶ olarak on bölüme ayrılmıştır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye; Ayasofya 2858, Hacı Mahmut Efendi 1584, Fatih 3472, Hekimoğlu 554, Nuruosmaniye 1891/2306, 3369/3889, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Kütüphanesi 111, Hacı Selim Ağa 796.¹⁶⁷

1.2.8. Kelam

Müellifimizin Kelam'a dair bir tek eseri vardır.

-Tercüme-i Ravzi'r-Reyyâhîn fi Hikâyeti's-Sâlihîn

Abdullah b. Esad el-Yafii'in (v.768/1366) Gazalî (v.505/1111) Kuşeyrî (v.465/1072), Şihabüddin Sühreverdî, Şeyh Ebu'l-Hayr (v.440/1049), Tâcüddin Şâzelî (v.709/1309), Kastalanî (v.688/1287), Ebu'l-Ferec (v.597/1201) Makdisî (v.390/1000), Ebu'l-Leys Semerkandî(v.373/983) gibi meşhur âlim ve sufilerin eserlerinden derlediği itikat, iman, ahlak ve adabın anlatıldığı beş yüz fasıl ile tasavvufî remiz ve işaretlerle dolu beş yüz menkıbevî hikâyeden müteşekkil bir eserin tercüme ve şerhidir. Sultan Beyazıt devrinde İmam Ali olarak bilinen bir kazaskerin kendisi gibi asker olan Musa adında sipahi oğlunun ricası üzerine tercüme etmiştir. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Yazma Bağışlar 850.¹⁶⁸

1.2.9. Mantık

Sürûrî'nin Mantık ilmine dair tek eseri, İsağuci'ye yaptığı şerhtir.

-Hâşiye alâ Şerhi Hüsâmi'l-Kati ale'l İsağuci,

Bir diğer adı Havâşî li-şerhi İsağucî olan bu eser Arapça'dır. Konusu mantık olan eser mantık ilminin tarifıyla başlamaktadır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Genel 1357/1, Süleymaniye Ayasofya 2496, Bağdatlı Vehbi 852/1, Fatih 3291, 3305/3, Millet Feyzullah Efendi 1881.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., s. 347.

¹⁶⁷ Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif isimli eseri" s.211-236.

¹⁶⁸ Güleç, a.g.e.,s.211-236.

¹⁶⁹ Güleç, a.g.e., s.211-236.

1.2.10. Astronomi

Sürûrî, temel islam bilimlerinin yanında, tıp ilminden başka astronomiyle de meşgul olmuştur. Bu alanda bir tane eser kaleme almıştır.

-Ahkâm-ı Nücûm

Astronomi ile ilgili bu eserin her iki yazma nüshası da Tire Necip Paşa Kütüphanesinde. NP 467 ve DV 1102 numaralarda kayıtlıdır. Bu eserini de Sultan Mustafa için kendisine gönderilen bir kitabı tercüme ve şerh etmesini istemesi üzerine kaleme almıştır. Sultan Mustafa'nın öldürülmesi üzerine Sürûrî çok üzüldüğünden dolayı eseri tamamlayamamış ve daha sonra bir başkası tarafından tamamlanmıştır. *Sicill-i Osmanî*'de de nücûm ile ilgili bir kitabının olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁰ Belirtilen kitabı Tire Necip Paşa Kütüphanesinde bulunan kitabı olmalıdır.

1.2.11. Coğrafya ve Kozmoloji

Müellifimizin çok yönlü bir âlim olduğunu gösteren bir eseri daha vardır. Kâinat ve mahlûkattan bahseden bu eseri, Arapçadan tercümedir.

-Tercüme-i Acâib-i Mahlukât

Şehzâde Mustafa için Arapça'dan tercüme ederken şehzadenin öldürüldüğünü işitince tercümeyi yarım bırakır.¹⁷¹ Tam adı *Terceme-i Kitâbi'l-'Acâib ve'l-Garâib*'dir. Bu eseri Rodosîzâde Mehmet Efendi tercüme etmiştir.¹⁷² Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye İbrahim Efendi 663/1, Topkapı Sarayı Revan Köşkü 1088.

¹⁷⁰ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî* yahut *Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, s. 12.

¹⁷¹ Çağatay Uluçay, "Mustafa Sultan" *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B, İstanbul 1957, c. 8, s. 691.

¹⁷² Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri*, c. I, s. 315.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSLİHUDDİN MUSTAFA ES- SÜRURİ'NİN “TEFSİR-İ SÛRE-İ YÛSUF” ADLI ESERİNİN TANITIMI

2.1. Eserin Tanıtımı

İnceleme konusu yaptığımız *Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf* adlı eserin Süleymaniye ve Tire Necip Paşa Kütüphanelerinde aynı isimle kayıtlı beş farklı nüshası bulunmaktadır.

Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf'a ait ilk nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar No:149/1-2 de kayıtlı olan ve 100 varaktan oluşan nüshadır. Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan diğer bir nüsha da İsmihan Sultan 37'deki 172 varaktan oluşan nüshadır. Bir diğer nüsha yine Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Kılıç Ali Paşa 182 numarada kayıtlı olup 153 varaktan oluşmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesindeki son nüsha, Serez 51'de kayıtlı bulunan ve 255 varaktan oluşan nüshadır. Esere ait son yazma nüsha ise Tire Necip Paşa Kütüphanesinde NP 69'da kayıtlıdır. Bu nüsha da 150 varaktan oluşmaktadır.

Çalışmamız süresince esas aldığımız nüsha, diğer benzer nüshalar arasında müellife ait olduğu kanısında olduğumuz Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar No:149/1-2 de kayıtlı olan ve 100 varaktan oluşan nüshadır. Verilen tüm bilgiler bu nüshaya aittir. Diğer nüshalar ve içerikleri ile ilgili ayrıntılı bilgiye çalışmamızın ilerleyen kısımlarında yer verilecektir.

Nüshanın başında tefsirin içeriği ile ilgili bilgiye yer verilmemiştir. Kısa bir giriş bölümünün ardından ayetlerinin tefsirine geçilmiş ve sırasıyla bütün ayetler tefsir edilmiştir.

2.2.Eserin Müellife Nisbeti

İncelemekte olduğumuz *Tefsîr-iSûre-i Yûsuf* adlı eser, Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*¹⁷³, Muhammed Abay'ın *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*¹⁷⁴, İsmail Güleç'in *Bahrül Meârif'e Göre Edebî Kavramlar*¹⁷⁵ adlı eserlerinde ve bizzat müellifin incelediğimiz nüshasında¹⁷⁶ Muslihuddin Mustafa es-Sürûrî'ye nisbet edilmektedir.

2.3.Tefsirin Bulunduğu Kütüphane

Eserin incelediğimiz müellif nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, No:149/1-2'de kayıtlıdır.

¹⁷³Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri*, s.347.

¹⁷⁴ Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, s.113.

¹⁷⁵İsmail Güleç, *Bahrül Meârif'e Göre Edebî Kavramlar*, s.11.

¹⁷⁶Sürûrî, Muslihuddin Mustafa, *Tefsiri-i Sure-i Yûsuf*, s. 1a.

2.4. Cildi ve Kâğıt Özellikleri

El yazması bir eser olup tek ciltten meydana gelmektedir. Eserin cildinde ebru sanatını andıran bir kaplama bulunmaktadır. Çevresinde herhangi bir süsleme görülmemektedir. Eser biraz yıpranmış bir yapıdadır. Çoğunlukla kenarlarında güve yeniği bulunmakta fakat bu eserin okunmasına engel olacak mahiyette değildir.

2.5. Hattı ve Mürekkebi

Eserde harflerin noktaları ihmal edilmemiş fakat hiç harekeleme yapılmamıştır. Metnin etrafında herhangi bir çerçeve bulunmamaktadır. Bazı cümle ve bölüm sonlarında kırmızı nokta işareti konulmuştur.

Eserin mürekkebi siyah renkte olup, ayetlerin tamamı kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bununla beraber *شعر*¹⁷⁸، *حكايت*¹⁷⁷ gibi başlıklar için de kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Ayrıca, özellikle *قال* ve *منها*¹⁷⁹ kelimelerinin altları yine kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Kırmızı mürekkep kullanımında belli başlı kelimelerin seçilmesiyle eserin kolay okunup anlaşılmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

2.6. Varak Sayısı

Tez çalışmamızda esas kabul ettiğimiz Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 149/1-2 numaralı nüshanın tamamı 100 varaktır.

2.7. Satır ve Sütun Sayısı

Eserin son iki sayfası hariç bütün sayfalar 21 satırdan ve eserin her bir sayfası bir sütundan oluşmaktadır. Ancak sütunların etrafındaki boşluklarda yer yer küçük açıklamalar bulunmaktadır.

2.8. Tefsirin Muhtevası

Eser müstakil bir tefsir kitabı olmayıp bir sûre tefsiridir. Yûsuf sûresinin bütün ayetleri tefsir edilmiştir. İlk varakta müellifimiz klasik ilim geleneğinde yaygın olduğu üzere esere besmeleden sonra Allah'a hamd ve Hz. Peygambere salât ile başlamaktadır. Daha sonra *اما بعد* ifadesiyle beraber tefsiri kaleme alma sebebini açıklamış, sûrenin indirildiği döneme ve ayet sayısına işaret ettikten sonra sebab-i nüzulüne de değinmiştir. Daha sonra sûrenin tefsirine

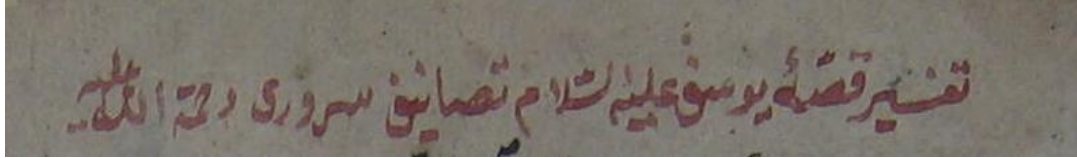
¹⁷⁷ bk. Sürûrî, *Tefsiri-i Sure-i Yûsuf*, s. 23a, 32b.

¹⁷⁸ bk. Sürûrî, *Tefsiri-i Sure-i Yûsuf*, s. 32b.

¹⁷⁹ *Muslihuddin Mustafa es- Sürûrî, Tefsiri-i Sure-i Yûsuf*, s. 2a.

geçmiş ve ilk varaktan 100a varak numarasına kadar tefsir devam etmiştir. 100a varak numarasında bazı dua cümleleri ve 100b de ise ferağ kaydı mevcuttur.

2.9. İstinsah Kaydı ve Müstensihi¹⁸⁰

Eserin başındaki “Sürûrî’nin(rahımehullah) musannefatından Yûsuf (a.s)’ın kıssasının tefsiri” şeklindeki bu açıklama ve eserin ferağ kaydında herhangi bir müstensih isminin zikredilmemesi eserin müellif nüshası olduğu izlenimini vermektedir. Diğer dört nüshada böyle bir ifadeye rastlanmamaktadır. Kaldı ki Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümünden edindiğimiz bilgilere göre de eserin müstensihi müellifidir.

2.10. Ferağ Kaydı¹⁸¹

Kitabın son varığında bir ferağ kaydı bulunmaktadır.

¹⁸⁰ Yazma eseri çoğaltan kişidir.

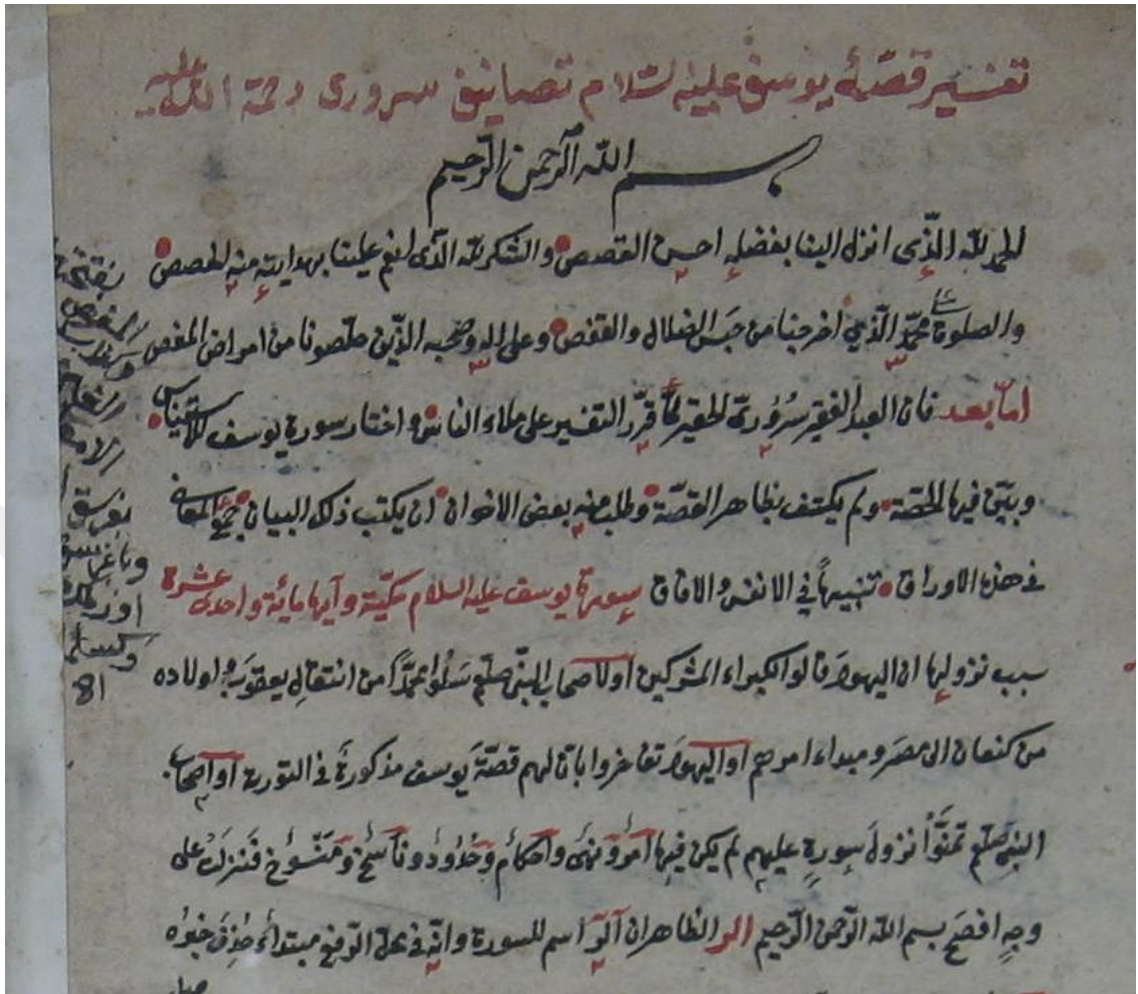
¹⁸¹ Kitabın bittiğini gösteren bölümdür.

سنة اربع وخمسين وتسعين هجرة صليته ولكايات التي اوردنا الفقير
 في هذه الموعظة وعلى التقدير جلتها مائة واربعون حكاية جعل الله تعالى سببا لخلاص بعد
 حماة وغفر الله تعالى لمن طالع فيه واطلع على ما فيه وصلى الله على جسيبه الذي نوره
 وجهه بتجليات الجمال وصية العشاق اصحاب الوصال
 ويوم الله عبدا قال آمين قد وقع
 الفراغ من تحرير هذه النسخة
 الشريفة في اليوم
 ربي من شهر
 المذكور سنة
 ثلث وستين
 وتسعين
 هجرة
 صليته
 تم
 تم

مجموع اعراف
 ٩٨

Müellif bu kayıttta eseri kaleme almaya hicri 954 senesinde başladığını ve eserin 963 senesinde sona erdiğini, bu kitapta 140 tane hikâyeye yer verdiğini ve bu hikâyelerin kurtuluş sebebi olmasını arzu ettiğini ifade etmektedir. Devamında ise “Bu hikâyeleri mütalaa edenleri Allah mağfiret etsin” şeklinde dua etmektedir.

2.11. Eserin Baş Kısmı

Müellifimiz, eserin girişinde önemli bilgiler vermektedir. Eseri kaleme alma sebebini açıklamakta, sûrenin Mekkî ve Medenîliği hakkında bilgi vermekte ve sebebi nüzulüne değinmektedir. Bu sebeple müellifin tefsire geçmeden önce yaptığı bu açıklamaları tercüme etmekte fayda görüyoruz.

“Sürûrî'nin (rahimehullah) Musennefatından Yûsuf (a.s.)'ın Kıssasının Tefsiri

Bismillahirrahmanirrahim. Hamd, bize lütfu ile kıssaların en güzelini indiren Allah'a olsun. Ve şükür bu kıssadaki hisselerin hidayetiyle bizi nimetlerden Allah'a olsun. Salât ise bizi dalaletin hapsinden ve kafesinden çıkararak Hz. Muhammed'e (s.a.s.) ve bizi kalp hastalıklarından ve sancısından kurtaran ailesine ve ashabına olsun.

Sadede gelince; fakir kul Sürûrî, insanların ileri gelenlerine bir tefsir yazmaya karar verince Yusuf sûresini tercih etti ve ondan alınacak hisseleri açıkladı. Sadece kıssanın zahiri ile de yetinmedi. Bazı kardeşleri ondan bu beyânatı bütün manalarıyla enfüsü ve âfâkı açıklayarak bu yapraklara yazmasını istedi.

Yûsuf sûresi Mekki'dir ve 111 ayettir. Surenin sebab-i nüzûlü şudur: Yahudiler müşriklere veya ashaba şöyle diyorlardı: “Muhammed’e (s.a.v) Yakub’un ve oğullarının Kenan’dan Mısır’a intikal edişinden sorun” Yahudiler Tevrat’ta Yusuf (a.s) kıssasının olması ile övünüyorlardı. Ashab da kendilerine Yusuf’un (a.s) kıssasını bulunduğu bir surenin indirilmesini temenni ettiler. Bunun üzerine Tevrat’tan daha açık bir şekilde Yusuf suresi nazil oldu.”¹⁸²

2.12. Eserin Son Kısım

Yukarıda ferağ kaydında eklediğimiz kısımdır.

2.13. Tefsirin Kaynakları

Müellifimiz eserinde başta Arap dili; sarf, nahiv olmak üzere tefsir, hadis alanlarından da istifade etmiştir. Ancak müellifimiz bir üslup olarak eserin genelinde kaynak belirtmekten geri durmuş, çoğu ayeti önce sarf, nahiv açısından inceledikten sonra kendi görüşleriyle tefsir etmiştir. Ancak bazı ayetlerde kendi görüşü ile ayetlerin tefsirini yaptıktan sonra قال ابو منصور şeklinde bazı âlimlerin görüşlerine yer vermektedir. Bazen de isim belirtmeksizin قيل şeklindeki görüşlere yer verir.

2.13.1. Arap Dili

Arap dili ile ilgili de eserleri olan ve Arap dilinin inceliklerini iyi kullanan müellifimiz, çoğu ayeti tefsir ederken sarf, nahiv ile ilgili tahlillere yer vermiştir.

2.13.2. Tefsir

Sürûrî, ayetlerin tefsirinde öncelikle arap dili ilgili açıklamalara yer verdikten sonra, ayetin ifade ettiği manayı açıklamaya geçmektedir. Ayetleri etraflıca tefsir eden müellifimiz yer yer Keşşaf tefsirine atıfta bulunmamaktadır.

2.13.3. Hadis

Sürûrî'nin ayetleri hadisler ile tefsir etmesindeki metodu, bir hadis kaynağından alıntı şeklinde değil, Said b. Cübeyr, İbn. Ömer gibi sahabelerden rivayet şeklindedir. Hz. Aişe, İbn. Abbas ve Selman rivayette bulunan sahabiler arasındadır.

¹⁸²Sürûrî, *Tefsiri-i Sure-i Yûsuf* s. 1a.

2.14. Eserin Diğer Yazma Nüshaları

Tefsîr-iSûre-i Yûsuf'un Süleymaniye ve Tire Necip Paşa kütüphanelerinde aynı isimle kayıtlı dört nüshası daha bulunmaktadır. Ayrıca müellifin Nuruosmaniye kütüphanesinde kayıtlı Tefsîrü'l Kur'âni'l Azîzadlı bir Türkçe tefsiri de mevcuttur. Eserin diğer nüshalarıyla birlikte bu Türkçe tefsiri ve özellikle de içerisindeki Yusuf suresi hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Süleymaniye Kütüphanesi İsmihan Sultan

Süleymaniye Kütüphanesi İsmihan Sultan 37 numaralı nüsha Tefsîr-iSûre-i Yûsuf adıyla kayıtlı olup 172 varaktan oluşmaktadır. Bu nüsha içerik olarak incelediğimiz nüsha ile neredeyse aynı fakat şekil olarak küçük hacimlidir. Her sayfa bir sütun ve 17 satırdan oluşmaktadır. Sayfa kenarlarında kısmen kısa açıklamalar yer almaktadır. Noktalar, ayetler ve bazı açıklamalar için kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Nüshanın sonunda müellif nüshasındaki ferağ kaydının aynısı bulunmakta fakat müstensih ismi yer almamaktadır. Eser fiziki açıdan iyi bir durumdadır.

Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa

Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa 82 numaralı nüsha Tefsîr-iSûre-i Yûsuf adıyla kayıtlı 153 varaktan oluşan bir nüshadır. Her sayfa bir sütun ve 23 satırdan oluşmakta, sayfa kenarlarında kısa açıklamalar yer almaktadır. İçerik olarak incelediğimiz nüshaya çok benzemektedir. Ferağ kaydında herhangi bir isim yer almamaktadır fakat sayfanın en sonuna hicri 959 tarihi düşülmüştür. Eser sağlam yapıda olup rahatlıkla okunabilecek durumdadır.

Süleymaniye Kütüphanesi Serez

Süleymaniye Kütüphanesi Serez 51 numaralı nüsha Tefsîr-iSûre-i Yûsuf adıyla kayıtlı olup 255 varaktan oluşmaktadır. Esas metin, incelediğimiz müellif nüshasına çok benzemekte fakat bu nüshada sayfa kenarlarındaki şerh ve hâşiyeler bulunmamaktadır. Eserin ferağ kaydı diğerlerinden farklı olup çok kısadır. Diğer nüshalardaki ferağ kaydının sadece son dört cümlesi yer almakta fakat bu şekilde mana eksik kalmaktadır. Nüshada müstensih ismi yer almamaktadır. Eserin sayfaları bir sütun ve 19 satırdan oluşmaktadır. Eserin cildi biraz yıpranmış olsa da hattı netliğini korumaktadır. Eserin nüshaları arasında en çok varak sayısına sahip olan nüsha budur. Bütün nüshaların muhtevasının neredeyse aynı olup varak sayısında ortaya çıkan bu farklılıklar nüshaların cildi ve boyutuyla ilgilidir.

Tire Necip Paşa Kütüphanesi

Tire Necip Paşa Kütüphanesinde NP 69 numaralı nüsha Tefsîr-isûre-i Yûsuf adıyla kayıtlı 150 varaktan oluşan bir nüshadır. Kitabın ilk sayfasında Muhammed Necip adında bir zatın eseri Allah rızasını gözeterek vakfettiği, eserin alınıp satılamayacağı ve rehin edilemeyeceği kaydı yer almaktadır. Bu kimsenin, II. Mahmut dönemi devlet adamlarından olan ve 1826 yılında Tire Necip Paşa kütüphanesini yaptıran Mehmet Necip Paşa olması muhtemeldir. Eserin ferağ kaydında İsmail adında birinin ismi yer almaktadır. Eserin müstensihî bu zat olmalıdır. Eserin sayfaları bir sütun ve 19 satırdan oluşmaktadır. Sayfa kenarlarında tezhip sanatı yer almakta, şerh ve hâşiyeler bulunmamaktadır. Ayetler ve bazı dikkat çekilmek istenen kelimeler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır ve eser sağlam durumdadır. İçerik olarak incelediğimiz nüshaya çok benzemekte olup varak sayısındaki fark ise satır sayısındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Nuruosmaniye Kütüphanesi

Eser, Nuruosmaniye Kütüphanesi 226/317 (Mikrofilm arşivi 4173) numarada kayıtlı olup 702 varaktan oluşan Türkçe bir yazma eserdir ve ülkemizde bundan başka nüshası bulunmamaktadır. Her sayfa bir sütundan oluşmakta ve her sütunda otuz bir satır yer almaktadır. Ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır ve kırmızı mürekkep sadece ayetler için kullanılmıştır. Sayfa kenarlarında herhangi bir şerh yer almamaktadır. Eserin cildi, tezhibi ve kâğıdı gayet iyi korunmuş olup klasik kitapçılığımıza örnek gösterilecek derecede güzeldir. Sürûrî esere manzum bir girişle başlar ve dört varak boyunca tevhid, nât, nât-ı ashab-ı kiram hakkındaki şiirlere yer verir. 6. varak numarasına kadar bu manzum olan kısımdaki her sayfa iki sütundan oluşmaktadır. 6. varaktan itibaren Fatıha suresi ile tefsire başlamakta ve 12. varağa kadar bismelenin tefsirini yapmaktadır. Daha sonra sırasıyla bütün sureleri tefsir ederek hacimli bir eser ortaya koymuştur. Sürûrî, tefsirin başında eseri telif sebebini anlatır ve eseri iki nedenden dolayı yazdığını söyler. Biri bu eserin kurtuluşuna vesile olması, hayırlı amellerini artırması ve okuyanların dualarını kazanmak isteği, diğeri ise devrin askerlerinden Umur Paşanın isteğidir. Tefsirin en sonunda kısa bir ferağ kaydı yer almaktadır. Burada hocası olduğunu söylediği Şeyh Muhyidin er- Rûmî adında bir zattan bahseder. Şaban ayının onu Salı günü 977 yılında vefat ettiğini söyleyip ona duada bulunur.

Bu eserin içerisinde yer alan Yusuf suresi tefsirine gelince; 288 ile 302 numaralar arasında bulunmakta ve 14 varaktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde verdiği bilgiler Arapça eserle uyuşmakta fakat içerik olarak eserin Arapça nüshalarından epey farklıdır. Eserin diğer

nüshalarında çokça yer verdiği edebî ürünleri bu tefsirinde pek fazla kullanmamıştır. Özellikle hikâye başlığı altındaki rivayetlere yer vermemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEFSİR-İ SÛRE-İ YÛSUF'UN METODU

Arapça bir sûre tefsiri olan eserde, sûrenin bütün ayetleri tefsir edilmiştir. Besmele, hamd ve salât ile esere giriş yapan müellifimiz tefsirin başında eseri yazma sebebini açıklamaktadır. İnsanların ileri gelenlerine bir tefsir yazmaya karar verince Yûsufsûresini tercih ettiğini ve ondan alınacak hisseyi açıkladığını ifade etmektedir. Daha sonra surenin sebeb-i nüzulü hakkında bilgi vermekte ve akabinde ayetleri tefsire başlamaktadır.

Tefsir metninde müellife özgü sıkça rastlanan ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler tefsirin üslubu hakkında bilgi verip esere diğer tefsirlerden ayırıcı bazı özellikler yüklemektedir. Müellife ait üslup özelliklerini şöyle sıralamamız mümkündür:

- a. Müellif, her ayetin tefsirinde muhakkak حكايت başlığı altında en az bir kısa rivayete yer vermektedir. 111 ayetten müteşekkil olan Yusuf suresinin tefsirinde 140 tane hikâye bulunmaktadır. Bize göre müellifin en ayırıcı özelliği budur.
- b. Bazı ayetlerin tefsirinde قاسيدة، شعر، رباعي، مثنوي، بيت gibi başlıklara yer verip bu tür eserlerden örnekler getirmesi de dikkat çekmektedir. Edebî ürünleri sıkça kullandığı için okuyucuya bir edebî tefsir izlenimi vermesi açısından da önemlidir. Farsça alanında da eserleri mevcut olan müellifimiz mesnevî, rubaî ve kasîde örneklerini farsça eserlerden, şiir örneklerini Arapça kaynaklardan getirmekte, beytlere ise bazen Arapça bazen Farsça olarak yer vermektedir.
- c. Ayetlerin tefsirinde قيل kelimesini kullanarak bazı âlimlerin görüşlerine yer vermektedir.
- d. Müellif bazı ayetlerin tefsirine başlarken يعني kelimesini kullanmaktadır.
- e. Sürûrî, bazı ayetlerin tefsirine ise اي kelimesinden sonra başlamaktadır.
- f. Ayetle ilgili âlimlerin görüşlerini zikrettikten sonra كلام نفسي diyerek kendi görüşlerine yer vermesi de müellifin kendine has üslubu arasında yer alabilir.

3.1. Kur'ânın Kur'ân'la Tefsiri

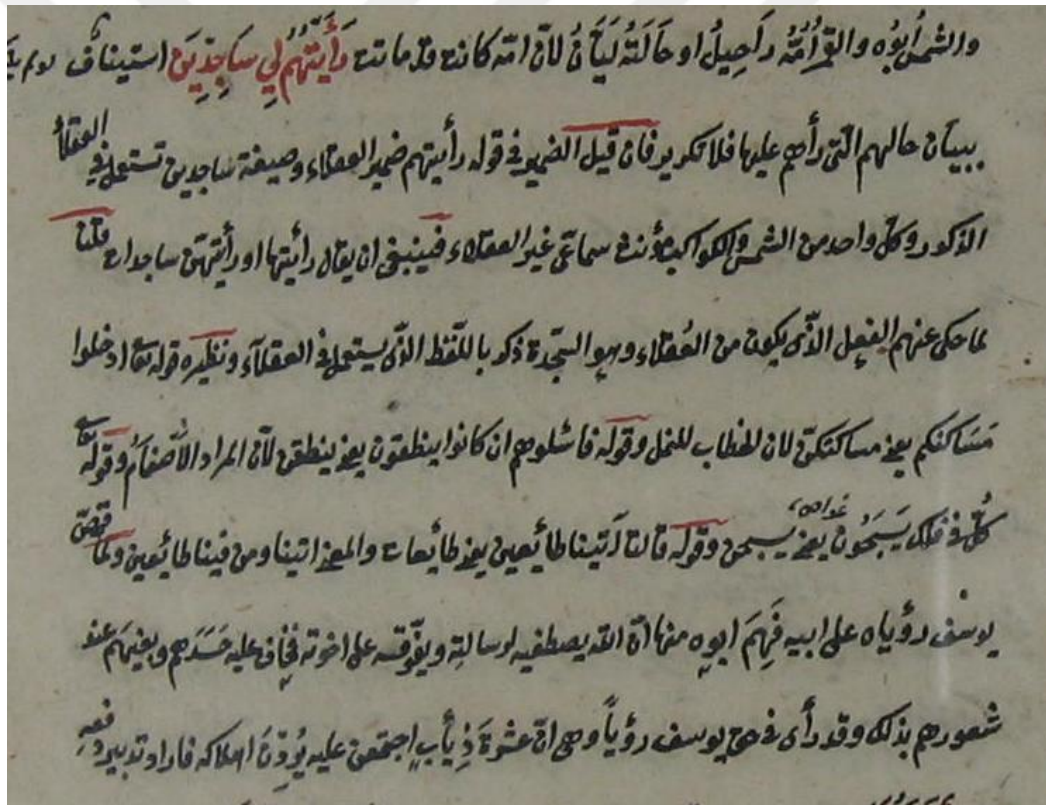
Kur'ân tefsirinin ilk ve en sağlam kaynağı yine Kur'ân- ı Kerim'dir. Bir ayetin diğer bazı ayetlerle açıklanması en güvenilir tefsirdir. Çünkü ayetlerin sübutu kat'idir ve bize tevatür yoluyla naklolunmuşlardır. Yüce Allah bir hikmete binaen bazı ayetlerde özet olarak anlattığı bir konuyu bazılarında genişçe anlatmıştır. Bazı ayetlerde mutlak olarak anlattığı bir hükmü bazılarında mukayyet olarak emretmiştir. Bu sebeple mücmel ve müphem olan ayetlerin tefsirinde başvurulacak en güvenilir kaynağın yine Kur'ân olduğunda İslam âlimleri

ittifak etmişlerdir. Bu usül Hz. Peygamber ve sahabenin Kur’ân tefsirinde başvurduğu en önemli metodlardan biridir.¹⁸³

Kur’ân-ı Kerîm’deki; “Kur’an’ı düşünmüyorlar mı? Şayet o Allah’tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda muhakkak birçok çelişki bulurlardı.”¹⁸⁴ “Eğer kulumuza indirdiğimiz hakkında şüphede iseniz, haydi onun benzeri bir sure getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın.”¹⁸⁵ mealindeki ayetler ve benzeri birçok ayet, onun ilâhî bir mucize olduğunu, güvenilir ve bağlayıcı olduğunu gösterir. Bundan dolayı Allah Teâlâ herhangi bir ayeti başka bir ayetle tefsir etmiş ise, onun tefsirinin hilafına tefsir edilmeyeceği açıktır.

Eserde Kur’ân’ın Kur’ânla tefsirine epey örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden bazıları şu şekildedir:

Örnek 1:

Sürûrî, *Rَأَيْتُمْ لِي سَاجِدِينَ* Onları bana secde ederken gördüm.” (Yûsuf, 12/4)

ayetindeki *هم* zamirinin *هن* veya *ها* ساجدين in de müennes olarak gelmesi gerektiğini, ancak

¹⁸³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, DİB, Ankara 1988, s.31; Sadreddin Gümüş, *Kur’ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayhan yayınları, İstanbul 1990, s. 31.

¹⁸⁴ Nisa, 4/82.

¹⁸⁵ Bakara, 2/23.

böyle olmamasının Kur'an'ın bir üslubu olduğunu belirtmekte ve bu duruma Kur'an'dan başka örnekler vermektedir:

“*Yuvalarınıza girin...*” (Neml, 27/18) ayetinde hitabın karıncalara

olduğunu bu sebeple *مسالك* sözcüğünün uygun olduğunu söylemektedir.

Yine aynı şekilde, “*Şayet konuşabiliyorlarsa onlara sorun*”

(Enbiya, 21/63) ayetinde hitap putlara olduğu için *ينطقن* olması gerektiğini söylemektedir.

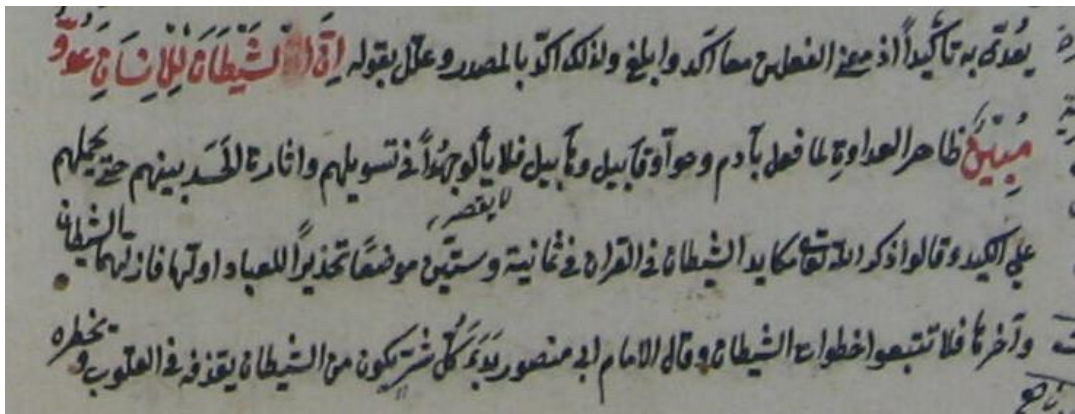
Bu duruma verdiği son örnek de “*İtaat ederek geldik dediler.*”

(Fussilet, 41/11) ayetinde son kelimenin *طاعات* olması gerektiğini ve mananın da “İçimizdeki gönüllülerle geldik” olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁶

Arap dili kurallarına göre istisnâ olarak bu durumu açıklayabilmek mümkündür. Nahivde, gayri akil cemilerin zamirleri cemi müzekker olarak gelebilmektedir. Kaldı ki Kur'an'ı Kerim'in tarihi nahiv ilminden daha kadîmdir. Kur'an'ın bu tür istisnâ kullanımlarında elbette bazı hikmetler saklıdır.

Bu örnekler, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine örnek olabileceği gibi Kur'an'ın Arap dili ile tefsirine de örnek olabilecek niteliktedir.

Örnek 2:

وخطره في الصدور ثم يكون الفرية على ذلك والفعل من العبد وهو ما قالته وأما نيزغتك من الشيطان نوع الآيات

¹⁸⁶Sürûrî, *Tefsir-i Sure-i Yûsuf*, s. 3a.

إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ “*Muhakkak ki şeytan insan için apaçık bir düşmandır.*”

(Yûsuf, 12/5) ayetini tefsir ederken الشيطان kelimesinin Kur’ân’da 68 yerde geçtiğini ifade etmekte ve iki örneği zikretmektedir:

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا “*Şeytan onların ayağını kaydırды ve cennetten çıkardı.*”

(Bakara, 2/36)

وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ “*Şeytanın adımlarına uymayın.*” (Bakara, 2/168; Bakara,

2/208; En’am, 6/142; Nur, 24/21)¹⁸⁷

Burada zikredilen ayetleri sırasıyla düşündüğümüzde şu mana karşımıza çıkmaktadır: “Şeytan, insan için apaçık bir düşmandır. Nitekim bu düşmanlığının bir neticesi olarak Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın ayağını kaydırarak onların cennetten çıkmasına sebep olmuştur. O halde şeytanın adımlarına uymayın, şeytanın peşinden gitmeyin.” Böylece ilk iki ayette şeytanın insana olan düşmanlığından bahsedilmekte, üçüncü ayette ise ona uymama konusunda nasihat yer almaktadır.

Örnek 3:

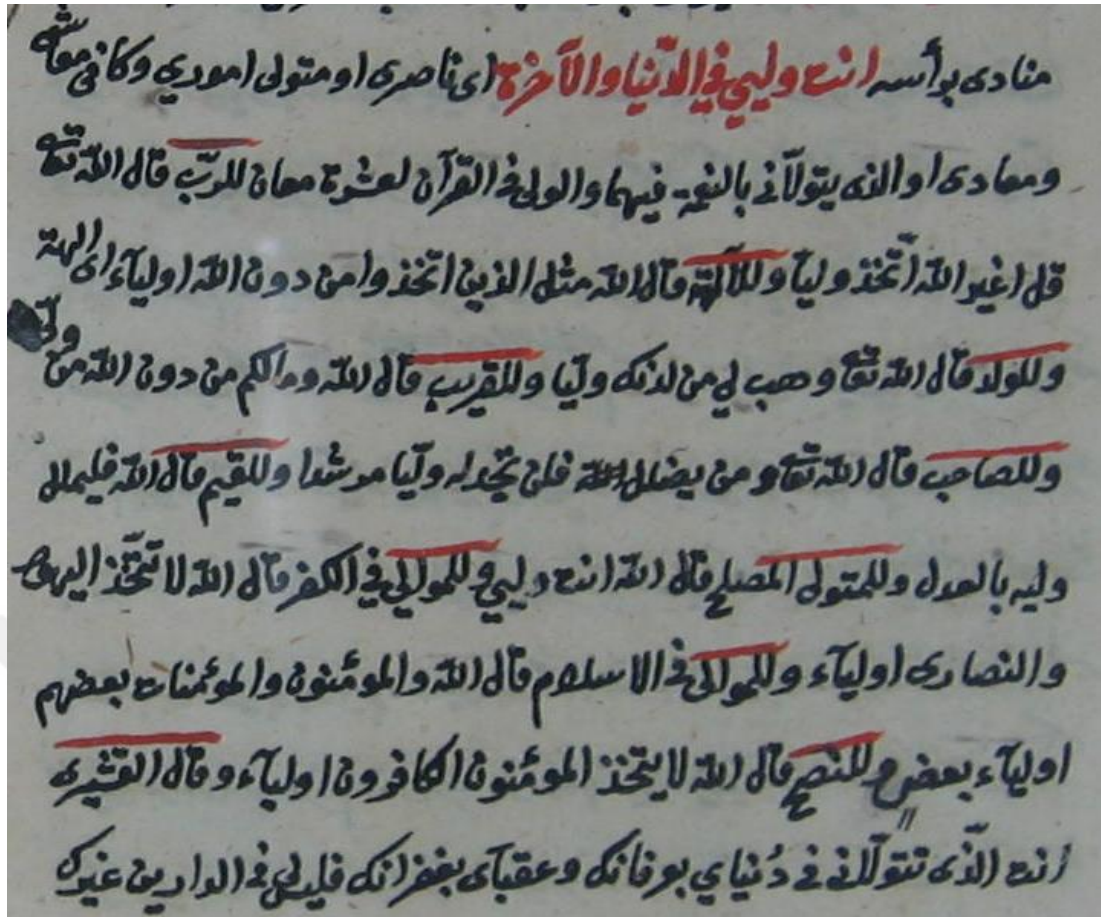
رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ

“*Rabbim! Bana gerçekten mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahirette sen benim velimsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat.*”¹⁸⁸

¹⁸⁷Sürûrî, *Tefsir-i Sure-i Yûsuf*, s. 4b.

¹⁸⁸Yusuf, 12/101.

“Dünyada ve ahirette sen benim velimsin.” Yani; benim yardım edenim veya işlerimi düzenleyenim veya hem yaşamım hem ölümümden sonrası için kâfi olan veya hem dünyada hem ahrette nimetlerle beni görüp gözetenim sensin. ولي kelimesinin Kur’an’da 10 farklı manası vardır:

1. Rab için kullanılır.

قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ أَخِيذًا وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

“De ki: Göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah’tan başkasını mı dost edineceğim...”¹⁸⁹

Yani, ilahlar manasındadır.

2. Allah için kullanılır:

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بِئْتًا

“Allah’tan başkasını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir...”¹⁹⁰

3. Evlat için kullanılır.

¹⁸⁹ En’am, 6/14.

¹⁹⁰ Ankebut, 29/41.

”¹⁹¹“ *Bana katından bir evlat ihsan eyle...* فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا

4. Yakınlar için kullanılır.

”¹⁹²“ *Sizin Allah'tan başka ne bir dostunuz ne de bir yardımcınız vardır...* وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

5. Arkadaşlar için kullanılır.

”¹⁹³“ *Allah kimi de saptırırsa artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın...* وَمَنْ يُضِلِّمْ فَلَنْ يَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا

6. Veli için kullanılır.

”¹⁹⁴“ *Veya borçlu kendisi söyleyip yazdıramayacak ise velisi dosdoğru söyleyip yazdırsın...* أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمْلَأَ هُوَ فَلْيَمْلَأْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ

7. İşi üzerine alan kimse için kullanılır.

”¹⁹⁵“ *Dünyada ve ahrette benim velim sensin...* أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

8. Küfür içerisinde olan dostlar için kullanılır.

”¹⁹⁶“ *Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dostlar edinmeyin...* يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ

9. İslam içerisinde olan dostlar için kullanılır.

”¹⁹⁷“ *Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır...* وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ

10. Nasihat için kullanılır.

”¹⁹⁸“ *Mü'minler kafirleri dostlar edinmezler.* لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ

Sürûrî, surenin 101. ayetini yukarıdaki ayetlerle tefsir etmiştir.¹⁹⁹

¹⁹¹ Meryem, 19/5.

¹⁹² Ankebut, 29/22.

¹⁹³ Kehf, 18/17.

¹⁹⁴ Bakara, 2/282.

¹⁹⁵ Yusuf, 12/101.

¹⁹⁶ Maide, 5/51.

¹⁹⁷ Tevbe, 9/71.

¹⁹⁸ Ali İmran, 3/28.

¹⁹⁹ Sürûrî, *Tefsir-i Sure-i Yûsuf*, s. 85a.

3.2. Kur'an'ın Kıraatlerle Tefsiri

Kıraatlerle ilgili farklı görüşler ileri sürülmekle beraber, birçok manaya gelen bu kelimenin, hadislerde geçtiği şekliyle “Kur'an lafızlarının kıraatına dair muhtelifvecihler” anlamı taşıdığı söylemek mümkündür.²⁰⁰ Kıraat ilmi, nakledenlerine nispet edilerek Kur'an'ın kelimelerinin okunuşlarını ve farklılıklarını bilmektir.²⁰¹

Yusuf suresinde beş yerde kıraat farklılığı bulunmaktadır. 23, 24, 62, 90 ve 110. ayetlerdeki 5 farklı kelime kurrâ tarafından ihtilaf ile okunmuştur. Müellifimiz bu kıraat farklılıklarının hepsine değinmektedir. Şimdi bu örnekleri zikrelelim:

Örnek 1:

وَرَأَوْدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

“Evinde bulunduğu kadın, onun nefisinden murat almak istedi, kapılarıyice kapattı ve Haydi gel! dedi. O da (Hâşâ) Allah'a sığınırım! Zira kocam benim velinimetimdir, bana güzel davrandı. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmaz! dedi.”²⁰²

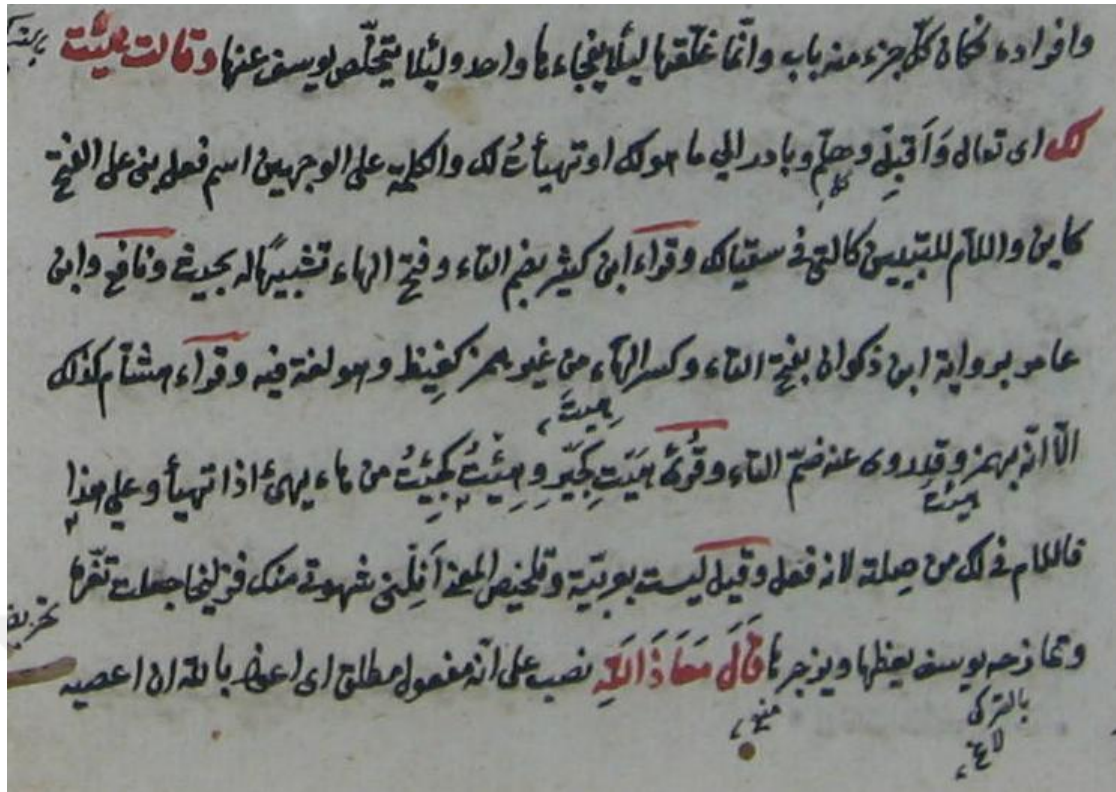
Yüz güzelliğiyle bilinen Hz. Yûsuf evin hanımı olan azizin karısı tarafından çok beğenilmektedir. Bunun neticesi olarak da yukarıdaki ayette anlatıldığı gibi ondan murad almak ister ve Hz. Yûsuf tarafından reddedilir. Azizin karısının bu isteğini yerine getirmedeği için zindana atılır ve senelerce zindan hayatı yaşar. Bu ayet azizin karısının Hz. Yûsuf'a kendisini teklif ettiği bir sahneden bahsetmektedir.

Bu ayette geçen هَيْتَ kelimesinde kırâat ihtilâfı bulunmaktadır. Müellifin buradaki açıklamaları şu şekildedir:

²⁰⁰ Muhammed Abdulazim Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır, ts., c.I, s.172.

²⁰¹ Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Dergah yay., İstanbul, 1982, s. 250; Fatih Cankurt, “Tefsire Etki Eden Kıraat Farklılıkları Bakımından Yûsuf Sûresi”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 10, s. 231- 240.

²⁰² Yusuf, 12/23.

هَيْت yani; gel, bana yönel, hadi gel, acele et veya senin için hazırım dedi. هَيْت kelimesinin iki vechi vardır: Birincisi isim fiildir. Fetha üzere mebnidir. ل, tebyîn içindir. سَقِيًّا هَيْتُ 'sana hayır olsun' ifadesi gibidir. İbn. Kesir, ت nin dammesiyle ها nın fethasıyla هَيْتُ şeklinde okumuştur. İbn. Zekvan'dan rivayetle Nâfi ve İbn. Âmir hemzesiz olarak ت nin fethası ها nın kesrası ile هَيْتُ şeklinde okumuştur. غَيْطُ da olduğu gibi ki bu okuyuş şekli de lügatte mevcuttur. Hişam da aynı şekilde fakat hemzeli olarak هَيْتُ şeklinde okumuştur. Ondan bu kelimeyi ت nin dammesi ile هَيْتُ şeklinde okuduğu da nakledilmiştir. Mana olarak هَيْتُ kökünden olup جِئْتُ 'geldim' gibidir. Kişi hazırlandığında böyle der. ل deki ل sıladır. Çünkü هَيْتُ fiildir. Bu kelimenin Arapça olmadığı da söylenmiştir. Özetle, buradan anlaşılması gereken mana şudur ki, "sana olan şehvetime karşılık ver" demektir. Züleyha onu yanlış yola sevk etmeye ve onunla alay etmeye başlamıştır. Hz. Yusuf ise ona nasihat etmiş ve onun teklifini reddetmiştir."²⁰³

Müellifin açıklamaları bu şekildedir. Kıraat ilmine dair müstakil eseri bulunan İbnü'l Cezeri (v.833/1429) ise *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* adlı eserinde söz konusu ayetle ilgili şu açıklamalara yer vermektedir:

Nâfi' (v.169/785), İbn Zekvân ve Ebû Câfer هَيْتُ şeklinde, İbn Kesîr (v.120/738) هَيْتُ şeklinde, Hişam هَيْتُ ve هَيْتُ şeklinde, Ebû Amr (v.154/771), Âsım (v.127/745), Hamze

²⁰³Sürûrî, *Tefsîr-i Sûre-i Yusuf*, s.22a.

(v.156/773), Kisâî (v.189/805), Yâkub (v.205/821) ve Halefü'l-Âşir (v.229/844) هُنْتُ şeklinde okumuşlardır.²⁰⁴Müellifimiz ve İbnü'l Cezerî'nin bu konudaki nakilleri örtüşmektedir.

Buradaki kırâat farklılıklarının aynı manaya geldiğini söyleyenler olduğu gibi هُنْتُ şeklindeki okuyuşun “emrine hazırım, senin için hazırlandım” şeklinde bir manaya geldiği de ifade edilmiştir.²⁰⁵Sürûrî'nin ifadeleri de bu görüşü desteklemektedir. Bu şekildeki kırâat farklılığı ile mana daha da kapsamlı hale gelmiş olmakta ve “haydi gel, senin için hazırlandım, emrine hazırım” şeklinde bütün bir mana ortaya çıkmaktadır.

Örnek 2:

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلِصِينَ

*“Ant olsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı.”*²⁰⁶

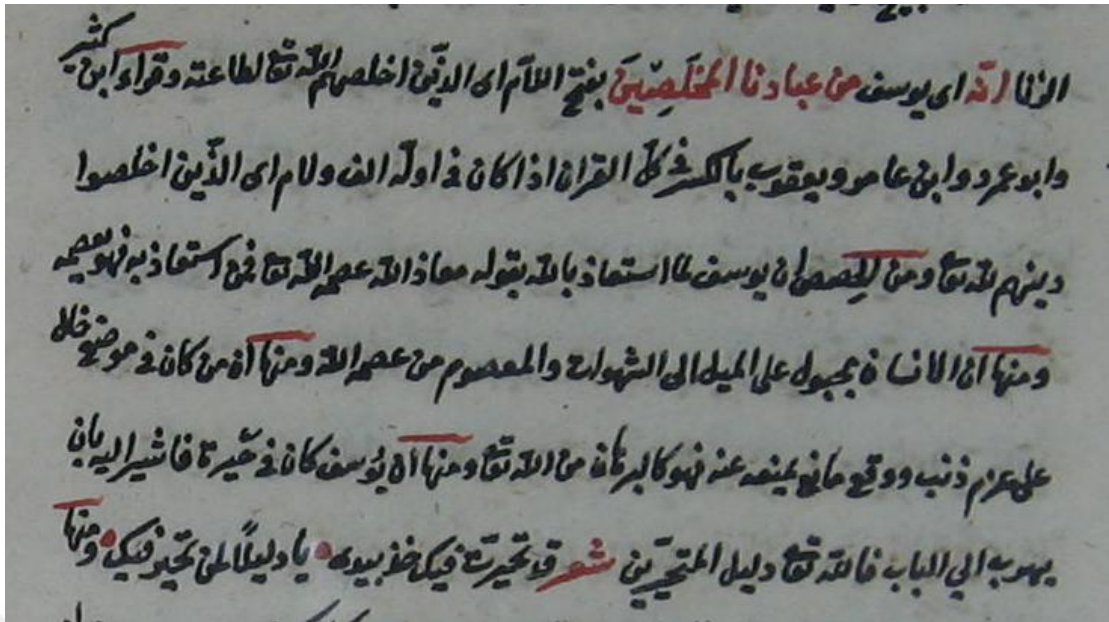
Bu ayette zikredilen olayla peygamberlerin de, Allah'ın onları günahlardan muhafazası olmadığı takdirde diğer insanlardan farkı olmadığına; beşerî, nefsanî özellikler taşıdığına dikkat çekilmektedir. Dolayısı ile “azizin karısı” Hz. Yûsuf'a açık bir şekilde zina teklifi yapınca şayet Rabbi tarafından bir ikaz gelmemiş olsaydı Hz. Yûsuf'un da ona meyledeceği bildirilmektedir.

Ayette geçen مُخْلِصِينَ kelimesinde kırâat ihtilafı bulunmaktadır. Müellifin bu ihtilaflar hakkındaki açıklamaları şu şekildedir:

²⁰⁴İbnü'l Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba, Mısır ts. c. II, s.293.

²⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 3. bs., Mısır 1968. c. XII, s. 178; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Beyrut ts. II, 310; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Mısır 1938,c. XVIII, s. 113.

²⁰⁶Yusuf, 12/24.

“الذين اخلصوا دينهم لله” kelimesi lam’ın fethası iledir. Yani Allah Teâlâ’nın kendisine itaatte samimi olan kulları demektir. İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya’kûb başında elif ve lam olduğu sürece bu kelimeyi Kur’ân’ın tamamında kesra ile okumuşlardır. Yani; *الذين اخلصوا دينهم لله* “Onlar ki dinlerinde Allah için samimi oldular.” manasına gelir. Şu söyleyeceğim buradan almamız gereken hisselerdendir: Hz. Yusuf, *معاذ الله* diyerek Allah Teâlâ’ya sığındığında Allah Teâlâ onu korumuştur. Kim O’na sığınmırsa Allah Teâlâ o kimseyi korur. İnsan nefsin istediği şeylere meyiletme tabiatındadır ve Allah’ın korumasıyla korunmuştur. Kim bir günaha karar vermek üzere iken o duruma mani olacak bir engel ortaya çıksa işte bu Allah Teâlâ’dan bir burhandır. Hz. Yusuf’un ne yapacağını bilememe durumu da bu kabildendir ki ona kapıya doğru koşması işaret olundu. Muhakkak ki Allah Teâlâ, ne yapacağını bilemeyenlerin rehberidir.”²⁰⁷

İbnü’l Cezerî’nin eserinde ise şu şekildedir:

Nâfi‘, Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Câ‘fer ve Halefî’l-Âşir ve İbn Zekvân *مُخْلِصِينَ* şeklinde, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya’kûb *مُخْلِصِينَ* şeklinde okumuşlardır.²⁰⁸

Sürûrî burada fetha ile okunmasını tercih etmiş görünmektedir. Bu sebeple azınlıkta oldukları için sadece kesra ile okuyanları zikretmektedir.

مُخْلِصِينَ yalnızca Allah’a itaat etmek üzere seçilmiş, lekesiz kimse demektir. *مُخْلِصِينَ* ise dini, ibadeti yalnızca Allah’a has kılan kimse manasına gelir.²⁰⁹ *مُخْلِصِينَ* şeklindeki kırâate göre ayetin manası “Yûsuf, Allah’ın kötülüklerden arındırdığı, hâlis ve ihlaslı kıldığı

²⁰⁷Sürûrî, *Tefsîr-i Sûre-i Yusuf*, s.25a.

²⁰⁸İbnü’l Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, c. II, s. 295.

²⁰⁹Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul ts.; Sadeleştirme: İsmail Karaçam; Emin Işık; Nurettin Bolelli; Abdullah Yücel, İstanbul 1993, c. IV, s. 2856.

kimselerdendi” şeklinde anlaşılma birlikte, Sâd Sûresi 46. ayette ifade edilen Hz. İbrahim’in zürriyetindenolmasının da kastedildiğini söyleyenler olmuştur.²¹⁰

مُخْلِصِينَ şeklindeki kırâat ise “Yûsuf dinini yalnız Allah’a has kılanıhlaslı kullarımızdandı” şeklinde bir mana ifade etmektedir.

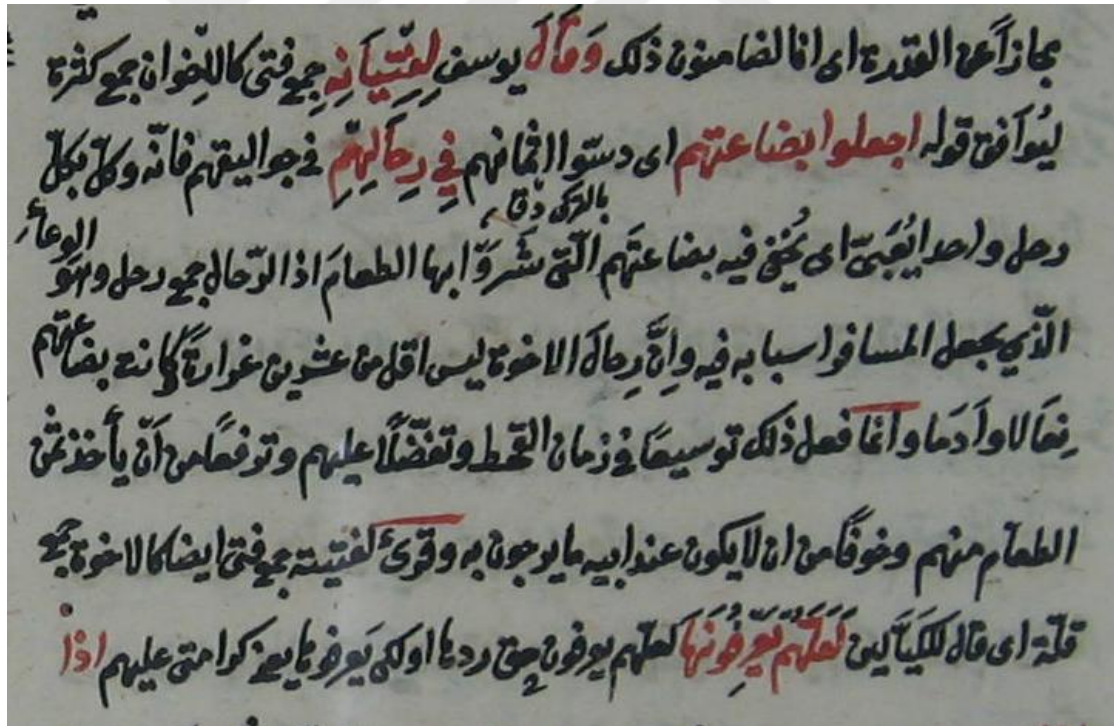
Örnek 3:

وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

“Yûsuf, adamlarına dedi ki: Onların ödedikleri zahire bedellerini, yüklerinin içine koyun. Umulur ki ailelerine varınca onu anlarlar da belki yine dönüp gelirler.”²¹¹

Ayet, Mısır’da yaşanan kıtlık zamanında Hz. Yûsuf’tan getirdikleri eşya karşılığında erzak almaya gelen ve kendisini tanımayan kardeşlerinin farkına varıp da geri dönmelerini umarak aldıkları erzaklar karşılığında vermiş oldukları malları, onlar farkına varmadan erzaklarının içine konulması için verdiği talimattan bahsetmektedir.

Ayette geçen لِفِتْيَانِهِ kelimesinde kırâat ihtilafı bulunmaktadır. Müellifimizin bu konuda zikrettikleri şu şekildedir:

فِتْيَان kelimesi فِتْيَان kelimesinin cemisi olup cemi kesrettir. بِضَاعَتَهُمَا جَعَلُوا muvafık olması için bu şekilde gelmiştir. Yani “onların ücretlerini yüklerinin içine koyun” demektir. Onların her birinin yüküne, yiyecek satın aldıkları eşyaları yüklenmiş yani gizlenmiş durumdadır. رَحْل،

²¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, c. XII, s. 178; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. XVIII, s. 113.

²¹¹ Yusuf, 12/62.

رحال ‘ ün cemisidir ve yolculuk eden kimsenin içerisine eşyalarını koyduğu kap demektir. Hz. Yusuf’un kardeşlerinin kapları yirmi çuvaldan az değildir ve onların eşyaları ayakkabı ve deriden ibarettir. Hz. Yusuf, kıtlık zamanında bir genişlik elde etsinler diye, yiyeceklerin ücretini onlardan almayarak onlara lütufta bulunmak için ve babasının onları tekrar göndermemesinden korkarak böyle yaptı. لَفْتِيَانِه kelimesi, لَفْتِيَانِه şeklinde de okunmuştur. Aynı şekilde in cemisi olup cem-i killeştir. لَحْوَةٌ kelimesi gibidir.²¹²

Müellifimiz burada kıraat farklılığına değinmiş fakat kimlerin bu şekilde okuduğundan bahsetmemiştir. İbnü’l Cezerî ise şu açıklamalarda bulunmaktadır:

Ayette geçen لَفْتِيَانِه kelimesini: Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekr Şu‘be, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb لَفْتِيَانِه şeklinde; Hafs, Hamze, Kisâî ve Halefû’l-Âşir ise لَفْتِيَانِه şeklinde okumuşlardır.²¹³

Ayeti لَفْتِيَانِه şeklindeki okuyuşun “yükü yükleyenlerin az sayıda kimse olduğu”, لَفْتِيَانِه şeklindeki okuyuşun ise “yükleyen kimselerin ve yüklenen şeylerin çok olduğu” manasında olduğunu söyleyenler olmakla birlikte, her iki okuyuşun aynı manaya geldiğini söyleyenler de olmuştur.²¹⁴

Örnek 4:

قَالُوا أَأَتٰنَكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهٰذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَن يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يُضَيِّعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

*Kardeşleri, ‘Yoksa sen, sen Yûsuf musun?’ dediler. O da, ‘Ben Yûsuf’um, bu da kardeşim. Allah, bize iyilikte bulundu. Çünkü kim kötülükten sakınır ve sabrederse, şüphesiz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez’ dedi.*²¹⁵

Ayette, Hz. Yûsuf’la erzak alımından sonra tekrar karşılaşılan kardeşlerinin, onun seneler önce kuyuya attıkları kardeşleri olduğunu anlamaları, bunun karşısında şaşkınlıklarını dile getirmeleri ve Hz. Yûsuf’un bu vesile ile onlara “kötülükten sakınıp sabredenlerin mükâfatını Allah’ın zayi etmeyeceğini” hatırlatmasından bahsedilmektedir.

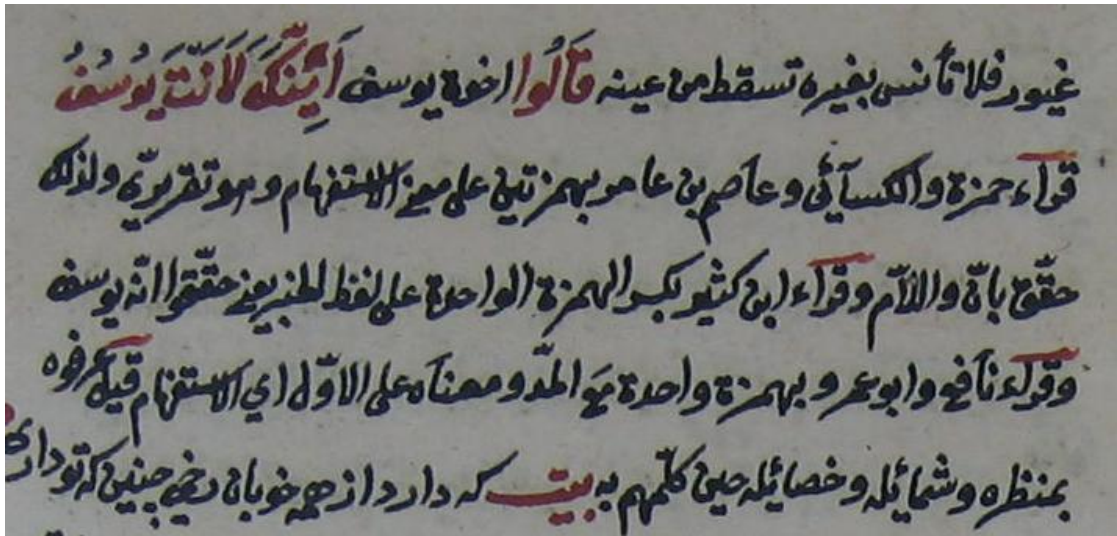
Burada kıraat farklılığı olan kelime اَلَّتْكَ dir. Müellifimizin Bu konudaki açıklamalarını zikrederim:

²¹²Sürûrî, *Tefsîr-i Sûre-i Yusuf*, s.55a.

²¹³İbnü’l Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâati’l-Aşr*, c. II, s. 295.

²¹⁴Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XVIII, s. 168.

²¹⁵Yusuf, 12/90.

Hamza, Kisâ, Âsım ve İbn Âmir istifham manası üzere iki hemze ile okumuşlardır. Burada istifham takrirîdir. Bu sebeple te'kid için hem ن hem ل gelmiştir. İbn. Kesîr, haber lafzı üzere tek hemze ile okumuştur. Yani kesin olarak onun Yusuf olduğunu bilmişlerdir. Nâfi' ve Ebû Amr ise medli olarak tek hemze ile okumuştur. Manası da birinci kıraatte olduğu gibi istifham içindir. Denilmiştir ki, kardeşleri Hz. Yusuf'la konuştuklarında, dış görünüşü ve özelliklerinden onu tanımışlardır.²¹⁶

Sürûrî, üç farklı kıraatten bahsetmekte ve genişçe bir açıklamaya yer vermekte iken İbnü'l Cezerî bu konuda şöyle demektedir:

İbn Kesîr اِنَّكَ şeklinde başında istifham hemzesi olmadan, diğer kırâat imamları ise اِنَّكَ şeklinde istifham hemzesi ile okumuşlardır.²¹⁷

اِنَّكَ şeklindeki okuyuşa göre “gerçekten sen Yûsuf musun?” manası çıkarken اِنَّكَ şeklindeki okuyuşa göre ise “gerçekten sen Yûsuf’sun” manası çıkmaktadır.²¹⁸

Örnek 5:

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا

عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ

“Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hâle gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de, böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi. Azabımız ise, suçlular topluluğundan geri çevrilemez.”²¹⁹

²¹⁶ Sürûrî, *Tefsîr-i Sûre-i Yusuf*, s.74b.

²¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, c. II, s. 296.

²¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XVIII, s. 202.

²¹⁹ Yusuf, 12/110.

Ayette daha önceki peygamberlerden örnek verilerek, onların kendilerine inanacak kimse olmayacağından ümit kestikleri ve yalancı çıkarıldıklarını hissedip üzüntüye kapıldıkları sırada, onlara Allah'ın yardımının yetişip bu sıkıntıdan kurtarıldıklarından; ancak inkârcıların, suçluların ve kurtulamayacaklarından bahsedilmektedir.

Söz konusu ayette كَذَّبُوا kelimesinde kıraat farklılığı bulunmaktadır. Bu konuda müellifimiz şöyle söylemektedir:

قد كذبوا أي كذبتم انفسهم حين صدقتم بانهم ينصرون او كذبتم القوم بعد الايمان
 هذا على قراءة تخفيف الدال مجرولاً وارجاع الضمير الثلاثة الى الرسل وقيل الضمير
 اليهم اي وطن المرسل اليهم ان الرسل قد كذبوهم بالدعوة والوعيد وقيل الاول للمرسل
 اليهم والباقي للرسل فالجواز ان الرسل قد كذبوا اي اخلفوا فيما وعدهم من النصر
 وخط الامر عليهم وما روى عن ابن عباس ان الرسل ظنوا انهم اخلفوا ما وعدهم الله
 من النصر ان صح فقد اراد بالظن ما يربح في الغلب على طريق الوسوسة هذا وان المراد

المبالغة في التراجيح والامهال على سبيل التمثيل اذ قال عروة رضى الله عنه قال عايشة
 رضى الله عنها معاذاً لله ما حدثت الله ورسوله شيئاً الا علم انه سيكون قبل ان يموت وقيل
 ولكن نزل بالانبياء البلاء حتى خافوا ان يكون من معهم كذبوهم من المؤمنين وقال صاحب
 الكشاف
 واما الظن الذي هو ترجيح احد الجانبين على الآخر فغير جائز على رجل من المسلمين فيما ياله رسل الله
 الذين هم اعراف الناس برتبهم وانه متعال عن خلف الميطاد نزهة عن كل قبيل وقراء غير
 بالتشديد فالظن بجمع اليقين اي يقين الرسل ان القوم قد كذبوهم فيما وعدهم كذبوا
 لا يؤمنون بعد وقوله بفتح الكاف وتخفيف الدال معلوما اي ظنوا انهم قد كذبوا فيما
 وعدهم كما تروى عنهم ولم يروا له اثر اذ جاءهم نصرنا باهلاك المكذبين جواب اذا
فمن

“Yani, peygamberler insanlara yardım edileceklerinden bahsettiklerinde yalanlandılar veya kavimleri onların iman vaatlerini yalanladı. Mana ذ harfi şeddesiz ve meçhul

okunduğunda böyledir. Zamirler de rasullere râcidir. Zamirlerin rasullerin gönderildiği kimselere râci olduğu da söylenmiştir. Yani ‘kendilerine rasul gönderilenler, rasullerinin davetlerinin ve tehditlerinin yalanlandığını zannettiler’ manasında olur. İlk zamirin kendilerine rasul gönderilenlere, diğerlerinin ise rasullere ait olduğu da söylenmiştir. Bu durumda mana şöyle olur: İnsanlar zannettiler ki rasuller yalanlandılar ve kendilerine vaad edilen yardıma muhalefet ettiler. İbn Abbas’tan şöyle rivayet edildi: Rasuller, Allah Teâlâ’nın kendilerine yardım konusunda vaat ettiği şeylere karşı muhalefet ettiklerini sandılar. Şayet bu doğru ise İbn Abbas zan ile vesvese tarikiyle kalbe düşen şeyleri kastetmiştir. Burada kastedilen ise temsil yoluyla mühlet vermede mübalağadır. Çünkü Urve, Hz. Âişe’den rivayetle şöyle dedi: Maazallah. Allah Teâlâ rasulüne bir şey söylediğinde rasul onun ölmeden önce muhakkak olacağını bilirdi. Hz. Âişe şöyle devam etti: Fakat peygamberlere öyle belalar indi ki, ta ki yanlarında bulunan mümin kimselerin kendilerini yalanlamalarından korktular. Keşşaf’ın sahibi şöyle dedi: Zan öyle bir şeydir ki, iki taraftan birini diğerine döndürür ve müslümanlardan bir kimse aleyhine caiz değildir. Hal böyle iken Allah’ın rasulleri için nasıl caiz olur? Onlar ki insanların rablerini en iyi tanıyanlarıdır. Allah Teâlâ, verdiği sözden dönmekten ve her türlü çirkin şeyden münezzehtir. Kûfelilerin dışındakiler كَذَّبُوا şeklinde şeddeli okumuşlardır. Zannın bir manası da yakîndir. (kesinliktir) Yani rasuller kesin olarak bildiler ki kavimleri onlara vaat ettikleri şeyi bir daha asla iman etmemek üzere yalanladılar. Kûfeliler ise, Kaf in fethası, ذال in tahfiifiyle (şeddesiz) ve malum üzere كَذَّبُوا şeklinde okudular. Yani rasuller, kavimleri kendileri hakkında gevşekliğe düştüğünde, söyledikleri şeyleri onların yalanladıklarını sandılar ve onların inandıklarına dair biz iz göremediler.²²⁰

Müellifimizin açıklamaları bu şekilde iken İbnü’l Cezerî bu konuda şöyle demektedir:

Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Ca’fer ve Halefü’l-Âşir كَذَّبُوا şeklinde okurken, Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya’kûb ise كَذَّبُوا şeklinde okumuşlardır.

كَذَّبُوا şeklindeki kırâate göre mana, “yalana çıkarıldıklarını, yalancı durumuna düşürüldüklerini, yalancılıkla suçlandıklarını sandılar” şeklindedir. Buradaki “zan”ın peygamberlere değil onların kavimlerine ait olduğu, kavimlerin peygamberlerine vadedilen yardım ve zafer konusunda yalancı durumuna düştükleri belirtilmiştir.

كَذَّبُوا şeklindeki şeddeli kırâate göre ise mana, “yalanlandıklarını, inkâr edildiklerini zannettiler” şeklinde olur. Buradaki “zan”, “kesin bilgi” anlamında kullanılmış olduğu görüşüne göre “Peygamberler gönderildikleri halkın iman etmeyeceklerini, kendilerini yalanladıklarını iyice inandılar” anlamı ortaya çıkarken; “zannetme” manasında olduğu görüşüne göre de “Peygamberler kendilerine inanan kimselerin, Allah’ın yardımının gelmesi

²²⁰Sürûrî, *Tefsîr-i Sûre-i Yusuf*, s.91b, 92a.

hususunda kendilerini yalanlayacaklarını zannettikleri, endişe ettikleri sırada Allah'ın yardımı geldi" anlamı ortaya çıkmaktadır²²¹

Söz konusu ayetlerdeki kırâat ihtilaflarının manaya etki eden yönünün olup olmadığını da inceledik ve sonuç olarak ayetlerde ortaya çıkan farklı okuyuş biçimlerinin birbirine yakın veya benzer manaları ihtiva ettiği gördük. Her ne kadar bu okuyuş farklılıklarının manayı tamamen değiştirmedeği görülse de, bu farklı kırâatler manayı genişletip derinleştirmekte ve Kur'ân-ı Kerîm'in ne kadar veciz bir kitap olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

3.3. Kur'ân'ın Hadisle Tefsiri

Kur'ân; Hz. Peygamber'in beyanını gerektiren bir yapıya sahiptir.²²² Hz. Peygamber, Kur'ân'ı tebliğ etmekle görevli olduğu gibi onu tefsir etmek ve açıklamakla da görevli idi. Bu hususta Allah Teâlâ "*İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik.*"²²³ buyurmaktadır. Âyette geçen fiilin öznesi Hz. Peygamber, nesnesi ise insanlara indirilen şeydir ki; o da Kur'ân'dır. Başka bir âyet-i kerîme ise şöyledir: "*Ey Rasül! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.*"²²⁴

Bu ayetler, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tebyîn ve tefsîr ile görevli olduğunu ifade ettiği gibi, "*Biz her peygamberi kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara açıklasın.*"²²⁵ ayeti de, her peygamberin getirdiği kitabı ümmetine açıklamakla görevli olduğunu vurgular. Hz. Peygamber, Kur'ân'ın yalnızca lafzını değil; aynı zamanda manasını da insanlara iletmiştir. Lafzı ulaştırmayı "tebliğ"; manayı ulaştırmayı da "tebyîn" olarak isimlendirmemiz mümkündür.²²⁶

Sürûrî, tefsirinde izlediği bir metod olarak konuyla ilgili hadislere yer verir. Hadisi en son nakleden ravinin adını zikrederken, hadislerin kaynaklarına yer vermemektedir.

İncelediğimiz Tefsîr-iSûre-i Yûsuf'ta bulunan Kur'ân'ın hadisle tefsirine dair birkaç örnek şu şekildedir:

²²¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XIII, 85; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, II, 347; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 226.

²²² Yasin Pişgin, "Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l Kur'ân", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2017/1, sy. 26, s. 120-148.

²²³ Nahl, 16/44.

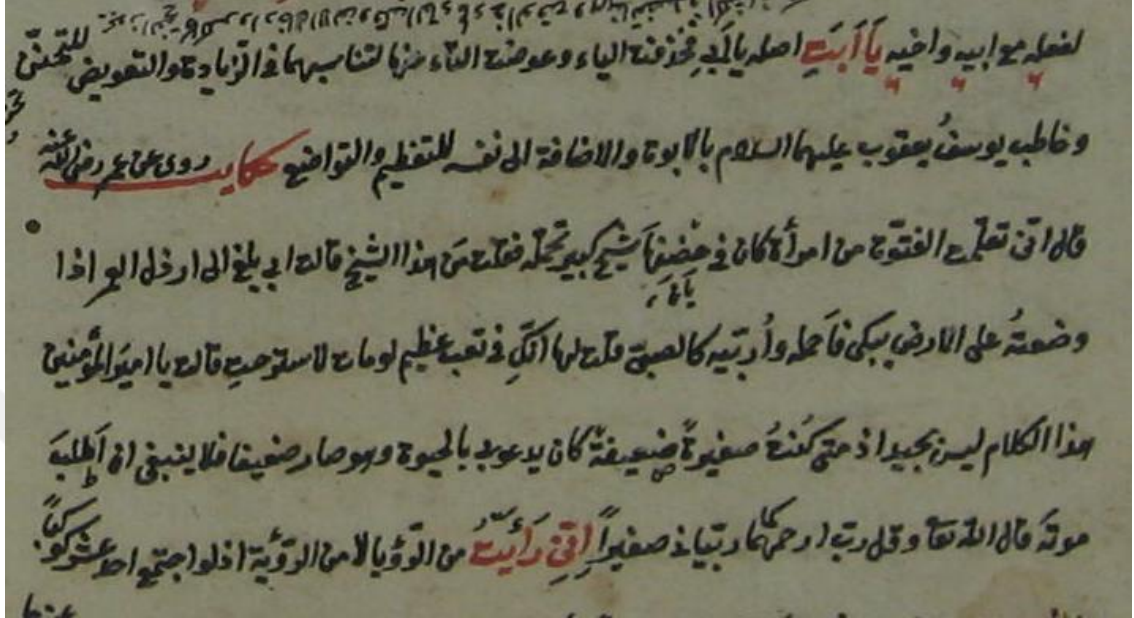
²²⁴ Maide, 5/67.

²²⁵ İbrahim, 14/4.

²²⁶ Pişgin, "Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l Kur'ân", s. 120-148.

Örnek 1:

Müellifimiz “Babacığım...” (Yûsuf, 12/4) ayetinin tefsirinde Hz. Yûsuf’un bir ta’zim ve tevazu belirtisi olarak bu ifadeyi seçtiğini söylerken حکایت başlığı altında Hz. Ömer rivayetine yer vermektedir:

“Hz. Ömer’den rivayet edildiğine göre o şöyle dedi:

“Ben yiğitliği, kucağında yaşlı bir adamı taşıyan bir kadından öğrendim. Ona, bu yaşlı adam kimdir diye sordum. Ömrünün son demlerine ulaşmış olan babamdır. Onu yere koyduğumda ağlar. Ben de onu bir çocuk gibi taşır ve terbiye ederim dedi. Ben de ona: Sen büyük bir güçlük içerisinde, eğer o ölseydi rahat ederdin dedim. Kadın şöyle dedi: Ey mü’minlerin emîr! Bu dediğin hayırlı bir söz değildir. Ben bir zamanlar küçüktüm ve zayıftım, babam yaşamam için dua ederdi. Şimdi ise zayıf düştü. Bu sebeple benim onun ölmesini istemem yakışmaz.”²²⁷

Burada müellifimiz, anne ve babaya karşı şefkatli olmaya, onlara hitapta bulunurken güzel ve nazik kelimeler seçmek gerektiğine değinmektedir.

Rivayetin kaynağına yer verilmemiştir.

Örnek 2:

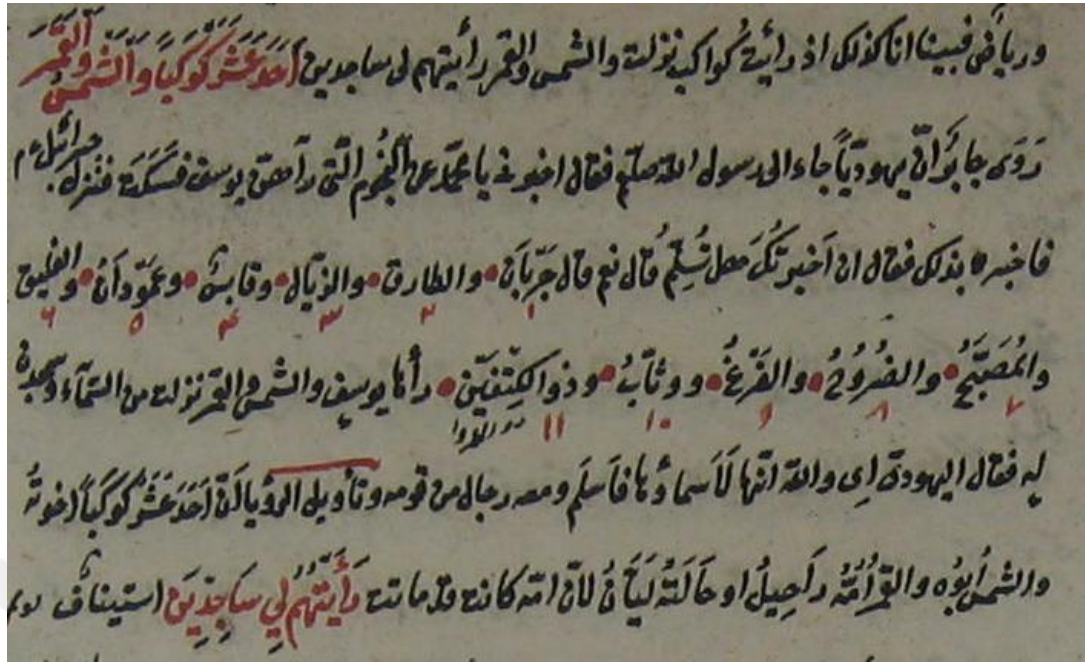
إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

“Hani Yusuf babasına “Babacığım! Gerçekten ben, (rüyada) on bir yıldız, güneş ve ayı gördüm. Bana boyun eğiyorlardı” demişti.”²²⁸

²²⁷Sürûrî, Tefsir-i Sure-i Yûsuf, s. 3a.

²²⁸Yûsuf, 12/4.

Müellifimiz bu ayeti aşağıdaki hadisle tefsir etmektedir:

“Cabir b. Abdillâh şöyle rivayet etti:

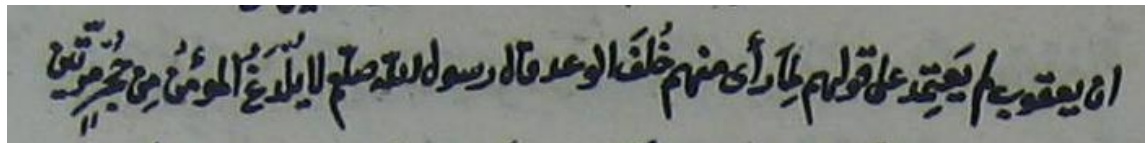
“Bir yahudi Rasulullah (s.a.s)’e geldi ve bana Yûsuf’un (a.s) gördüğü yıldızları haber ver dedi. Rasulullah (s.a.s) sükût etti, hemen ardından Cebrail(a.s) onu indirdi ve Rasulullah(s.a.s)’a bildirdi. Rasulullah (s.a.s) yahudiye sana bunları haber versem müslüman olur musun? diye sordu ve yahudi evet dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v) bu 11 yıldızın isimlerini saydı: Çoban, Tarık, Ziyal, Kabıs, Ammudân, Felîk, Musabbah, Fûrûh, el- Fergû, Sâbbü, Zü’lkitneyn.”Bunun üzerine Yahudi, vallahi bunlar onların isimleridir dedi ve müslüman oldu. Onunla beraber bulunan kavminden bazı kimseler de müslüman oldular.²²⁹

Örnek 3:

إِنَّا نَوْلَمَّا فَتَنَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ

“Yüklerini açıp zahire bedellerinin kendilerine geri verildiğini görünce “Ey babamız! Daha ne isteriz? İşte ödediğimiz bedeller de bize geri verilmiş...” dediler.

Sürûrî, bu ayetin tefsirinde şu hadise yer vermektedir:

²²⁹Sürûrî, Tefsir-i Sure-i Yûsuf, s. 4a.

“Rasulullah (s.a.s) şöyle buyurdu: Mü'min, bir delikten iki defa sokulmaz.”²³⁰

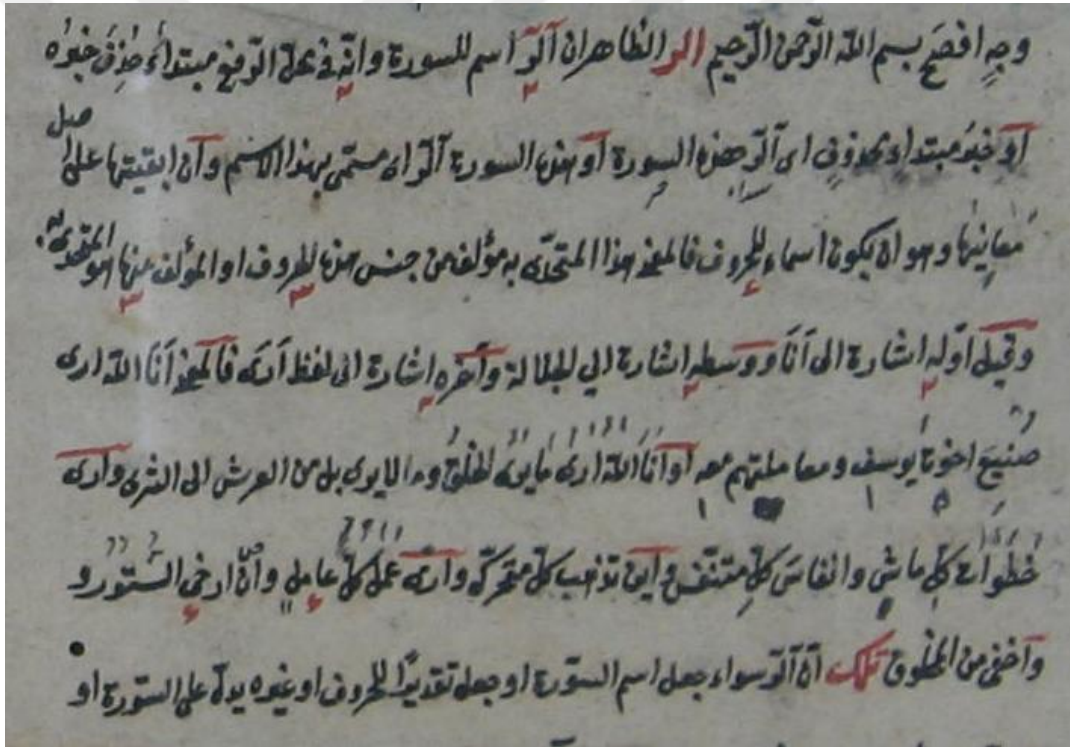
Hz. Yakup, daha önce sözlerine sadık olmadıklarını gördüğü için oğullarının sözlerine güvenmemektedir.

3.4. Kur'ân'ın Arap Dili İle Tefsiri

Kur'ân tefsirinin en önemli kaynaklarından biri de Arap dili ve edebiyatıdır. Çünkü Kur'ân apaçık bir Arapça ile indirilmiştir. O halde onu anlamının yollarından biri de Arap dilini iyi bilmektir.²³¹

Arap dili ile tefsir metodu, müellifimizin en çok kullandığı yöntemdir. Bu tür izahlara çoğu ayette yer vermektedir. Şimdi bu örneklerin bazılarını zikredeceğiz:

Örnek 1:

Sûrenin başında yer alan huruf-u mukataaya arap dili açısından farklı yorumlar getirmekte ve şöyle demektedir:

Zahir olan, الر'nın sûrenin ismi olması ve mübteda olarak ref olmasıdır. Mübteda olduğuna göre mahallen merfu olması söz konusudur. Haberi hazfedilmiştir.

Diğer bir görüşü de الر'nın mahzuf mübtedanın haberi olduğudur.

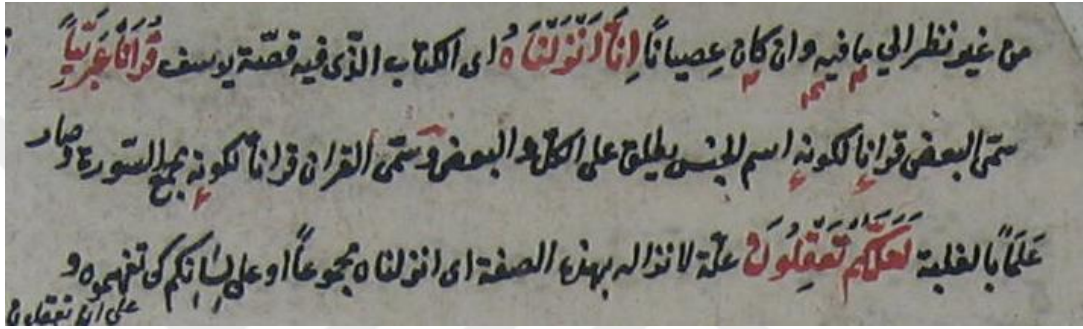
²³⁰Sürürî, *Tefsir-i Sure-i Yûsuf*, s. 56b.

²³¹Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, s. 103.

Diğer bir görüşü sadece o üç harfin isimleridir. O zaman mana, harflerin bazı cinsleriyle Allah Teâlâ'nın meydan okuduğu şeklinde anlaşılır.

Son olarak قيل kelimesinden sonra şu görüşü zikreder: الر'nın birinci harfi أنا ye, ikinci harfi جلاله ye, üçüncü harfi أرى lafzına işaretler. Mana da şöyle olur: “Ben Allah'ım. Kardeşlerinin Yûsuf'a ne yaptıklarını bilirim.” Veya şöyle olur: “Ben Allah'ım. Mahlûkatın gördüklerini de görmediklerini de, arştan yeryüzüne kadar her şeyi bilirim. Her yürüyenin adımlarının sayısını, her nefes alanın nefeslerinin sayısını, her yürüyenin nereye gittiğini ve her amel edenin ne iş yaptığını bilirim.”²³²

Örnek 2:

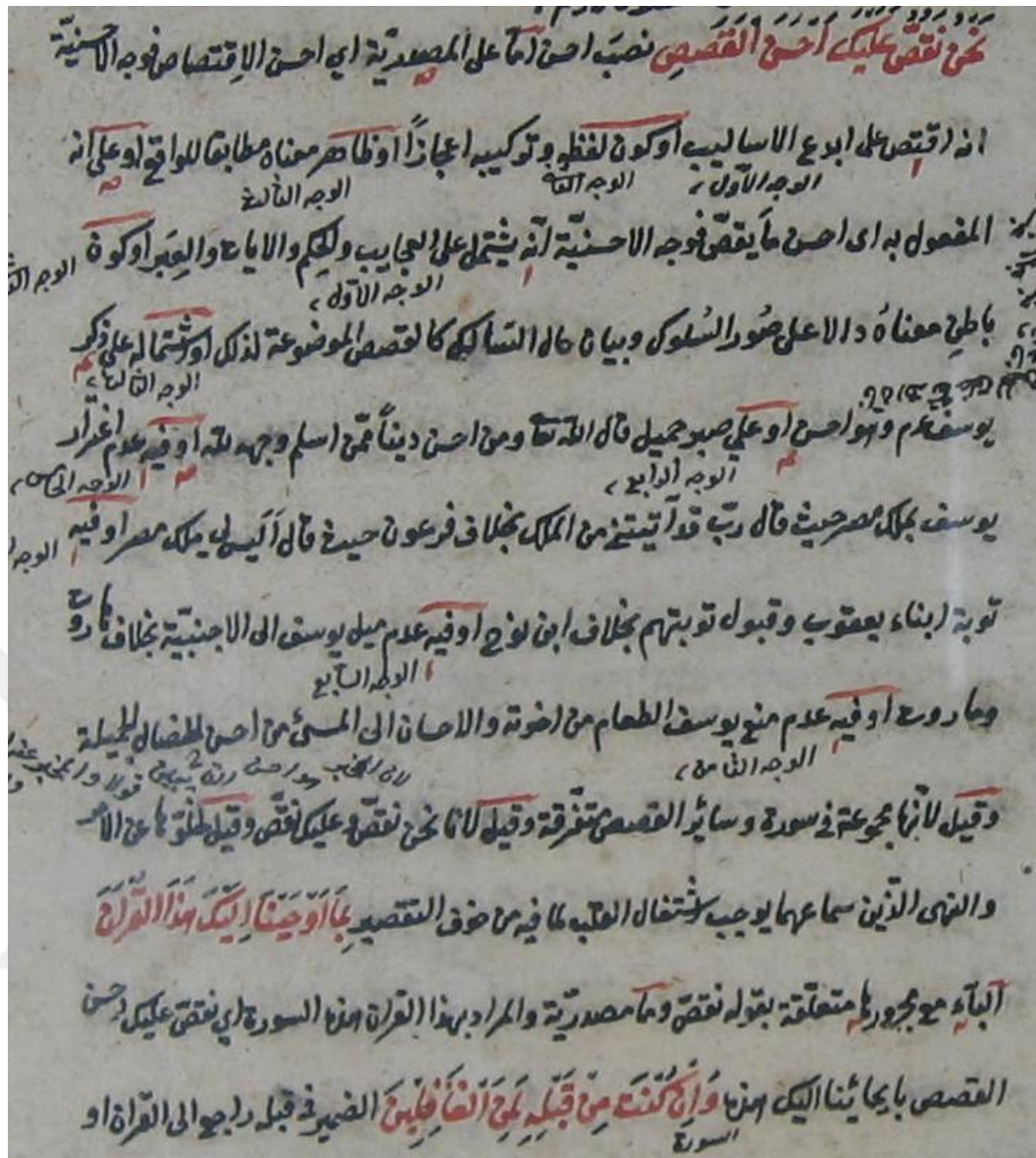
“Muhakkak ki biz onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik” İna anznah qrana عربيا (Yûsuf, 12/2) ayetini tefsir ederken قرآن kelimesi hakkındaki farklı görüşleri zikreder:

“Bazıları bu kelimenin bütün için kullanılan cins isim olduğunu görüşündedir. Bazıları da ‘sûrelerin toplandığı yer’ manasında böyle isimlendirildiği görüşündedirler. Çoğunluğun görüşüne göre ise alem isimdir.” diyerek kendi görüşünün de bu olduğu izlenimini vermektedir.²³³

Örnek 3:

²³²Sürûrî, *Tefsir-i Sure-i Yûsuf*, s. 1b.

²³³Sürûrî, *Tefsir-i Sure-i Yûsuf*, s. 2a.

نحن نقص عليك أحسن القصص بما أوحينا إليك هذا قرآن
 كإسفارهم إن أحسن الحديث إنهم قوم عاقبون
 كإسفارهم إن أحسن الحديث إنهم قوم عاقبون
 كإسفارهم إن أحسن الحديث إنهم قوم عاقبون

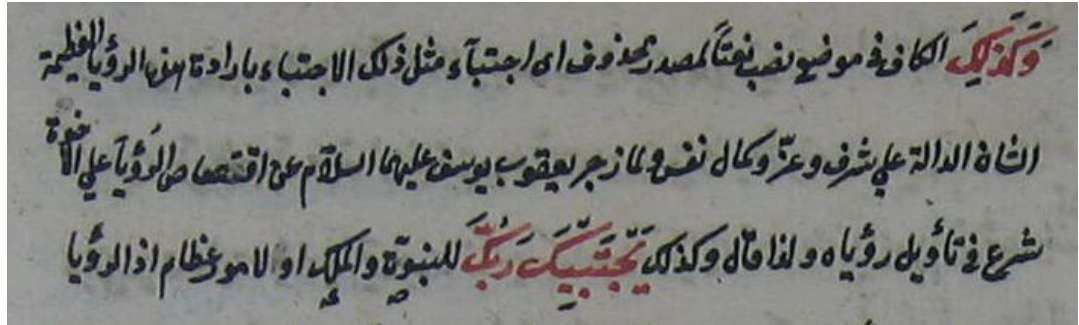
a. Mastariyet üzere mansubiyet. Bu da kıssanın güzel olmasını üç şekilde ifade etmektedir. En güzel üslupla anlatılması, lafzının veya terkiibinin i'cazî olması, ya da zahiri manasının kıssaya uygun olmasıdır.

b. Mefuliyet üzere. Bununla anlattığı kıssaların en güzelini anlattığını kastetmektedir.

Müellifimiz, yine aynı ayetteki نحن نقص عليك أحسن القصص'in mastariye olduğunu ve Kur'ân'da içinde kıssa bulunan sûrelerin kastedildiğini söylemektedir.²³⁴

²³⁴Sürûrî, *Tefsir-i Sure-i Yûsuf*, s. 2a.

Örnek 4:

“İşte böylece Rabbin seni seçecek...” (Yûsuf, 12/6) ayetinin tefsirinde ise müellifimiz, وكذلك nin başındaki کharfi için “Mahzuf mastarın sıfatı olup nasb konumundadır” demektedir. Mahzuf mastar, اجتباء dir.²³⁵

3.5. Kur’ân’ın Hikâye İle Tefsiri

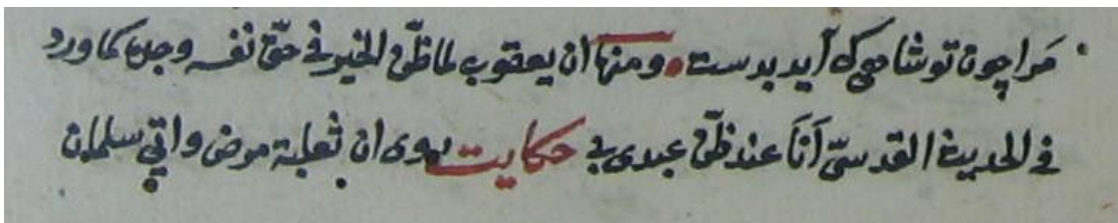
Sürûrî’nin hikâye başlığı altında zikrettiği şeyler, genellikle rivayetlerden oluşmaktadır.

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبِرْ جَمِيلًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

وَتَوَلَّى عَنْهُمْ

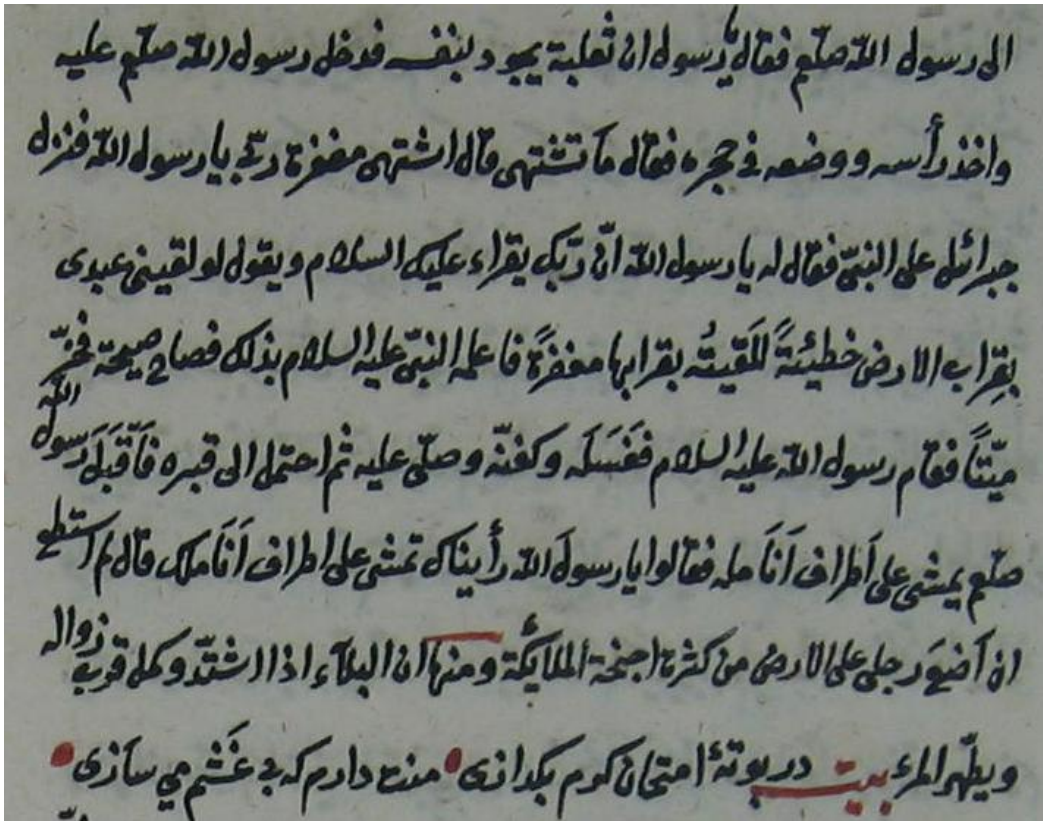
“Yakub (a.s) dedi ki: Nefisleriniz sizi bir iş yapmaya sürükledi. Artık bana düşen güzel bir sabırdır. Umulur ki Allah onların hepsini bana getirir. Çünkü o hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Onlardan yüz çevirdi.”²³⁶

Müellifin bu ayetin tefsirinde zikrettiği hikâye şöyledir:

²³⁵ Sürûrî, Tefsir-i Sure-i Yûsuf, s. 4b.

²³⁶ Yûsuf, 12/83,84.

“Ben kulumun zannı üzereyim” hadis-i kudsîsinde geldiği gibi; diyerek hikâyeye geçmektedir:

“Rivayet edildi ki Sa‘lebe hastalandı. Selman Rasulullah’a (s.a.s) geldi ve “Ey Allah’ın Rasûlü Sa‘lebe kendisinde bir hastalık hissediyor dedi.” Bunun üzerine Rasulullah(s.a.s) onun yanına girdi. Başını tutup kucağına koydu ve “Ne arzuluyorsun” diye sordu. Sa‘lebe: “Rabbimin mağfiretini arzuluyorum Ey Allah’ın Rasûlü!” dedi. Bunun üzerine Cebrâil (a.s) indi ve “Ey Allah’ın Rasûlü! Rabbin sana selam söylüyor ve diyor ki: Şayet kulum bana yanında günahı ile kavuşursa ben onu o mağfiret ile karşılarım.” Rasulullah (s.a.s) bunu Sa‘lebe’ye bildirdi. Bunun üzerine Sa‘lebe bir çılgık attı ve ruhunu teslim etti. Rasulullah (s.a.s) kalktı, onu yıkadı, kefenledi, başında namazını kıldı ve sonra kaldırıp kabre götürdü. Parmak uçlarında yürüyerek ona doğru yöneldi. Dediler ki: “Ey Allah’ın Rasûlü! Senin parmaklarının uçlarında yürüdüğünü görüyoruz?” Rasulullah (s.a.s) şöyle buyurdu: “Meleklerin kanatlarının çokluğundan ayaklarımı toprağa basmaya güç yetiremiyorum. Bela şiddetlendiğinde ve kemale erdiğinde yok olması yakın olur ve kişiyi temizler.”²³⁷

²³⁷Sürûrî, *Tefsir-i Sure-i Yûsuf*, s. 68a, 68b.

3.6. Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulüne Dair Bazı Görüşleri

3.6.1. Sebeb-i Nuzül

Eserin girişinde henüz tefsire geçmeden sûrenin sebeb-i nuzülü ile ilgili bir rivayete yer vermektedir.

Yahudiler müşriklere veya ashaba şöyle diyorlardı: “Muhammed’e (s.a.s) Yakub’un ve oğullarının Kenan’dan Mısır’a intikal edişinden sorun” Yahudiler Tevrat’ta Hz. Yusuf kıssasının olması ile övünüyorlardı. Ashab da kendilerine Yusuf’un (a.s) kıssasının bulunduğu bir surenin indirilmesini temenni ettiler. Bunun üzerine Tevrat’tan daha açık bir şekilde Yusuf suresi nazil oldu.²³⁸

3.5.2. Huruf-u Mukattaa

Sûrenin ilk ayeti huruf-u mukattaalardan oluşmaktadır. Burada müellifimiz özgün bir yorum getirmektedir.

Denilmiştir ki الر'nın birinci harfi أنا ye, ikinci harfi جلالة ye, üçüncü harfi أرى lafzına işaret eder. Mana da şöyle olur: “Ben Allah’ım. Kardeşlerinin Yûsuf’a ne yaptıklarını bilirim.” Veya şöyle olur: “Ben Allah’ım. Mahlûkatın gördüklerini de görmediklerini de bilirim. Arştan yeryüzüne kadar her şeyi bilirim. Her yürüyenin adımlarının sayısını, her nefes alanın nefeslerinin sayısını, her yürüyenin nereye gittiğini ve her amel edenin ne iş yaptığını bilirim.”²³⁹

²³⁸Sürûrî, *Tefsir-i Sure-i Yûsuf*, s. 1a.

²³⁹Sürûrî, *Tefsir-i Sure-i Yûsuf*, s. 1b.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine yakın, XVI. yüzyılın sonlarında yaşamış olan Muslihuddin Mustafa es- Sürûrî,engin bilgisiyle âlim sıfatına layık görülmüştür. Anadolu'da yaşamış, bu sebeple Rûmî mahlasıyla anılmıştır. Yazdığı birçok eserin yanısıra Tefsîr-iSûre-i Yûsuf adıyla bir ciltten oluşan yazma bir tefsiri bulunmaktadır. İncelediğimiz bu eserden çıkardığımız sonuçları şu şekilde özetlememiz mümkündür:

Müellif Sürûrî, Osmanlı son dönemine yakın bir çağda yaşadığı için o dönemin tefsir anlayışının paralelinde, önceki dönemlerin tefsir birikimini eserine yansıtmiş, ayrıca kendi görüş ve tercihlerini de eserinde sergilemiştir. Eserin genelinde müellifimizin kendine özgü üslubu dikkat çekmektedir. Eserin tamamında 140 adet hikâyeye yer almaktadır. Bununla beraber beyit, şiir, kaside, mesnevî örnekleri de bulunmaktadır. Klasik tefsir geleneğimizde alışık olmadığımız bu yöntem Sürûrî'de çokça görülmektedir. Böylece bir “edebi ürünlerle tefsir” anlayışı ortaya koymaktadır.

Sürûrî'nin bu sure tefsirinin hangi tefsir çeşidi içinde bulunduğu değinecek olursak, öncelikle bir dirayet tefsirine örnek olabileceğini söyleyebiliriz. Çünkü müellifimiz, dirayet tefsirinin kaynaklarından biri olan Arap dilini çokça kullanmıştır. Sadece sarf, nahiv gibi filoloji açısından değil, Arap dilinin içerisinde yer alan şiir, beyit, kaside, rubaî, mesnevî örneklerini de sergilemektedir.

Eserin incelediğimiz nüshasındaki "Sürûrî'nin musannefatından YûsufSûresi Tefsiri" ifadesinden yazma eserin müellife ait olduğu izlenimini edindik. Tefsîr-isûre-i Yûsuf adıyla kayıtlara geçen bu eser, yazma nüsha ve tek cilt halinde olup 100 varaktan oluşmaktadır. Bu eser, Yûsuf Sûresi'nin tefsirinden müteşekkildir ve her ayet tefsir edilmiştir. Eserin bundan başka aynı isimle kayıtlı dört farklı nüshası daha bulunmaktadır. Diğer üç nüsha da Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmakta, son nüsha ise Tire Necip Paşa Kütüphanesinde yer almaktadır. İçerik olarak nüshaların hepsi neredeyse aynıdır. Fizikî olarak farklılık arz etmektedirler.

Eserde rivayete dayalı bilgiler de yer almaktadır. Özellikle “hikâyeye” başlığı altında anlatılanların çoğu bir rivayetten oluşmaktadır. Ancak eserin genelini dikkate aldığımızda rivayetler hafif kalmakta ve rivayetlerin kaynaklarına değinilmemektedir. Bu sebeple bir rivayet tefsiri olduğunu söylemek zor görünmektedir.

Müellifimiz, uzun açıklamalarda bulunmasa da sûrelerin Mekkî-Medenî oluşları, hurûf-i mukataa, sebab-i nüzul gibi bazı konularda da açıklamalar yapmaktadır. Bunların yanı

sıra eserin başında da ifade ettiği gibi müellifin amacı, Yusuf suresini kıssalarla tefsir ederek ondan alınacak hisseyi açıklamaktır. Bu sebeple kendisinden bir tefsir yazması rica edilince Yusuf suresini tercih ettiğini belirtmektedir. Biz de bu yazma tefsirin kütüphanelerin tozlu raflarında kalmayıp gün yüzüne çıkmasını, en azından böyle bir eserin varlığından haberdar olunmasını istedik. Eseri tanıtmak amacıyla eser hakkında bilgi vermeye gayret ettik. Bu mütevazı çalışmanın ilim dünyasına az da olsa katkıda bulunmasını temennî ederim.

KAYNAKÇA

- ABAY, M., *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1992.
- Ali b. B., *el-Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzılı Rûm*, Beyrut ts.
- AKÜN, Ö., “Sürûrî”, *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B., İstanbul 1957.
- ALTUN, A., *Şeyhülislam Molla Gürani, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1996.
- ARİF, M., *Mir'at-ı İstanbul*, İstanbul 1314.
- ATÂYÎ, N., *Hadâikü'l-Hakâyık fî Tekmiletü's-Şakâyık*, neşr. haz. Abdülkadir Özcan, İst. 1989.
- Âşık Çelebi, *Meşâirü's-Şüerâ or Tezkere of Âşık Çelebi* haz. G.M. Meredith-Owens. London, 1971.
- AYDAR, H., “Osmanlılarda Tefsir Çalışmaları”, *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı III*, Düşünce ve Bilim, Ankara, 2000.
- AYDEMİR, H., “*Osmanlı Müelliflerinden Akhisarlı Muhammed İbn Bedrüddin el-Münşi ve Tefsirdeki Metodu*”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., Şırnak, 2001.
- AYDEMİR, A., *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, 1991.
- AYNÎ, M., *Türk Ahlakçıları*, İstanbul, 1993.
- AYVANSARAYÎ, H., *Hadikatü'l-Cevâmi'*, İst., 1281.
- BAĞDATLI, İ., *Hediyetü'l-Arifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Asâru'l-Musannifîn*, İst., 1955.
- BİLMEN, Ö., *Büyük Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri yay., Ankara, 1955.
- BOYALIK, M., *Molla Fenari'nin Aynu'l-Ayan Adlı Tefsirinin Mukaddimesi* (Tahlil ve Değerlendirme), (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.
- BURSALI, M., *Osmanlı müellifleri*, Meral Yayınları, İstanbul, 1972.
- BUZPINAR, Ş., “Nakîbü'l eşraf”, *TDV İslam ansiklopedisi*, İstanbul, 2006.
- CEBECİOĞLU, E., *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto yay. Ankara 2014.
- BROCKELMANN, C., *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1949.
- CANKURT, F., “Tefsire Etki Eden Kıraat Farklılıkları Bakımından Yûsuf Sûresi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 10.
- CERRAHOĞLU, İ., *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, 1988.
- ÇAVUŞOĞLU, M., “Divan Şiiri”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II*, sayı 415, 416, 417, Ankara, 1986.

- ÇELEBİ, E., *Seyahatname*, İstanbul 1314.
- ÇELEBİ, K., *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, İst., 1941.
- ÇELEBİOĞLU, A., *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1994.
- ÇETİN, A., *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Dergah yay., İstanbul, 1982.
- ÇİÇEK, M., *Molla Fenârî ve Fazlu'r-Rahman'ın Kur'an'a Yaklaşımları*, (Doktora Tezi) İstanbul, 2009.
- DARTMA, B., *Şihabu'd-din es-Sivasî Uyunu't-Tefâsir li'l-Fudala'i's-Semasi'ndeki Metodu*, (Doktora Tezi), İstanbul, 1994.
- DEMİR, Z., “Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları (Kuruluştan X/XV. asrın sonuna kadar)”, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006-2007.
- DEMİRAYAK, K., -Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 1995.
- ELMALILI, H. (v.1944), *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul ts.; Sadeleştirmesi:İsmail Karaçam; Emin Işık; Nurettin Bolelli; Abdullah Yücel, İstanbul1993.
- EMECEN, F., *Osmanlı Devleti Tarihi*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999.
- FAİK, R., *Eslâf*, İstanbul, 1312.
- GÖKBİLGİN, M., *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1977.
- GÜLEÇ, İ., “Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif isimli eseri”, Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies, XXI (2001).
- GÜMÜŞ, S., *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan yay., İstanbul 1990.
- GÜNEŞ, Abdülbaki, *Şihabuddin es-Sivasî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1994.
- HÜSAMEDDİN, H., *Amasya Tarihi*, İstanbul, 1927.
- İBNÜ'L CEZERÎ, E., *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba, Mısır, ts.
- İPŞİRLİ, M., “Bab Mahkemesi”, *DİA*.
- İSEN, M., *Kühül'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Ankara, 1984.
- İZGİ, C., *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz yay., İstanbul, 1997.
- KASTAMONULU L., *Tezkire-i Latifi*, İstanbul, 1314.
- KARA, M., “Emir Buhari”, *DİA*, İst., 1994.
- KARATAŞ, T., *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Perşembe Kitapları, İstanbul 2001.
- KAZICI, Z., *İslam Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2000.
- KILIÇ, M., *İbn Kemal Hayatı Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*, (Doktora Tezi), Erzurum, 1981.
- KINALIZÂDE, H., *Tezkiretü's-Şüerâ*, yay. haz. İbrahim Kutluk, Ank. 1978.

- KURT, Y., *Nimetullah Nahcivanî ve Tasavvufî Tefsiri*, Samsun, 1998.
- KÜTÜKOĞLU, M., “Hatt-ı Hümayun” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997.
- KÖPRÜLÜ, M., *Türk edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1986.
- NAMLI, A., *İsmail Hakkı Bursevî: Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*, (Doktora Tezi), İstanbul, 2001.
- ORTAYLI, İ., *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler-I*, Turhan Yay., Ankara 2000..
- ÖNDER, M., *Mevlana Bibliyografyası*, Ankara, 1974.
- ÖZEĞE, M., *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*, İstanbul 1971.
- ÖREN, H., *Göğsügür Lütfullah Erzurûmî (v.1202/1788) ve Ramizu’t-Tahrir Adlı Tefsiri*, (Doktora Tezi), İstanbul, 1995.
- ÖZTÜRK, H., “*Muhammed Bedrüddin el-Münşî Hayat, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*”, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1993.
- ÖZTÜRK, M., *Osmanlı Tefsir Kültürü’ne Panoramik Bir Bakış, Osmanlı Toplumunda Kur’ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, İlim Yayma Vakfı yay., 2011.
- ÖZYILMAZ, Ö., *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Programları*, TC. Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2002.
- PAKALIN, M., *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 1946.
- PAKİŞ, Ö., “*Molla Halil es-Siirdî ve Tefsirdeki Metodu*”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.
- PAZARBAŞI, E., *Vanî Mehmed Efendi ve Araisü’l-Kur’ân*, Van Belediye Başkanlığı yay., Van, 1997.
- PİŞGİN, Y., “Mütekaddim Dönemde Ulûmu’l Kur’ân”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2017/1, sy. 26.
- RÂZÎ, F., (v.606/1209), *Mefâtihu’l-Gayb*, Mısır 1938.
- SÂMÎ, Ş., *Kâmusu’l-A’lâm*, İstanbul 1311.
- SAPANCA, C., *Osmanlı’da Tefsir Usûlü Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.
- SEHÎ, *Heşt Bihişt the Tezkere by Sehi Beg*, haz. Günay Kut, Harward, 1978.
- SERTOĞLU, M., *Osmanlı Tarih Lügati*, İst. 1986.
- SÜREYYA, M., *Sicill-i Osmanî yahut Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniye*, İstanbul 1311.
- ŞAFAK, Y., “Bahrü’l-Maârif Müellifi Sürûrî’nin Şiir ve Şairlikle İlgili Görüşleri”, *Yedi İklim*, c.VII, sayı.52, Temmuz 1994.
- ŞEHİDOĞLU, R., *Molla Fenari ve Tefsir Metodu*, (Doktora Tezi), Ankara, 1992.

- ALTUN, A., *Şeyhülislam Molla Gürani, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1996.
- ŞEMSETTİN, S., *Kamusu'l-Alam*, İstanbul, 1311.
- ŞENTÜRK, A., *Yahya Beğ'in Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi*, İstanbul, 1998.
- TABERÎ, M., (v.310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 3. bs., Mısır 1968.
- TURGUT, A., "Osmanlılarda Tefsir Çalışmalarına Genel Bakış", *Din Öğretimi Dergisi*, Ankara, 1989.
- TUNCER, M., *Molla Fenârî ve Fatıha Sûresi Tefsiri*, (Yüksek lisans), Samsun, 1991.
- ULUÇAY, Ç., "Mustafa Sultan" *İslam Ans.*, İst., M.E.B., 1957, 1957.
- UZUNÇARŞILI, İ., *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984.
- UZUNÇARŞILI, İ., *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1977.
- YILDIZ, S., *Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri*, Matbu Tez (Doçentlik), İstanbul, ts.
- YILDIZ, S., "Osmanlı Tefsir Hareketine Toplu Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl:2, sayı:2, 1987.
- ZÜRKÂNÎ, M., *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır, ts.
- ZEMAHŞERÎ, C., (v.538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Beyrut ts.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI : Nazife GÖKSU

Doğum Yeri -Tarihi : Konya/Çumra - 08.01.1992

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Çumra İmam- Hatip Lisesi, Konya,2009

Lisans Diploması : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa, 2014.

Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Antalya,2017

Tez Konusu :Osmanlı Âlimi ve Dîvan Şairi Muslihuddin Mustafa Es-Sürûfî'nin Hayatı Ve Tefsîr-i Sûre-i Yusuf Adlı Eserinin İncelenmesi

Yabancı Diller : Arapça

İş Denevimi

Çalıştığı Kurumlar : Akdeniz Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi, 2015- Devam Ediyor

E-Posta :nazifesucu@gmail.com